

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

Bakalářská práce

2004

Jiří Outrata

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Hospodářský vývoj Estonska v letech 1993 - 2002

Vypracoval: Jiří Outrata

Konzultant: Doc. Ing. Karel Půlpán, CSc.

Akademický rok: 2003/2004

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a použil pouze uvedené prameny a literaturu

V Praze dne

podpis studenta

Poděkování

Rád bych poděkoval svému konzultantovi Doc. Ing. Karlu Půlpánovi, CSc. za cenné rady a připomínky, ale zejména za projevenou ochotu a trpělivost, které mi usnadnily dokončování této práce.

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce je popsat hospodářský vývoj Estonska v letech 1993 - 2002, pokusit se odhalit příčiny estonských úspěchů a poukázat na hlavní problémy a případné budoucí hrozby. Nejprve je nastíněn historický kontext a politický vývoj v letech od roku 1992. Další část je věnována ekonomické transformaci, popisuje důležité reformy a přibližuje estonskou privatizaci.

Jádro práce tvoří popis čtyř hlavních makroekonomických agregátů, tj. HDP, nezaměstnanosti, inflace a běžného účtu platební bilance. Kromě jejich vývoje, charakteristik a jejich možných determinantů jsou zkoumány jejich vzájemné vztahy. Pozornost je také věnována konvergenci k příjmům v EU a estonskému zahraničnímu obchodu.

Abstract

The aim of this bachelor thesis is to describe the economic development of Estonia in the years 1993 - 2002, to try to discover the causes of Estonian successes and to point out the major problems and possible future threats. First, the historical context and the political development since 1992 are being sketched. The next part deals with the economic transition, describes important reforms and outlines the Estonian privatization.

The core of the thesis consists of the description of the four major macroeconomic aggregates, i.e. GDP, unemployment, inflation and the current account. Apart from their evolution, characteristics and their possible determinants, their mutual relations are being studied. Attention is also paid to the convergence to the EU income level and to the Estonian foreign trade.

Obsah

1. Úvod	1
1.1 Historický kontext	2
1.2. Politický vývoj od roku 1992	8
2. Transformace	12
2.1. Výchozí podmínky	12
2.2. Liberalizace a stabilizace	13
2.3. Důležité reformy	14
2.3.2. Daňová reforma.....	17
2.3.3. Bankovní reforma.....	17
2.4. Privatizace	18
2.5 Shrnutí	22
3. Fiskální a monetární politika	24
3.1. Fiskální politika.....	24
3.1.1. Daňová struktura, příjmy státního rozpočtu.....	24
3.1.2. Výdaje státního rozpočtu.....	25
3.2.3. Rozpočtové deficity a dluh.....	26
3.2.4. Problémy estonské fiskální politiky	27
3.2. Monetární politika	28
3.2.1. Monetární politika a currency board	28
3.2.2. Instrumenty monetární politiky	29
3.2.3. Regulace bankovního sektoru	30
4. Hrubý domácí produkt	32
4.1. Výchozí podmínky	32
4.2. Přehled vývoje HDP.....	32
4.2.1. Transformační recese	32
4.2.2. Estonský hospodářský zázrak 1995 – 1997.....	35
4.2.3. Krize 1998 / 1999	37
4.2.4. Obnovení vysokého růstu (2000 - 2002).....	38
4.3. HDP per capita	40
4.4. Zdroje HDP.....	42
4.5. Shrnutí	44

5. Nezaměstnanost	45
5.1. Výchozí podmínky	45
5.2. Vývoj nezaměstnanosti.....	45
5.2.1. Obecné charakteristiky	45
5.2.2. Vztah mezi nezaměstnaností a růstem HDP	48
5.2.3. Regionální rozložení nezaměstnanosti	50
5.2.4. Nezaměstnanost podle národnosti	51
5.4.5. Dlouhodobá nezaměstnanost, nezaměstnanost mladistvých	53
5.4. Shrnutí	54
6. Inflace	55
6.1. Výchozí podmínky	55
6.2. Vývoj inflace	55
6.3. Vliv změn peněžní zásoby.....	57
6.4. Inflace, růst reálný mezd a produktivity práce	59
6.5. Inflace a nezaměstnanost.....	60
6.6. Shrnutí	61
7. Zahraniční obchod	62
7.1. Výchozí podmínky	62
7.2. Vývoj estonského zahraničního obchodu.....	62
7.2.1. Obecné charakteristiky	62
7.2.2. Běžný účet platební bilance a obchodní bilance	64
7.2.3. Teritoriální struktura estonského zahraničního obchodu	66
7.2.4. Komoditní struktura estonského zahraničního obchodu	69
7.3. Shrnutí	70
8. Závěr	71
Literatura	73
Seznam použitých zkratk	75

1. Úvod

Estonsko je nejsevernější a nejmenší pobaltskou republikou – rozlohou je o něco větší než polovina České republiky, má však pouze necelých 1,4 miliónu obyvatel. Hlavní město Tallinn je od ruského Petrohradu vzdáleno jen 350 kilometrů a přes Finský záliv trvá cesta do Helsinek necelé tři hodiny. Z výhodné polohy mezi východní, severní a střední Evropou ale Estonsko může těžit až v posledních několika letech. Osudy Estonska a Česka jsou v mnohém společné.

Před dvaceti lety by skutečně málokdo čekal, že se Československo (respektive Česká a Slovenská republika) začlení do Evropské Unie. Ještě daleko méně pravděpodobné však bylo, že by se to mohlo podařit Estonsku, jedné ze svazových republik SSSR. A přece Estonsko dokázalo získat zpět samostatnost, překonat nejrůznější obtíže spojené s obnovou demokracie a tržního hospodářství, nastartovat úctyhodný hospodářský růst, přilákat do země zahraniční investory a připojit se zpět k civilizované části Evropy.

Cílem bakalářské práce je tuto zemi, spolu s níž jsme v květnu vstoupili do Evropské unie, (z ekonomického hlediska) představit a popsat její hospodářský vývoj v letech 1993 - 2002¹, pokusit se odhalit příčiny estonského úspěchu a poukázat na hlavní problémy a možné budoucí hrozby.

Struktura práce

Výchozími podmínkami Estonska se zabývá tato kapitola, která stručně přiblíží estonskou minulost. Popíše také politický vývoj novodobého Estonska až do roku 2003. Druhá kapitola je věnována ekonomické transformaci. Je zde představena estonská transformační strategie a nejdůležitější reformy spojené s přechodem k tržnímu hospodářství. Velký prostor je vyhrazen popisu estonské privatizace. Poté přichází na řadu stručný nástin základních rysů fiskální a monetární politiky, některé důsledky, problémy a současné úkoly hospodářské politiky.

Kapitoly 4 - 7, které popisují vývoj čtyř základních makroekonomických agregátů (HDP, nezaměstnanosti, inflace a platební bilance), tvoří jádro práce. Kromě běžného popisu vývoje HDP, jeho zdrojů a jeho součástí z hlediska výdajů, je v páté kapitole věnována pozornost estonskému HDP per capita a konvergenci k příjmům západní Evropy.

¹ Toto časové vymezení je spíše orientační, v každé kapitole budou zmíněny současné tendence i relevantní události předcházejícího období.

Šestá kapitola se kromě klasického popisu vývoje nezaměstnanosti, jejího regionálního rozložení a nástinu největších problémů trhu práce pokouší dát míru nezaměstnanosti do souvislosti s reálným růstem HDP. Vztahy mezi některými agregáty estonské ekonomiky jsou zkoumány i v následující kapitole, která se týká vývoje inflace a jejích hlavních příčin.

Poslední kapitola, která obsahuje popis vývoje platební bilance, je věnována dynamicky se rozvíjícímu estonskému zahraničnímu obchodu, který v 90. letech 20. století prošel patrně největšími změnami.

1.1 Historický kontext

Do konce 17. století

Slovo estonský (eesti) se objevuje až kolem roku 1850, avšak lidé, kteří si později začali říkat Estonci, přišli na území východně od Baltského moře již zhruba 5000 let před Kristem. Část z nich pokračovala dále na sever na území dnešního Finska. Estonština stejně jako finština patří k ugrofinským jazykům a obě řeči jsou si dodnes podobné.

Dnešní Estonsko bylo nejdříve součástí Dánského království. Příchod evropské kultury je spojován s obdobím, kdy se Estonsko v rámci provincie Lavonia stalo součástí Říše římské. Ve 14. až 16. století přišla do Estonska německá šlechta a německý vliv je zde patrný dodnes (například v architektuře nebo protestantském náboženství). Luteránství položilo základy psané estonštiny. S rozpadem římské provincie se Estonsko dostalo pod Švédskou korunu, výsadní postavení německé šlechty však bylo zachováno.

1700 - 1920

Švédské aspirace na ovládnutí celé oblasti Baltu se ukázaly být neudržitelné a území dnešního Estonska a Lotyšska se během Velké severské války 1700 – 1721 dostalo zhruba na 200 let pod nadvládu carského Ruska. Německá šlechta opět nebyla změnou moci nijak zasažena (naopak získala velký vliv u carského dvora) a baltský region zůstal politicky i ekonomicky samostatný.

Industrializace přišla do převážně zemědělského Estonska v souvislosti s rozvojem železnice až koncem 70. let 19. století. Způsobila stěhování do měst a rozvoj vzdělání, které se projevovalo obrozeneckými snahami. (Petrohrad naopak od přelomu století usiloval o rusifikaci.) Myšlenka na samostatnost přišla až v souvislosti s bolševickým pučem v únoru 1917. Provizorní vláda nejdříve zrušila pravomoci starých německých institucí a zřídila

volený provinční sněm. Ten ale byl hned v roce 1918 bolševiky zrušen. Planými sliby, ale zejména odmítnutím rozdělit půdu znárodněnou německé šlechtě obliba bolševického režimu rychle klesala.

Po kolapsu ruského vojska byla 24. února 1918 vyhlášena nezávislost, den nato ale Estonsko obsadily německé síly – Estonsko mělo být připojeno k Říši. V listopadu 1918, po porážce Německa, Němci opět odešli. Bolševické Rusko se pokusilo obnovit nadvládu nad Estonskem. Ruská invaze však byla za pomoci britského loďstva, finských dobrovolníků, ale zejména venkovského obyvatelstva (mobilizovaného pod heslem „půda pro ty, kteří bojovali“) odražena a na začátku roku 1919 zahájilo Estonsko úspěšnou protiofenzívu. Mírová jednání završila 2. února 1920 Mírová smlouvou z Tartu, která je přezdívána „rodným listem Estonska“.

1920 - 1948

Zatímco se ještě bojovalo, konaly se volby do parlamentu. Vítězná demokratická levice rozdělila znárodněnou půdu estonským rolníkům, bývalí němečtí vlastníci byly částečně odškodněni. Nová republika, vybudovaná po vzoru Švýcarska a Výmarské republiky, se potýkala zejména s velice křehkou demokracií a politickou rozkolísaností. Nadměrný počet politických stran přispíval k nestabilitě vlád (jejich průměrná životnost byla devět měsíců). V roce 1924 proběhl pokus o komunistický převrat, který ale nebyl úspěšný, a podpora komunistické strany posléze slábla.

Dalo by se však říci, že 20. léta byla obdobím prosperity, k oslabení došlo až v roce 1928. Hospodářská krize dopadla na Estonsko plnou silou od roku 1931. V souvislosti s ekonomickou recesí a nestabilní politickou situací byl roku 1934 rozpuštěn parlament a z Estonska se stal autoritářský stát – státní moc byla rozšířena i do ekonomiky.

Definitivní rozpad republiky však způsobily vnější síly. Molotov-Ribbentropův pakt uzavřený 23. srpna 1939 mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem, zahrnul Estonsko do Sovětské sféry vlivu. Estonsko příliš dlouho odkládalo mobilizaci. Za situace, kdy na východní hranici vyčkávaly jednotky Rudé armády a kdy jakákoliv pomoc Západu nepřicházela v úvahu, muselo ustoupit nátlaku SSSR. Na území Estonska bylo povoleno vytvoření ruských vojenských základen s 85 tisíci muži. Brzy po příchodu ozbrojených sil ale Sovětský svaz nastrčil v Estonsku loutkovou vládu a inscenovanými volbami vyřadil politickou opozici. Rádoby spontánní demonstrace pracujících na podporu připojení k SSSR měly vytvořit dojem toho, že sovětské zájmy jsou vůlí estonského obyvatelstva. Moskvou

kontrolovaná estonská vláda podala oficiální žádost a k anexi došlo 6. srpna 1940. Bývalá estonská politická i vojenská elita byla okamžitě deportována do SSSR.

Přestože Estonsko padlo již v říjnu následujícího roku do rukou Němcům, stačila sovětská vláda podstatně transformovat estonskou ekonomiku. Banky a velké podniky byly znárodněny, malé podniky byly státními zásahy postupně vytlačeny z trhu. Měnová politika (zavedení rublu při uměle nízkém směnném kurzu a konfiskace všech úspor nad 1000 rublů) společně s rychle rostoucími cenami způsobily obrovský propad životní úrovně. Pracovní den byl prodloužen a byl zakázán pohyb pracovních sil. Veškerá půda o výměře větší než 75 akrů byla spolu s majetkem církve a obcí zkonfiskována a převedena do stáních rezerv – část byla rozdělena mezi chudší zemědělce.

Příchod Němců byl proto některými pokládán za osvobození. Ne však nadlouho, neboť hospodářská politika Říše se oproti té sovětské příliš nelišila. Kroky k navrácení ekonomiky do původního stavu podniknuty nebyly a drancování pokračovalo – prvotním cílem bylo využití estonských zdrojů pro válečné účely. Dalších několik tisíc lidí bylo stíháno a popraveno, pokračovala emigrace do Finska.

Na jaře roku 1944 opět vstoupily do Estonska sovětské jednotky. Pokus obnovit samostatnou Estonskou republiku nevyšel, masivní příliv sovětských ozbrojených sil v létě 1944 přemohl během dvou měsíců odpor narychlo mobilizovaných Estonců (i přes pomoc z Finska). Prozatímní vláda tak fungovala pouze dva týdny a poté uprchla spolu s přibližně 70 tisíci lidmi do Německa či do Švédska.

Exodus pokračoval, když na podzim roku 1944 nechal Sovětský svaz z „osvobozených“ pobaltských republik deportovat zhruba 30 tisíc lidí (hlavně ty, kteří sloužili v německé či ve finské armádě). Zbylí bojovníci, kteří neemigrovali, většinou prchli do lesů, kde pokračovali v boji proti sovětským jednotkám. V průběhu své devítileté existence mělo tzv. Lesní bratrstvo až 30 tisíc členů. Zoufale očekávaná pomoc Západu však nepřišla. O osudu Estonska bylo rozhodnuto na konferencích v Teheránu a Jaltě.

1948 - 1968

Poté, co v roce 1949 proběhla nucená kolektivizace (a během jediného měsíce bylo deportováno šedesát tisíc lidí), se řady Lesního bratrstva výrazně rozrostly. Současně však toto hnutí odporu částečně ztratilo důležité zázemí a zásobování na venkově. Lesní bratrstvo postupně zaniklo po Stalinově smrti. Sovětská nadvláda se zdála neotřesitelná.

Obrovské populační ztráty byly řešeny malým posunutím východní estonské hranice, ale hlavně přílivem ruských osadníků. Komunistická strana Estonska (KSE) měla v roce 1948

pouze sedm tisíc členů, z nichž bylo jen 27 % rodilých Estonců. Stalinova paranoia se projevovala v tom, že rodilým Estoncům vůbec nevěřil, a tak předseda strany i členové vlády museli být Rusové nebo ruští Estonci (tj. Estonci narození a vychovaní v předválečném SSSR). Díky tomu byl v roce 1950 na post předsedy strany dosazen ruský Estonec Johannes Kabin, který ve funkci setrval až do roku 1978. Estonský nejvyšší sovět byl sice již od poloviny 50. let tvořen estonskou většinou, jeho faktická moc ale nebyla příliš velká – podléhal příkazům z Moskvy.

Po příchodu Chruščeva a jeho doktríny hledání nových cest k socialismu se situace v Estonsku mírně zlepšila (do škol se například po letech zákazu směla opět vrátit estonština). Rázné potlačení povstání v Maďarsku přesvědčilo Estonce, že s pomocí Západu se mohou definitivně rozloučit. Nastalo období označované jako Nový pragmatismus. Počet členů KSE stoupl do poloviny 60. let na čtyřicet tisíc, z nichž polovinu tvořili rodilí Estonci. S politikou z Moskvy většina z nich nesouhlasila a snažila se v rámci daných podmínek dělat maximum pro ekonomický a kulturní blahobyt Estonska. Chruščevova doktrína umožňovala decentralizaci ekonomického řízení. Skoro všechny estonské podniky se dostaly do kompetence Estonské hospodářské komise (zatímco předtím byly kontrolovány jednotlivými ministerstvy v Moskvě). Díky snahám Kábina také Estonsko stalo ekonomickou experimentální republikou, z čehož velice těžilo.

Brežněvův nástup v roce 1964 znamenal opětné utužení centralizace, statut ekonomické experimentální republiky si ale Estonsko ještě několik let udrželo. Kupříkladu zemědělství profitovalo z možnosti místní samosprávy na státních statcích. Estonský HDP per capita rostl v období 1958 - 1968 mnohem rychleji než sovětský a Estonci se těšili výrazně vyšší životní úrovni.

1968 - 1986

Snaha o komunismus s lidskou tváří a reformaci komunistické strany ztroskotala po událostech v Československu v roce 1968. Velká část členů stranu opustila, někteří se politiky zcela zřekli, jiní vytvořili základ budoucího disidentského hnutí. 70. a 80. léta byla velice neradostným obdobím. Brežněvova politika „důvěry v kádry“ znamenala, že členství v KSE bylo podmínkou pro získání jakékoliv důležitější politické i ekonomické funkce. Pragmatismus let šedesátých vystřídal prostý cynismus a materialismus. Od systému samosprávného řízení bylo upuštěno a ekonomika se nacházela v recesi. Kromě ekonomických problémů postihla Estonsko i další vlna rusifikace. Zvýšená imigrace ruských pracovních sil, rozšíření výuky ruštiny a omezování estonštiny vedly spolu s tradičně nízkou

estonskou porodností ke krizové situaci. Hlavní město Tallinn bylo v 80. letech obydleno ruskou populací již z padesáti procent. Rozsáhlé demonstrace mládeže byly zlehčovány a vydávány za pouhé chuligánství. Oficiální estonskou reakcí na sovětskou národnostní politiku se stal tzv. „dopis čtyřiceti“, ve kterém ji čtyři desítky představitelů kulturního a vědeckého establishmentu vystavily ostré kritice. Přestože tento apel na rozumnou debatu o národnostních otázkách nebyl vyslyšen, jedná se o první a velice důležitý impuls pro pozdější snahy o dosažení suverenity.

V roce 1985 se k moci dostal Gorbačov. Perestrojka, jeho program reformy centrálně plánované ekonomiky a obnovy hospodářského růstu, navrátila Estonsku postavení ekonomické experimentální republiky. Testovaly se zde inovace v oblasti lehkého průmyslu a služeb – pobaltské země se měly stát důkazem toho, jak je nová sovětská reforma úspěšná. Perestrojka a glasnosť se v Estonsku staly velice populární. Kromě zlepšení ekonomické situace hlavně v konečném důsledku přispěly k obnově nacionalistických tendencí a rozpadu SSSR.

1987 - 1991

Odhalení a odtabuizování stalinistických zločinů totiž poprvé od druhé světové války vyvolalo otázku o podloženosti a oprávněnosti současných hranic a nadvlády Sovětského svazu. V roce 1987 vznikla organizace MRP-AEG², která o rok později jako první organizace veřejně volala po bezpodmínečném obnovení estonské samostatnosti. Nedlouho poté přišla skupina oficiálních estonských představitelů, akademiků a žurnalistů s plánem IME (zkratka znamená Isemajandav Eesti neboli Samosprávné Estonsko, slovo ime znamená estonsky zázrak), návrhem reformy daleko ambicióznějším než oficiální perestrojka. Estonsko se mělo stát jakýmsi sovětským Hong Kongem s vlastním rozpočtem, daňovým systémem, kontrolou nad zdroji, instrumenty hospodářské politiky, samofinancujícími se podniky a cenami determinovanými tržními silami. Jistá verze IME počítala dokonce i s podporou zahraničních investic a se zavedením obchodu se zahraničím a s ostatními svazovými zeměmi za tržní ceny pomocí nové směnitelné estonské měny. Plán IME, který předpověděl budoucí vývoj po zahájení transformace, byl v roce 1988 samozřejmě zamítnut.

Konec 80. let je někdy označován jako „nové národní obrození“ (Smith 1999, str. 43). V roce 1988 vzniká Lidové hnutí, která zanedlouho získává sto tisíc členů a postupně se stává legitimním politickým subjektem reprezentující lid. Mnoho jeho členů se rekrutovalo z KSE a

² Estonská skupina za zveřejnění tajných protokolů Molotov-Ribbentropova paktu (Molotovi-Ribbentropi Pakt Avalikustamise Eesti Grupp)

Lidové hnutí zaplnilo mezeru mezi konzervativci z KSE a radikály z MRP-AEG. Moskva se snažila vzedmutému nacionalismu bránit výměnou předsedy KSE a založením organizací neestonského obyvatelstva protestujících proti zavádění estonštiny do škol a proti stále častěji se objevující zakázané vlajce s prvorepublikovou trikolórou černá, modrá a bílá.

Na padesáté výročí Molotov-Ribbentropova paktu upozornily 2 milióny obyvatel Litvy, Lotyšska a Estonska uspořádáním gigantického lidského provazu, který se táhl přes území všech tří zemí - z Vilnius, přes Rigu až do Tallinnu. Gorbačovovi docházela trpělivost, pohrozil vojenským zásahem a současně se snažil obyvatelé Pobaltí upokojit udělením ekonomické autonomie. Zatímco o rok dříve by byl ústupek přijat s nadšením, nyní již většina obyvatel požadovala úplnou nezávislost. V roce 1990 se konaly první relativně svobodné volby. Podle očekávání vyhrálo Lidové hnutí a novou vládnoucí koalici vytvořily strany podporující nezávislost.

Gorbačov, v roce 1990 nový sovětský prezident, se Pobaltí nehodlal vzdát. Celosovětské podniky byly sdruženy do konglomerátu Integral ovládaného z Moskvy. Severovýchodní Estonsko, území s převahou ruského obyvatelstva, přestalo uznávat nové estonské zákony. 15. května dokonce málem došlo ke krveprolití, když se pětitisícová masa pokusila vtrhnout do parlamentu a obnovit vlajku sovětského Estonska. V ten samý den došlo k podobnému pokusu i v Lotyšsku, což ukazuje na koordinaci z Moskvy. V Litvě i v Lotyšsku nakonec k menším krvavým incidentům došlo³. Gorbačovova role zůstává ve všech případech nejasná, každopádně díky podobným aférám ztratil podporu a částečně i dobrou pověst.

V březnu roku 1991 se konalo referendum o obnovení nezávislosti Estonské republiky a 78 % ze 980 tisíc zúčastněných se vyslovilo pro, to znamená, že pro hlasovalo také přibližně 25 – 40 % ruského obyvatelstva. Severovýchodní Estonsko uznalo porážku a bojkot vyměnilo za požadavek ekonomické a politické autonomie, kterou později dostalo.

V srpnu byl učiněn poslední pokus o politický převrat, který opět nevyšel, neboť nenašel žádnou podporu obyvatelstva. 19 - 20. března se objevilo mnohem větší nebezpečí – do Estonska mířily sovětské tanky. Parlament zapomněl na rozpory a odpověděl na krizi deklarací potvrzující právní kontinuitu Estonské republiky a žádal o obnovení předválečných diplomatických vazeb.

³ 13. ledna 1991 zabily sovětské jednotky během útoku na sídlo televize ve Vilniusu 15 neozbrojených demonstrantů, o týden později vnikly ruské speciální jednotky na lotyšské ministerstvo vnitra v Rize a zabily šest lidí, Estonsko se krveprolití vyhnulo možná jen díky právě probíhající návštěvě Borise Jelcina. Incidentsy proběhly v době, kdy pozornost Západu byla upřena na válku v zálivu.

Prvním, kdo uznal estonskou nezávislost, bylo překvapivě 23. srpna 1991 Rusko, jako nezávislá svazová republika v čele s Borisem Jelcinem, který neschvaloval pokusy o násilný převrat. Nejvyšší sovět SSSR neměl jinou možnost než se k Rusku začátkem září připojit a tím způsobil příval uznání estonské suverenity západními zeměmi. A tak „*padesát jedna let po svém zmizení, si Estonská republika vymohla zpět své místo na mapě Evropy*“ (Smith 1991, str. 60).

1991/1992

Estonsko rychle započalo s návratem do Evropy. Ještě v roce 1991 bylo požádáno o členství v Evropské radě a Estonsko začalo vyjednávat o volném obchodu a ekonomické spolupráci s Evropskou unií. O rok později bylo zahájeno jednání o užší spolupráci s NATO.

V červnu se Rada Evropské unie rozhodla, že země střední a východní Evropy budou moci přistoupit k EU po splnění povinností plného členství. Z politického hlediska bylo nutné zajistit fungování institucí zabezpečujících demokracii, respekt a ochranu národnostních menšin, vynutitelný právní řád a dodržování lidských práv. Ústava z roku 1992 zakotvila svobodně volený parlament Riigikogu, exekutivu s jasně stanovenými pravomocemi i nezávislé soudy. Hlavní problém ale nebyl v neexistenci institucí, nýbrž v politické kultuře – sovětské dědictví zde zanechalo nesmazatelnou stopu. Trnem v oku Evropské rady a později také EU byla otázka národnostních menšin. Velké části ruských osadníků totiž nebylo automaticky dáno občanství, a tak v roce 1992 nastala situace, kdy třetina obyvatel neměla plná občanská práva. Estonsko bylo díky tomu od roku 1992 pod neustálým menším či větším tlakem, ruská otázka nebyla uspokojivě dořešena dodnes.

Hlavními počátečními problémy byla přítomnost ruských vojsk (trvajících až do 31. srpna 1994), chybějící hranice s Ruskem a v neposlední řadě také absence jakýchkoli finančních institucí.

1.2. Politický vývoj od roku 1992

Edgar Savisaar, premiér první vlády zvolené roku 1990, podal na začátku roku 1992 demisi, neboť se mu nepodařilo vyřešit akutní ekonomickou krizi, která vyústila v nedostatek pohonných hmot, paliv, ale i potravin.

V únoru 1992 se premiérem stal Tiit Vähi, jehož kabinet „specialistů, nikoliv politiků“ (Smith 1999, str. 77) měl vládnout do voleb v září téhož roku. Proklamovaným cílem vlády bylo vytvoření fungující tržní ekonomiky a mělo toho být dosaženo hlavně privatizací a

měnovou reformou. Vähiho reputaci poškozovanou korupčními skandály a kritikou nepříliš úspěšné obnovy národní armády zachránilo relativně bezproblémové zavedení Estonské koruny v červnu 1992.

Vítězem zářijových voleb se stala nacionalistická Isamaa⁴, která spolu Estonskou stranou národní nezávislosti (radikální nacionalisti, pokračovatelé MRP-AEG) a Umírněnými (koalicí Estonské sociálně-demokratické strany a jedné rurální strany) dosáhla majority v estonském parlamentu Riigikogu a předseda Isamy, mladý ambiciózní Mart Laar se stal premiérem. Povzbuzen očekáváním obyvatel ve změnu se zavázal provést zásadní ekonomickou reformu bez ohledu na krátkodobé nepříjemnosti – svou šokovou terapii rád charakterizoval tehdejším sloganem firmy Nike: „Just do it“ (Smith 1991, str. 83). Vysloužil si tím pochvalu zahraničí, ale také vzrůstající kritiku obyvatelstva volajícího po vyšších platech a důchodech. Mezi největší zásluhy Laarovy vlády patří obnovení hospodářského růstu v roce 1994, dosažení dohody o volném obchodu s Evropskou unií a přijetí Estonska do Rady Evropy v květnu 1993 (poté co vláda ukázala dobrou vůli a navzdory domácím nacionalistickým tlakům zmírnila požadavky nutné k získání estonského občanství).

Laarův konec způsobil skandál s údajným prodejem stažených ruských rublů do Čechenska. Umírnění vystoupili z koalice, vláda ztratila většinu v parlamentu a opozice zorganizovala úspěšné hlasování o vyslovení nedůvěry vládě na konci září roku 1994. Do voleb v únoru 1995 se k moci dostala prozatímní vláda Umírněných v čele s Andresem Tarandem – politika ani složení kabinetu se ale příliš nezměnily.

Dosud vládnoucí strany v únorových volbách roku 1995 pohořely a koalici s většinou v parlamentu nakonec utvořila vítězná KMÜ⁵ a nacionalistická Strana středu, premiérem se stal leader KMÜ Tiit Vähi. Přestože nová vládnoucí koalice byla na základě volebních slibů a díky své voličské základně orientovaná více vlevo k sociálně tržnímu hospodářství, pokračovala více méně v zavedené politice ekonomických reforem, zachování vyrovnaného rozpočtu a evropské integrace. Vähi musel neustále bojovat s rozpory uvnitř názorově nejednotné KMÜ, zachování liberální hospodářské politiky zdůvodňoval nutností dodržet závazky vyplývající ze zprávy IMF. Koalice KMÜ a Středu nevydržela dlouho, jak opozice očekávala. Rozpad způsobil v říjnu roku 1995 skandál s odposloucháváním telefonů významných politiků (nařízením ministrem vnitra, leaderem Středu Edgarem Savisaarem).

⁴ koalice menších stran: Křesťanští demokraté, Liberální demokraté, Konzervativní lidová strana a Republikánská koaliční strana; isamaa znamená estonsky vlast

⁵ volební unie Koaliční strany, tří malých agrárních stran a Asociace důchodců a rodin

Vähi spolu s celou vládou chtěl podat demisi, díky prezidentově intervenci se nakonec vláda udržela a úlohu Strany středu převzala Kallasova liberální Reformní strana. Ani obměněná koalice ale nebyla příliš stabilní, hlavně díky vážným názorovým neshodám v ekonomických otázkách. Reformisté kritizovali příliš pomalou integraci do EU a prosazovali odpuštění daně ze zisku podnikům, které zisky reinvestují. Agrární strany vně KMŮ zase hrozily opuštěním koalice, pokud nebudou okamžitě zavedena ochranná cla.

Volby do zastupitelstva v Tallinnu v říjnu roku 1996 přinesly překvapivý comeback Savisaara a obnovení spolupráce mezi KMŮ a Středem, a to i na národní úrovni. Reformisté proti této spolupráci protestovali a následně v listopadu 1996 opustili vládu. Vähi se rozhodl pro menšinovou vládu a vládl jen s formální podporou v parlamentu. Novým ministrem zahraničí se stal bývalý velvyslanec v USA, Toomas Hendrik Ilves, který později sehrál klíčovou úlohu ve vyjednávání estonského členství v Evropské unii.

Schválení rozpočtu pro rok 1997 podnítilo debatu o prioritách, zejména o váze vojenských a sociálních výdajů. Nepřijetí do NATO a malé šance na přijetí v následující vlně představovalo velké zklamání a roznítilo diskuzi o rozumné velikosti ozbrojených sil. Začátkem roku 1997 vládou otrásl další skandál. Vähi byl obviněn z neetické privatizace bytů během svého působení jako předseda Tallinnské městské rady. Byty měly být prodány za zhruba dvacetinu jejich tržní ceny různým prominentům (jedním z kupců byla i Vähiho dcera). Vähi trval na své nevině, tvářil se neodvratněmu vyslovení nedůvěry vládě ale začátkem února rezignoval. Také ostatní strany, například Reformisté či Isamaa byly zapleteny do různých korupčních afér. To vyústilo v rostoucí deziluzi a nedůvěru obyvatelstva v politiku a projevilo se ve velmi nízké účasti v následujících volbách v březnu roku 1999.

Ustavením kabinetu, jehož úkolem bylo vládnout do té doby, byl pověřen Vähiho zástupce Mart Siimann. Stejně jako Vähi zvolil menšinovou vládu – spolehl se na podporu Strany středu, ale nepozval ji do vlády. Slíbil držet stávající kurz hospodářské politiky a urychlit integraci do EU. Po návštěvě evropského komisaře pro zahraniční věci Hanse Van der Brooka se premiér osobně ujal dohledu nad integračním procesem a formuloval 50 oblastí s největší nutností harmonizace. Van der Brook totiž pochválil ekonomické reformy, ale vyjádřil silné znepokojení nad tím, jak malá část zákonů je v souladu s právem Evropské unie. Zpráva Evropské unie z roku 1997 zdůraznila nutnost urychlení politické a sociální integrace obyvatel bez občanství. Parlament tedy přijal další dodatky Zákona o občanství, které jej automaticky zaručovaly dětem narozeným (rodičům bez občanství) po roce 1992. Problémy přetrvávaly hlavně v oblasti jazykových nároků tohoto zákona vzhledem k akutnímu nedostatku učitelů estonštiny. Plánovaný úplný přechod na výuku v estonštině na středních školách byl

posunut z roku 2000 na rok 2007. Obezřetný přístup EU k národnostní otázce a její neustálé připomínky jsou jedním z důvodů, proč má vstup do EU u ruský mluvících obyvatel tak vysokou podporu (vyšší než u Estonců).

Ruská finanční krize z roku 1998 ukázala přetrvávající provázanost ekonomik, když se velké množství podniků orientovaných na východní trhy (zejména v zemědělství a potravinářství) ocitlo ve vážných obtížích. Zemědělská nátlaková skupina se začala tvrdě prosazovat a brzy dosáhla toho, že zákaz dovozních přírážek byl vyřazen z vládního programu. Vláda schválila balíček dotací a navrhla clo na dovoz vepřového ze zemí mimo EU. Rozpoutala se bouřlivá diskuze, v níž příznivci cel celkem oprávněně prohlašovali, že podpora zemědělství je v EU a v západních vyspělých ekonomikách zcela běžná. Odpůrci (tj. prakticky celá opozice) naopak argumentovali tím, že podpory zemědělců ohrozí reputaci Estonska u WTO⁶, zkomplikuje vstup do EU a sníží konkurenceschopnost zemědělství, které pouze odkládá nutnou reformu. Názorové neshody uvnitř KMŮ se opět rozhořely naplno a Siimann uvažoval o předčasných volbách. Opozici se podařilo prosadit schválení zákona o zákazu volebních koalic a samostatná Siimannova Koaliční strana měla tak malou podporu, že by se nejspíš vůbec nedostala do parlamentu – předčasné volby byly tudíž zase odvolány.

Očekávané volby v březnu 1999 vyhrála Savisaarova Strana středu, neměla však žádnou šanci vytvořit koalici, jež by dosáhla většiny. Úkolem sestavit novou vládu byl tudíž pověřen předseda ve volbách druhé Isamy, která měla v koalici spolu s Reformisty a Umírněnými v Riigikogu tříkřeslovou majoritu. Hlavním cílem nové vlády se stalo dosažení vstupu do Evropské unie do roku 2003. Vstup do Evropské unie byl přitom estonskou veřejností vnímán velice rozpačitě (v roce 1995 bylo podle průzkumů pro vstup 40 % obyvatel a 35 % nevědělo, v roce 1997 bylo pro vstup pouze 26 % a 60 % nebylo rozhodnuto).

Poslední volby se konaly v březnu minulého roku. Nejvíce hlasů opět dostala Savisaarova Strana středu, ale stejně jako v roce 1999 nebyla schopná vytvořit koalici. Vládnoucí strany tradičně propadly. Jedině Reformní strana skončila třetí a jako jediná zavedená strana se dostala do nové vlády. Isamaa skončila až na pátém místě a do vládnoucí koalice přizvána nebyla. Sestavením vlády byl pověřen Juhan Parts, předseda nové politické strany Res Publica, která ve volbách skončila v těsném závěsu druhá. Většinu v parlamentu se mu podařilo dosáhnout v koalici s Reformisty a další novou konzervativní politickou stranou, Sjedenocnou lidovou stranou.

⁶ World Trade Organization (Světová obchodní organizace) – Estonsko je členem od roku 1999

2. Transformace

2.1. Výchozí podmínky

Gorbačov pobaltským státům předpovídal, že mimo Sovětský svaz nedokáží přežít a „skončí v ekonomické bažině“ (Smith 1999, str. 114). I přes zásoby naftonosné břidlice na severu území, které zajišťovaly polovinu spotřeby energie, bylo totiž Estonsko existenčně závislé na ruských dodávkách ropy a plynu. Rychlý přechod k obchodování za světové ceny měl podle mnohých způsobit neschopnost Estonska platit za nezbytné energetické zdroje. Předpovědi se však nenaplnily, Estonsko bylo pevně rozhodnuto si obnovenou samostatnost udržet.

Navíc nebylo v roce 1992 úplně nepřipraveno, neboť ekonomické reformy začaly už částečně v roce 1989, po získání ekonomické autonomie. V letech 1990 - 1991 byla například provedena postupná liberalizace cen, která sice zhoršila deficit obchodní bilance, na druhou stranu však způsobila příliv zboží a ukončila neustálé nedostatky. Současně byla také provedena reforma daňového systému. Se svolením Moskvy byly daně vybírány lokálně a teprve jednotná dohodnutá částka byla posílána do celosvazové pokladny. Sovětské daně z obrátu a ze zisku podniků byly nahrazeny 10 % daní z přidané hodnoty a progresivním zdaněním zisku podniků a příjmu jednotlivců. Vláda byla i s necelým příjmem z daní schopna dosáhnout přebytku v roce 1991 a vyrovnaného rozpočtu v roce 1992. Takováto fiskální přísnost by se mohla zdát v rámci rublové zóny zbytečná – z fiskální nezodpovědnosti by mohlo profitovat místní obyvatelstvo a náklady rozpočtové uvolněnosti by byly rozmělněny na celý Sovětský svaz. Schopnost udržet vyrovnaný rozpočet a zachovat fiskální disciplínu byla však velice podstatná pro pozdější vývoj.

V roce 1990 se ukázalo, že některé reformy nejsou v rámci SSSR, který se stále hlásil k centrálně plánované ekonomice, možné. Vláda například schválila zákon umožňující provádění zahraničního obchodu nezávisle na centru, nešlo ho však naplnit, dokud sovětské úřady kontrolovaly hranice se Západem. Ani zavedení vlastní měny nebylo z technického hlediska možné. Nové bankovky a mince by byly nejspíše sovětskými orgány okamžitě zkonfiskovány.

Zatímco Edgar Savisaar, který zastával funkci premiéra od dubna 1990 do ledna 1992, byl spíše příznivcem gradualistické cesty transformace, jeho následovník Tiit Vähi tváří v tvář

krizi začátku roku 1992 zvolil strategii známou jako šoková terapie, ve které od října 1992 pokračoval i třetí estonský premiér Mart Laar.

2.2. Liberalizace a stabilizace

Liberalizace jakožto zásadní součást ekonomické transformace znamená přesun rozhodování, informací a motivací směrem k nezávislým tržním jednotkám, čehož má být dosaženo především uvolněním cen, zahraničního obchodu⁷, bankovníctví a vytvořením podmínek pro soukromé podnikání⁸. Liberalizace působí na růst inflace, a tak je zpravidla doprovázena stabilizační politikou, jejímž cílem je zajistit stabilní makroekonomické prostředí bez inflačních tlaků.

K prvním pokusům o liberalizaci ekonomiky došlo už na konci osmdesátých let v souvislosti s plánem IME a implementací perestrojky. Koncem osmdesátých let mělo například Estonsko v rámci Sovětského svazu největší podíl lidí zaměstnaných v soukromém sektoru (určitý druh soukromého podnikání byl povolen v zemědělství a ve službách). Estonsko také vedlo v objemu zahraničních investic. Postupná liberalizace cen začala již v roce 1990. Až do uznání nezávislosti Estonska v roce 1991 ale byly možnosti provádění jakékoliv samostatné hospodářské politiky značně omezené.

V roce 1990 byla odstraněna část dotací a regulace některých cen, k uvolnění cen velké části zboží došlo až v roce 1991. Po této cenové liberalizaci a snížení mezd⁹ zmizely fronty a obchody se zaplnily zbožím. Současně však došlo k obrovskému nárůstu cenové hladiny (v roce 1991 přesáhla inflace 200 %). Situace se vyhroutil začátkem roku 1992, kdy Rusko přešlo na obchodování za světové ceny. Estonsko se ocitlo v energetické a inflační krizi, která vyústila v pád vlády. Byla zapotřebí rázná makroekonomická stabilizace.

Premiér Tiit Vähi řešil nedostatek energie výrazným zvýšením její ceny v březnu 1992, čímž poklesu inflace příliš nenapomohl. Nová vláda ale pokračovala ve velice restriktivní fiskální a důchodové politice, které do roku 1994 zahrnovaly omezení růstu mezd,

⁷ Liberalizací zahraničního obchodu se zabývá kapitola „Zahraniční obchod“.

⁸ Základní právní rámec nutný pro liberalizaci vznikl od roku 1989 do roku 1993 - nejdůležitější zákony: Zákon o podniku (1989), Zákon o soukromém vlastnictví (červen 1990) a nový občanský zákoník (prosinec 1993)

⁹ Většina mezd sledovala vývoj minimální mzdy určené státem. V roce 1991 byla minimální mzda snížena o 40 % (což však neznamenalo čtyřicetiprocentní snížení životní úrovně, neboť část mzdy neměla žádnou kupní sílu – uměle vysoké mzdy pouze způsobovaly zbytečné plýtvání časem ve frontách).

částečné zmražení důchodů a snížení veřejných výdajů na minimum. Státní rozpočet, ale i rozpočty místních samospráv byly udržovány v přebytku.

Od poloviny roku 1992¹⁰ přispěla ke stabilizaci i přísná monetární politika prováděná Eesti Pank. Nabídka peněz byla zvyšována pouze na základě zvýšení devizových rezerv centrální banky, Eesti Pank také samozřejmě nesměla poskytovat půjčky vládě.

Od září 1992 klesla měsíční inflace do jednomístných čísel, celkově se však průměrná roční inflace za rok 1992 odhaduje až na více jak 1000 %. V roce 1994 inflace nadále klesala a meziročně dosáhla 90 %. V roce 1994 při dalším uvolňování cen energie, nájmu a veřejné dopravy ještě naposled stoupla, od té doby však nepřestává klesat (v roce 1995 se dostala pod 30 %, v roce 1999 pod 5 %). V roce 1994 byla dokončena liberalizace převážné většiny cen, takže by neměly přetrvávat velké inflační tlaky.

Vláda se mohla, co se týče šokové terapie, opřít o podporu veřejnosti, která byla v zájmu radikální reformy systému ochotna přinést oběti. Zvyšování cen ani snižování mezd nebylo populární, ale odbory byly připraveny v zájmu úspěšné transformace proti počátečnímu snížení mezd neprotestovat.

2.3. Důležité reformy

2.3.1. Měnová reforma

Nová vláda spolupracující s IMF a technokratickými experty z řad estonských emigrantů se rozhodla zavést estonskou korunu naráz v červnu 1992. Důvodů bylo několik, mezi ty hlavní patřila nutnost vyvést konečně Estonsko z inflačního chaosu rublové zóny (ta navíc nebyla optimální ani za normálních podmínek, neboť potřeby a cíle bývalých svazových republik se výrazně lišily). Dále měla vlastní měna umožnit provádění nezávislé hospodářské politiky. Nedostatek oběživa, který v roce 1992 panoval, by nejspíš brzy přinesl zavádění místních či podnikových peněz k zajištění běžných transakcí a hrozila také možnost měnové substituce (např. dolarizace) – tj. používání cizí měny v tuzemském platebním styku.

IMF zaujímal k zavádění národních měn v zemích bývalého Sovětského svazu zpočátku velice obezřetný postoj. Poukazoval na to, že nejprve je nutné splnění několika podmínek, jako vyrovnaný státní rozpočet, dokončená liberalizace cen, dohodnutí platebních podmínek se zeměmi rublové zóny (aby nedošlo k propadu vzájemného obchodu). Tváří

¹⁰ Účinná monetární politika byla umožněna zavedením vlastní měny v červnu 1992.

v tvář rostoucímu měnovému chaosu v Rusku však IMF postupně změnil názor a jednotlivým zemím s měnovou reformou napomáhal.

Estonsko se rozhodlo pro systém currency boardu. Currency board je nezávislá monetární autorita oddělená od centrální banky (nebo alespoň oddělená od ostatních aktivit centrální banky), která zavede novou měnu a zaváže se vyměnit veškeré jí nabídnuté množství v pevném kurzu za měnu stanovenou jako rezervní. Monetární politika ve standardním učebnicovém pojetí tudíž není prováděna, neboť nabídka peněz je endogenní k trhu. Možnosti hospodářské politiky jsou tedy omezeny. Na druhou stranu si měna „částečně vypůjčí důvěryhodnost zvolené rezervní měny“ (Haavisto 1997, str. 73). Hlavní výhodou currency boardu je jeho jednoduchost – k jeho zavedení není zapotřebí expertů na monetární politiku. Nutnou podmínkou úspěchu currency boardu je důvěra trhu v jeho schopnost vyměňovat peníze ve stanoveném kurzu. *„Cílem currency boardu je dosáhnout směnitelnosti měny a pevného směnného kurzu, a tím napomoci stabilizaci domácí ekonomiky, způsobit strukturální změny a integrovat zemi do světové ekonomiky co nejrychleji“* (Haavisto 1997, str. 72).

Pevně stanovený směnný kurz zajišťuje, že politické tlaky, kterým je běžná centrální banka vystavena, nemohou currency board ovlivnit. Nemůže docházet k inflačnímu financování rozpočtových deficitů vlády – vláda může operovat se schodky rozpočtu pouze pokud je dokáže financovat na finančních trzích. Nedostatečně vyvinuté trhy pak způsobují, že currency board jde ruku v ruce s vyrovnaným rozpočtem.

Úkolem vést currency board byla v Estonsku pověřena Eesti Pank, současně jí byla zachována možnost provádět monetární politiku. Estonský měnový systém je tudíž jakousi hybridní formou currency boardu – čistý currency board však nenajdeme nikde na světě. Siim Kallas, první guvernér Eesti Pank (estonské centrální banky), úspěšně zajistil navrácení 11,3 tun rezerv ve zlatě, které byly před druhou světovou válkou deponovány ve Švédsku, Švýcarsku a Velké Británii. Zákon o zajištění Estonské koruny z května 1992 stanovil, že veškerá hotovost i depozita budou plně kryty zlatem a devizovými rezervami. Dodatečná hotovost a depozita mohou být emitovány pouze proti dokladu o nových zásobách devizových rezerv. Estonská koruna byla upsána proti 120 miliónům USD ve zlatě a devizových rezervách, navíc ještě proti půjčkám 40 miliónů USD od IMF a 30 miliónů USD od Světové banky. **Koruna byla zavěšena na Německou marku a kurz byl zafixován na 8 EEK za 1 DEM s povolenou fluktuací 3 %.** Tento kurz mohl být změněn pouze parlamentem.

Co se týče technického hlediska, reforma probíhající 20. - 22. června 1992 byla jednoznačně úspěšná. Většina rublů byla vyměněna v poměru 1:10, celkově bylo vyměněno

zhruba 2,2 miliardy rublů. 20. června se Estonská koruna stala jediným zákonným platidlem v Estonsku a okamžitě se skutečně stala jedinou měnou v oběhu. Do Estonska začalo plynout obrovské množství zahraničních měn, zejména obyvatelé vyměnili za Estonské koruny nečekaně velký objem valut. Do země se začaly navracet devizy ze zahraničních účtů podniků založených v nejistotě před měnovou reformou. A tak zatímco ve své první rozvaze v červnu 1992 vykazala Eesti Pank rezervy v hodnotě 98 miliónů USD, rozvaha z konce roku 1993 již uváděla 362 miliónů USD.

Směnný kurz 8 EEK/DEM byl vůči německé marce jednoznačně podhodnocený. Stejně jako v ostatních tranzitivních ekonomikách mělo toto opatření napomoci exportu a ochránit domácí trhy před zahraniční konkurencí. S podhodnoceným směnným kurzem souvisela velká část kritiky měnové reformy. Drahý import podněcoval inflaci. Podniky závislé na zahraničních dodávkách (například surovin či energie z Ruska) se dostaly do obtíží.

Zavedení koruny bylo jedním z faktorů, které přispěly k poklesu obchodu s Ruskem. Rubl nebyl směnitelný, a tak se placení za ruský import, stejně jako získávání plateb za export do Ruska pojily s jistými obtížemi, vznikaly dodatečné náklady za směnu rublů. Některé podniky se kvůli tomu hotovostních rublů vzdávaly v červnu 1992 jen velice nerady.

Ihned po zavedení se estonská koruna stala vnitřně směnitelnou (s určitými omezeními). Jednotlivci a firmy si mohli směnit estonské koruny po předložení dokladu o cestě do zahraničí či o importní transakci, tyto doklady však nebyly v praxi vyžadovány. Výdělký ze zahraničního obchodu musely být odevzdány do dvou měsíců po jejich obdržení, firmy však mohly požádat o povolení ponechat si devizy delší dobu. Během roku 1993 byla omezení postupně odstraněna a Estonsko se posunulo k plné směnitelnosti. Poslední omezení zakazující soukromým osobám vedení účtů v cizí měně v domácích bankách bylo zrušeno počátkem následujícího roku. **Od března 1994 je estonská koruna plně směnitelná (podle článku VIII. IMF).**

Přestože byli mnozí k udržitelnosti samostatné estonské měny skeptičtí, systém currency boardu se osvědčil – estonská koruna se stala důvěryhodnou a stabilní měnou. Výhoda samostatné stabilní měny se ukázala hned v září, kdy se rubl propadl a koruna si udržela svou paritu vůči německé marce. I katastrofální ruskou měnovou krizi z roku 1998 Estonsko přečkalo relativně dobře, velkou zásluhu na tom bezpochyby měla stabilní měna. Currency board funguje v Estonsku dodnes, po zániku německé marky, je estonská koruna zafixována na Euro.

2.3.2. Daňová reforma

Aby vláda mohla být schopna udržovat vyrovnaný rozpočet, byla v roce 1992 v souvislosti se zavedením currency boardu provedena i daňová reforma. Daň z přidané hodnoty byla zvednuta z 10 %¹¹ na 18 % a byla zavedena jednotná daň z zisku podniků ve výši 35 % a nejvyšší sazba daně z příjmů fyzických osob byla zvýšena z 33 na 50 %.

V roce 1994 proběhla další, tentokrát mnohem ambicióznější daňová reforma, v níž Estonsko jako první země v Evropě uvedlo v činnost koncept rovné daně. Daň z přidané hodnoty byla ponechána ve výši 18 %, ale daň ze zisku podniků byla snížena na 26 % a rovná daň ve výši 26 % byla zavedena také z příjmu fyzických osob přesahujícího 3 600 EEK. Kromě toho bylo stanoven příspěvek na sociální a zdravotní pojištění (placený zaměstnavatelem) ve výši 33 % hrubé mzdy (20 % příspěvek na sociální a 13 % na zdravotní pojištění). K přilákání zahraničních investic byly zavedeny daňové úlevy. Zahraniční investoři, kteří investují více než určitou částku, jsou od daní první dva roky osvobozeni a v dalších dvou letech platí pouze polovinu daní.

Zejména na počátku devadesátých let byly obrovským problémem daňové úniky. A to hlavně v soukromém sektoru, kde platby probíhaly převážně v hotovosti. Finanční úřady proto získaly částečný přístup k bankovním účtům ve snaze zdanit černou ekonomiku, která podle odhadů představuje až 20 % HDP.

2.3.3. Bankovní reforma

Měnovou reformu dále provázela reforma bankovní. Estonská centrální banka Eesti Pank se stala plně nezávislou. Nesmí půjčovat peníze vládě ani komerčním bankám. Úrokovou míru může ovlivňovat prostřednictvím povinných minimálních rezerv.

Estonsko převzalo přísnou bankovní kontrolu po vzoru Skandinávie a vyhnulo se tak zkušenostem sousedního Lotyšska, kde laxní kontrola vyústila v katastrofální kolaps Baltija Bank v roce 1995. Odhodlání přísnou regulaci vynucovat se ukázalo již v prosinci roku 1992, kdy Eesti Pank uvalila nucenou správu na tři velké komerční banky.

Vysoká inflace počátku devadesátých let totiž významně snížila minimální výši kapitálu nutnou k založení banky (která nebyla dostatečně navyšována) a počet bank stoupl až na 43. Obchodování s cizí měnou a přístup k levným úvěrům centrální banky udělaly z bankovníctví před červnem 1992 mimořádně výnosný obchod. Průmysl však v té době

¹¹ DPH ve výši 10 % nahradilo daň z obratu v roce 1990.

zažíval úpadek, a tak většina bank pouze hromadila špatné úvěry a byla téměř nelikvidní. Měnová reforma a předešlý odchod ruské VEB¹² odstartovaly krizi likvidity.

Očekávalo se, že Eesti Pank zasaženým komerčním bankám pomůže, ta však nic takového neudělala, zvedla povinné minimální rezervy a na začátku roku 1993 odebrala licenci sedmi bankám. Významnou událostí září roku 1992 bylo zavedení přísného zákona o bankrotu. Vlna bankrotů a fúzí bank brzy srazila jejich počet na 23 a Eesti Pank dočasně pozastavila vydávání nových bankovních licencí.

Důvěryhodnost a stabilita bankovního sektoru těmito rozhodnými zásahy vzrostly, zlepšila se výpůjční politika komerčních bank a objem špatných úvěrů klesl. **Transparentní a rozhodná politika centrální banky navíc šla ruku v ruce se fiskální politikou nové vlády, která se pevně držela principu vyrovnaného rozpočtu.**

2.4. Privatizace

Hlavním úkolem transformace je „přejít ze systému, kde rozhodovatelé přijímají pobídky a detailní příkazy z vyšších úrovní byrokracie, k systému, kde jsou lidé zodpovědní za důsledky svých rozhodnutí“ (Haavisto 1997, str. 39). Základem tržního hospodářství je soukromé vlastnictví a soukromé podnikání, státní podniky jsou proto v rámci transformace převáděny do soukromých rukou.

Narozdíl od liberalizace a makroekonomické stabilizace se privatizace ukázala být politicky kontroverzním tématem. Jedni prosazovali rychlé odbourání státního majetku pomocí systému kupónové privatizace podniků s upřednostněním stávajícího managementu a zaměstnanců. Jiní tvrdili, že efektivního managementu bude dosaženo přímým prodejem strategickým investorům.

Počátky privatizace

V estonské privatizaci sehrála důležitou roli národnostní otázka – privatizace byla mimo jiné chápána jako prostředek ke zvětšení estonské kontroly nad vlastními výrobními zdroji. Ještě v rámci Sovětského svazu, když se privatizace objevila jako součást plánu IME, se privatizační strategií stalo přesouvání federativního vlastnictví (sovětského) do republikového (estonského). Dopomoci k tomu měl program „lidových podniků“, kdy si

¹² V rámci takzvané „bankovní války“ mezi Estonskem a Sovětským svazem uzavřela Ruská zahraniční hospodářská banka VEB všechny své účty v Estonsku a stáhla všechny kapitál do Moskvy.

zaměstnanci prakticky mohli od státu pronajmout svůj podnik. Program nenašel příliš velkou podporu a zúčastnilo se ho pouze sedm podniků (i když relativně významných).

Malá privatizace

Privatizační politika se v roce 1990 změnila – zaměstnanci si mohli za zvýhodněných podmínek koupit až 20 % akcií podniku. Základem privatizace se nakonec stal přímý prodej. V roce 1990 byla schválena legislativa nutná pro „malou privatizaci“. Malé podniky (s účetní hodnotou do 500 tisíc rublů) mohly být privatizovány přímým prodejem. Privatizace se mohli zúčastnit obyvatelé žijící v Estonsku déle než deset let, zaměstnanci podniku měli právo první koupě. Od zvláštních práv zaměstnanců bylo postupně upouštěno zejména kvůli novému estonskému národnímu hnutí, neboť většina zaměstnanců průmyslových podniků nebyli rodilí Estonci nýbrž ruští a ukrajinští osadníci.

Privatizace postupovala zpočátku velice pomalu – do ledna roku 1992 bylo privatizováno pouze 208 podniků – a byla neustále napadána, že podniky jsou přebírány managementem za směšné ceny (panovala vysoká inflace a chyběl efektivní mechanismus oceňování). Navíc panovaly obavy z přílivu ruského kapitálu (a zvětšení ruského vlivu a kontroly). Po úspěšném zavedení koruny v červnu roku 1992 se postoj k privatizaci změnil. Vláda inspirována německou privatizační agenturou Treuhandanstalt schválila nový program privatizace malých podniků. Estonská koruna měla fungovat jako ochrana před masivním přílivem ruského kapitálu a měla Estoncům jako poptávajícím poskytnout zvýhodněnou pozici. Koncem roku 1992 a v roce 1993 se privatizace malých podniků výrazně urychlila. V roce 1993 jich byla prodáno celkem 243 za 120 miliónů EEK. **Do konce roku 1994 byla privatizace většiny z více jak 1500 malých podniků dokončena.**

Velká privatizace

Nová estonská privatizační agentura EPA¹³ s poradci z Treuhandanstaltu nabídla v prosinci 1992 k prodeji 38 velkých a středních podniků. Ze 103 podaných nabídek bylo 53 od zahraničních investorů. Vybíráno nebylo pouze na základě nejvyšší nabízené ceny, dalšími kritérii byly investiční plán nebo záruka pracovních míst.

Velká privatizace nabrala obrátky na konci roku 1993 a v roce 1994. Celkový počet uzavřených obchodů dosáhl 163 v září roku 1994, tržby z prodeje dosáhly 80 miliónů USD a

¹³ EPA vznikla sloučením předchozí privatizační agentury EERE a odboru ministerstva financí pro státní majetek, mezi nimiž docházelo k neustálým konfliktům. EERE navíc nepožívala příliš důvěry obyvatel, byla obviňována z korupce, porušování národních zájmů a nadřezování německým investorům (zejména proto, že ředitelem EERE byl německý Estonec, emigrant Andres Bergmann)

kupci se navíc zavázali investovat 45 miliónů dolarů a zachovat 20 tisíc pracovních míst. Do poloviny roku 1996 prodala EPA již 433 podniků za 277 miliónů dolarů. **Rychlost prodejů byla obdivuhodná, bohužel to nelze říct o dohodnutých cenách a státních zárukách. Většina velkých podniků byla prodána až po restrukturalizaci a oddlužení, a tak čistý příjem privatizační agentury byl často negativní.** (Podobně vypadaly i výsledky Treuhandanstaltu, který skončil s negativní bilancí 275 miliard DEM).

Cizinci měli stejné podmínky jako domácí investoři, až na jeden podstatný rozdíl – Estonci mohli nakupovat podniky na splátky. Aby se přilákalo více zahraničních investic, byl například v dubnu 1993 cizincům povolen nákup půdy spojené s podnikem. Objevily se samozřejmě kritické hlasy, obviňující vládu a privatizační agenturu z rozprodávání Estonska cizincům. EPA však odhadovala, že do rukou zahraničních vlastníků se dostalo 20 % z celkového privatizovaného majetku (pokud by byl započítán i zahraniční kapitál za některými estonskými kupci, vzrostl by podíl zhruba na 40 %).

Kupónová privatizace

Kromě přímého prodeje existovala v Estonsku také forma kupónové privatizace. V dubnu 1993 byl schválen zákon opravňující všechny obyvatele Estonska k získání tzv. národních kapitálových kupónů v závislosti na počtu odpracovaných let v Estonsku. Kupóny měly původně sloužit k nákupu bydlení, v roce 1994 se prosadil návrh prodávat za kupóny i minoritní akciové podíly ve velkých podnicích. První akcie za kupóny byly nabídnuty v září 1994, kdy si držitelé kupónu mohli koupit akcie Kaubamaji, největšího obchodního domu v Tallinnu. O měsíc později byly nabídnuty akcie největšího estonského pivovaru. Kromě bydlení a akcií velkých podniků mohly být pomocí kupónů získány podíly v investičních fondech nebo obligace Penzijního či Restitučního fondu. S kupóny se smělo od května 1994 mohlo volně obchodovat a v letech 1994 a 1995 byly také hojně používány.

Restituce

Cílem restituce bylo navrácení majetku původním vlastníkům a jejich potomkům. Kde to nebylo možné, dostali poškození tzv. kompenzační kupóny (které mohly být použity ke stejným účelům jako národní kapitálové kupóny). Některé však byly vydány se značným zpožděním, neboť řízení ohledně bývalého vlastnictví se často značně protahovalo. To byl důvod, proč bylo možné si koupit obligace speciálního Kompenzačního fondu, který byl financován ze zisků z privatizace.

Restituční spory byly často složité – více lidí žádalo o navrácení téhož majetku, majetek byl během uplynulých padesáti let značně změněn a podobně. Do uzávěrky v lednu

1992 byly také například podány žádosti o navrácení půdy v celkové rozloze větší než dvojnásobné území Estonska.

Koncem roku 1992 bylo z celkového počtu 200 tisíc žádostí vyřízen pouhý jeden tisíc – nevyřízené restituční blokovaly privatizace, zejména zpomalovaly privatizaci zemědělství¹⁴. Vláda povzbuzená tlakem Evropské unie dokázala restituci urychlit a ke konci roku 1998 se proces blížil ke konci. Koncem roku 2001 byly registrovány zhruba dvě třetiny půdy, jedna třetina registrované půdy byla stále ve státních rukou. Zákon o pozemkové reformě z roku 1997 výrazně urychlil privatizaci půdy a zlepšil fungování trhu s půdou.

V oblasti bydlení probíhala restituční a privatizační uspokojivě. Původní plán ukončit privatizaci bydlení do konce roku 1994 se sice ukázal jako přehnaně optimistický, začátkem roku 1998 však již bylo v soukromých rukou téměř 90 % bytů a domů.

Poslední fáze privatizace

V období 1996 - 1998 počet privatizací značně poklesl, zejména proto, že většina státních podniků již byla prodána. Poslední fáze privatizace se soustředila na náročný a politicky citlivý proces privatizace veřejných služeb. Prvním případem byl prodej většinového podílu v Estonian Air dánské letecké společnosti Maersk Air.

V souvislosti s privatizací energetiky a komunikací se rozpoutala bouřlivá debata, jestli by si stát některé strategicky důležité podniky neměl ponechat (či jestli by si neměl ponechat alespoň většinový podíl). Privatizace veřejných služeb byla dočasně odložena, než bude přijata legislativa ošetřující provozování monopolů v soukromém sektoru.

V letech 1998 - 2001 byla privatizována železnice (byl prodán 66 % podíl v Estonských drahách), telekomunikace (stát si ponechal v Estonském Telecomu pouze 27 % podíl) a veřejné služby vlastněné místními samosprávami a municipalitami (zejména přístavy, likvidace odpadu, teplárny, vodárny a rozvody).

Privatizační program vlády je dnes téměř ukončen, EPA byla koncem roku 2001 zrušena. V současné době nejsou již žádné privatizační plány (kromě nedokončené privatizace půdy). Zodpovědnost za zbývající záležitosti byla převedena na ministerstvo financí. Největšími podniky ve státním vlastnictví jsou Estonská energetika a Tallinnský přístav

¹⁴ Podle zprávy ministerstva hospodářství z prosince 1993 bylo 360 bývalých kolektivních zemědělských závodů nahrazeno 4313 soukromými, 769 družstevními statky a 1218 akciovými společnostmi. Pouze 1700 farem však bylo navráceno původním majitelům (z předválečných 140 tisíc). Podíl soukromého zemědělství stoupl z 26 % v roce 1992 na 46 % v roce 1994.

(jehož vybavení však je v soukromém vlastnictví), stát si také nadále drží určité podíly v dalších 56 podnicích. (Commission of European Communities 2002, str. 40)

V lednu 2002 se vláda po několikaletém vyjednávání s americkou společností NRG rozhodla zrušit plán privatizace největší estonské elektrárny v Narvě a ponechat si také společnost Eesti Energia¹⁵.

Podíl soukromého sektoru na tvorbě HDP s pokračující privatizací a se vznikem nových firem neustále rostl a v roce 2000 přesáhl 85 %.

2.5 Shrnutí

Je obdivuhodné, že Estonsko dokázalo udržet radikální program ekonomické transformace, přestože v letech 1991 - 1993 klesla kupní síla téměř o třetinu v porovnání s rokem 1990 a nezaměstnanost, do té doby zcela neznámý jev, vystřelila nad 6 %. Rozhodné zavrnutí komunismu a jednotnost názorů o národních cílech se u většiny obyvatel projevilo připraveností akceptovat a podporovat ekonomické reformy.

Makroekonomická stabilizace, sestávající z restriktivní fiskální a důchodové politiky vlády a přísné monetární politiky centrální banky, dokázala překonat hrozbu hyperinflace na přelomu let 1991 a 1992. Od září 1992 inflace neustále klesala (až na mírný nárůst v roce 1994) a do roku 1995 se jí podařilo dostat pod 90 %, od roku 1999 se již pohybuje v přijatelné výši okolo pěti procent.

Porovnáme-li estonskou šokovou terapii s gradualistickou cestou transformace sousedního Lotyšska, zdá se být estonská transformační strategie mnohem úspěšnější. Rychlejší makroekonomická stabilizace přinesla rychlejší obnovu růstu HDP, a díky tomu se také dříve uklidnilo sociální napětí¹⁶.

V červnu 1992 proběhla úspěšná měnová reforma. Estonsko zvolilo systém currency boardu – veškerá hotovost i depozita jsou kryta zlatem a devizovými rezervami, nabídka peněz může být centrální bankou zvětšena, pouze pokud vzrostou devizové rezervy. Jednou z výhod currency boardu je jeho odolnost proti politickým tlakům. Inflační financování

¹⁵ Přestože elektrárna v Narvě nebude prodána, byly na její renovaci uvolněny značné prostředky. V souvislosti se vstupem do EU bylo také investováno do Eesti Energia (Estonské energetiky), aby byl zajištěna výroba elektrické energie šetrně k životnímu prostředí. Členství v EU vyžaduje liberalizaci trhu energetiky a Estonsko bude muset zajistit rovný přístup do elektrické sítě.

¹⁶ Mzdy a důchody v Estonsku jsou zdaleka nejvyšší ze všech tří pobaltských republik.

deficitu státního rozpočtu není díky pevném směnnému kurzu možné, a tak jde currency board většinou ruku v ruce s vyrovnaným rozpočtem. Estonská koruna byla zavěšena na Německou marku v kurzu 8 EEK/DEM. Tento kurz byl značně podhodnocen, což sice po určitou ochránilo estonský export, na druhou stranu podněcovalo inflaci. Zavedení Estonské koruny také negativně ovlivnilo obchod s Ruskem. Systém currency boardu se přesto osvědčil, od roku 1994 plně směnitelná Estonská koruna se stala stabilní a důvěryhodnou měnou. Po zániku Německé marky je zafixována na Euro.

Současně s měnovou reformou proběhla i reforma bankovní a daňová. Eesti Pank, estonská centrální banka, se stala plně nezávislou, nesmí půjčovat vládě ani komerčním bankám. Úrokovou míru může ovlivňovat prostřednictvím povinných minimálních rezerv. Po skandinávském vzoru si Eesti Pank osvojila velmi přísnou kontrolu. V roce 1992 vstoupil navíc v platnost účinný zákon o bankrotu. Měnová reforma odstartovala krizi likvidity, v níž proti všem očekáváním Eesti Pank nepříspěchala postiženým komerčním bankám na pomoc. Bankroty a fúze bank způsobily, že jejich počet klesl na 23. Důvěryhodnost a stabilita bankovního sektoru však následně vzrostly a objem špatných úvěrů klesl.

Co se týče privatizace, upřednostňovalo Estonsko formu přímého prodeje strategickým investorům. Malá privatizace se urychlila po zavedení Estonské koruny. Do konce roku 1994 byla privatizace téměř všech 1500 malých podniků dokončena. Estonská privatizační agentura (EPA) spolupracovala s odborníky z německého Treuhandanstaltu zejména při privatizaci velkých podniků od začátku roku 1993. Rychlost privatizace velkých podniků byla obdivuhodná, kvůli nákladům na oddlužení a restrukturalizaci však byl v některých případech čistý zisk z prodeje negativní. EPA se snažila přilákat co nejvíce zahraničních investorů a v zahraničních rukou nakonec skončilo 20 – 40 % z celkového privatizovaného majetku.

Obyvatelé Estonska získali v roce 1993 tzv. národní kapitálové kupóny, které měly sloužit hlavně k nákupu bydlení. Od roku 1994 si za kupóny bylo možno koupit také akcie velký podniků.

Největším problémem estonské privatizace se staly restituce. Složitě dlouhotrvající spory zdržovaly zejména privatizaci půdy a zemědělství. V oblasti bydlení probíhala restituce a privatizace mnohem lépe, do roku 1998 bylo v soukromých rukou téměř 90 % domů a bytů.

V letech 1996 - 1998 počet privatizací značně poklesl, neboť privatizace většiny podniků již byla dokončena. Od roku 1998 začala poslední fáze – privatizace veřejných monopolů (doprava, telekomunikace, rozvody atd.). EPA zanikla v roce 2001 a v současnosti je privatizace téměř ukončena.

3. Fiskální a monetární politika

3.1. Fiskální politika

„Fiskální politika je politika vlády týkající se úrovně vládních nákupů, úrovně transferů a daňové struktury“ (Dornbusch, Fischer 1994, str. 77). Prostřednictvím dočasného ovlivňování agregátní poptávky má vhodná fiskální politika napomoci vyrovnat fluktuace ekonomiky.

3.1.1. Daňová struktura, příjmy státního rozpočtu

Poté, co byl estonský rozpočet v roce 1991 oddělen od sovětského, se hlavním úkolem stalo kompletně přestavět příjmovou i výdajovou stranu rozpočtu a oddělit státní rozpočet od rozpočtů místních samospráv. Nová estonská ústava schválená v červnu 1992 mimo jiné stanovila, že návrhy rozpočtu a jeho přijetí musejí být zajištěny zákonem a že místní samosprávy mají mít vlastní nezávislé rozpočty.

Největší část příjmů do státního rozpočtu přinášejí výnosy z daně z přidané hodnoty, daně z příjmu fyzických osob a příspěvky na sociální a zdravotní pojištění. DPH ve výši 18% je v platnosti od července 1992, přičemž export – jak je obvyklé ve vyspělých tržních ekonomikách – nepodléhá žádnému zdanění. Rovná daň 26% z příjmů fyzických osob přesahujících 3 600 EEK ročně¹⁷ platí od ledna 1994 a zhruba polovina výnosů z této daně plyne do rozpočtů místních samospráv. Sociální a zdravotní pojištění bylo v roce 1993 stanoveno ve výši 33%, přičemž 20% tvoří sociální a 13% zdravotní pojištění.

Spotřební daň je v současnosti uvalena na alkohol, tabák, pohonné hmoty, motorová vozidla a obaly a přináší necelých 10 % daňových výnosů. Daň ze zisku podniků, která byla v roce 1994 také stanovena jako rovná daň ve výši 26%, představuje dnes relativně malou část daňových výnosů. Od roku 2000 jsou totiž reinvestované zisky osvobozeny od daně. Dalšími zdroji příjmu veřejného sektoru jsou výnosy z ekonomické aktivity státu, zahraniční pomoc a různé poplatky, pokuty, úroky a dividendy.

¹⁷ Od roku 2003 byla částka nepodléhající dani zvednuta na 12 000 EEK.

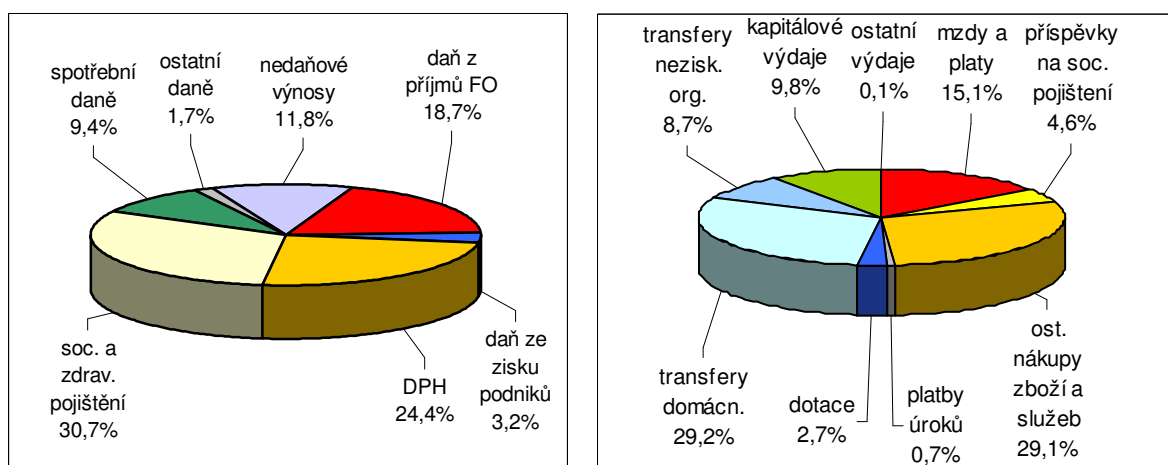
Daňové výnosy

„Estonský daňový systém je spíše jednoduchý; má relativně nízké daňové sazby, daňové zatížení¹⁸ a relativně širokou daňovou základnu“ (Kuuk 2003, str. 9). Nerovnováhy ve výši daňových výnosů vyplývají zejména z vývoje ekonomiky. Růst HDP, který začal v roce 1995 a vrcholil v roce 1997, způsobil také růst daňových výnosů. V roce 1998 se růst HDP zpomalil a ke konci roku přišla recese. Daňové výnosy výrazně poklesly a rozmohly se daňové úniky a podvody. Díky obnově vysokého růstu HDP od roku 2000 má výše příjmů do veřejných rozpočtů opět vzestupnou tendenci.

3.1.2. Výdaje státního rozpočtu

Po celé období od roku 1991 se poměr rozpočtových výdajů vůči HDP pohybuje kolem 40 %. Jisté fluktuace způsobil jak ekonomický vývoj, tak politická rozhodnutí. Hospodářský růst byl velice silný v letech 1997 a 2000¹⁹, takže poměr výdajů k HDP se pohyboval pod 40 %. Naopak v obdobích slabšího hospodářského růstu v letech 1996 a 1998 a zejména pak během recese roku 1999 byla fiskální politika expanzivní. Nárůst vládních výdajů také částečně způsobil blížící se volby. Roku 1999 tak byl poměr výdajů státního rozpočtu vůči HDP nejvyšší za celé sledované období (43,5 %).

Graf 3.1.1. Příjmy a výdaje veřejných rozpočtů v roce 2002

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 14.5.2004), Estonské ministerstvo financí (www.fin.ee, 18.5.2004)

¹⁸ V letech 1996 - 2002 se daňové zatížení pohybovalo mezi 33 a 38 % HDP.

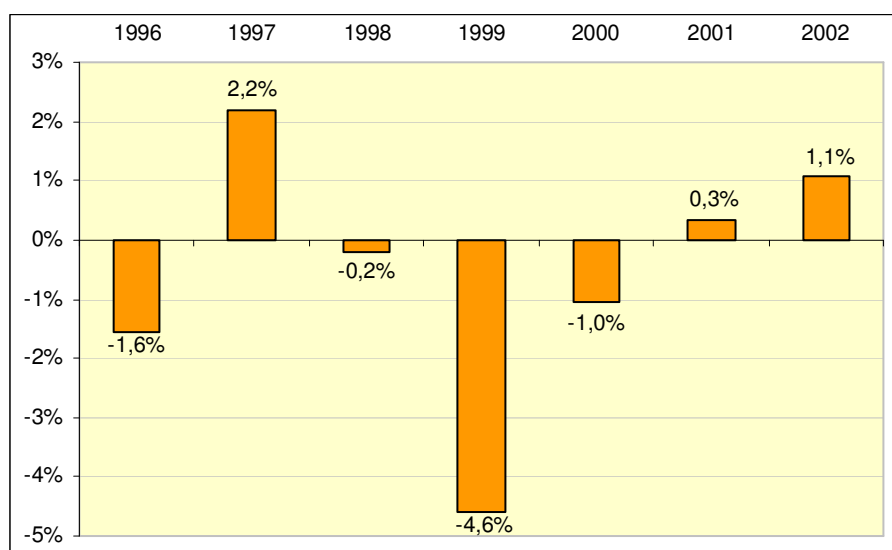
¹⁹ Reálný růst HDP byl v roce 1997 9,7 % a v roce 2000 7,3%.

Největší část rozpočtu (téměř 40 %) tvoří transfery. V rámci transferů domácnostem, které představují zhruba 30 % výdajů státního rozpočtu, připadá největší část na sociální výdaje (důchody, nemocenské, přídavky na děti, sociální dávky, podpory atd.). Zhruba 29 % výdajů představovaly v roce 2002 nákupy zboží a služeb, které zajišťují chod vlády, patří sem i některé náklady na školství a armádu. Na platy státních zaměstnanců připadalo 15 % a na dotace (zejména pro zemědělství a dopravu) pouze 2,7 % prostředků státního rozpočtu. Téměř pět procent výdajů představovaly příspěvky na sociální pojištění, zhruba 10 % tvořily kapitálové výdaje.

3.2.3. Rozpočtové deficity a dluh

Důvěryhodnost fiskální politiky můžeme posuzovat na základě vyrovnanosti státního rozpočtu. K tomu nám poslouží dvě kritéria, deficit státního rozpočtu a dluh vlád. Jedná se o dvě ze sedmi kritérií používaná k určení připravenosti země přistoupit k Evropské měnové unii (dále jen EMU). Rozpočtový deficit nesmí překročit 3 % HDP a veřejný dluh nesmí přesáhnout 60 % HDP. Estonsko dokázalo díky přísné fiskální politice udržet po celé sledované období deficit státního rozpočtu i dluh relativně nízké. Fiskální přísnost je nezbytná pro udržení systému currency boardu. V rámci přípravy na vstup do EMU se také Estonsko snaží dodržovat Pakt stability a růstu, podle něhož se má státní rozpočet pohybovat v blízkosti rovnováhy nebo v lehkém přebytku.

Graf 3.2.1. Bilance státního rozpočtu / HDP v letech 1996 – 2002

zdroj: Eesti Pank (www.eestipank.info, 10.5.2004) – Annual indicators of Estonian economy

Rozpočtový deficit jedinkrát překročil hranici 3 % a to v krizovém roce 1999, kdy dosáhl 4,6 % HDP. V letech 1993 - 2002 dosahoval průměrný deficit státního rozpočtu 0,5 % HDP. Od roku 2000 je fiskální politika velice přísná, rozpočet je udržován v přebytku. V roce 2002 přesahoval přebytek rozpočtu 1% HDP, na rok 2003 byl plánován přebytek ještě větší (cca. 2,5 %).

Poměr veřejného dluhu k HDP se po celé sledované období pohybuje kolem 6 %, což je skutečně nevídané ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi. V roce 2002 představoval celkový dluh vlády pouhá 5,8 % HDP. Jedinou zemí Evropské unie, která se Estonsku může v tomto ohledu rovnat je Lucembursko. Dluh vlády většiny zemí Unie se pohybuje mezi 40 - 70 %, v případě Itálie, Belgie či Řecka dokonce přesahuje 100 %.

3.2.4. Problémy estonské fiskální politiky

Estonsko má stejně jako většina evropských států (včetně České republiky) vážné demografické potíže. Porodnost klesá nepřetržitě od roku 1920²⁰. Díky emigraci na počátku 90. let (zejména ruský mluvící obyvatelstva) a současnému snížení průměrné délky života poklesla populace v letech 1991 - 1996 zhruba o 100 tisíc lidí. Tento negativní trend, který je doprovázen stárnutím obyvatelstva, samozřejmě značně zatěžuje státní pokladnu a ohrožuje fiskální rovnováhu. Siimannova vláda proto v roce 1997 navrhla nový důchodový systém založený na třech standardních pilířích: důchodech financovaných státem (jejichž výše je závislá na mzdách), povinných příspěvcích na sociální pojištění placených zaměstnavateli a dodatečném dobrovolném penzijním spoření, které je spojeno s daňovými úlevami. Penzijní reforma probíhala v letech 1998 - 2002 a odhlédaje od pomalého tempa je poměrně úspěšná (do nového penzijního systému se do konce roku 2002 zapojilo přes 60 % pracujících).

Zatímco reforma penzijního systému začala již v roce 1998, reforma zdravotnictví, která je též nezbytná, je neustále odkládána. Zdržují ji zejména spory o to, nakolik má být zdravotní péče zajišťována státem. Někteří prosazují zavedení podobného modelu jaký je v USA, jiní namítají, že je neefektivní a asociální. (Střetává se zde estonský liberalismus a odpor k paternalismu se silným sociálním cítěním, které je severským zemím vlastní.)

Problémem estonské fiskální politiky jsou také příliš velké pravomoce samospráv. Zkušenosti z jiných zemí však ukazují, že nekontrolované půjčky samospráv jsou jednou z nejvážnějších hrozeb pro důvěryhodnost fiskální politiky. Dosavadní estonský vývoj ukazuje,

²⁰ V roce 1998 bylo například o 10 000 porodů méně než v roce 1988.

že samosprávy se často vůbec neřídí vývojem fiskální politiky vlády. Jejich fiskální politika byla převážně expanzivní, a to často i v dobách největšího hospodářského růstu.

Také se ukázalo, že místní samosprávy si dokázaly zajistit přístup k půjčkám na mezinárodních finančních trzích. Varovným signálem je, že v posledních letech se několik z nich stalo nesolventní. Řešením by mělo být zpřísnění jejich podmínek pro půjčky a zlepšení spolupráce různých úrovní vlády.

3.2. Monetární politika

Také monetární politika je důležitou součástí hospodářské politiky. Jejím cílem zajistit stabilitu cenové hladiny, případně stabilitu měny. Její provádění je většinou svěřeno centrální bance, jež by měla být nezávislá na zbytku exekutivy. Děje se tak na základě historických zkušeností, které ukazují, že monetární politika sleduje většinou dlouhodobé cíle, které se mohou dostat do konfliktu s chováním výkonné moci, která podléhá politickým tlakům a jejíž cíle jsou spíše krátkodobé.

3.2.1. Monetární politika a currency board

Monetární politice byla již věnována část podkapitoly „Měnová reforma“ v předchozí kapitole. Jak bylo uvedeno, provádění samostatné monetární politiky umožnilo až zavedení národní měny, estonské koruny, v roce 1992²¹. Estonsko se rozhodlo pro systém modifikovaného currency boardu, jehož správou byla pověřena Eesti Pank. Byla jí zachována částečná možnost provádět monetární politiku.

Systém currency boardu Eesti Pank zavazuje vyměnit veškeré jí nabídnuté množství estonských korun v pevném kurzu za měnu zvolenou jako rezervní. Estonská koruna byla původně zavěšena na německou marku v kurzu 8 EEK/DEM. Od roku 1999 se rezervní měnou stalo euro, kurz byl zafixován ve výši 15,6466 EEK/EUR. Na rozdíl od většiny centrálních bank je kvůli správě currency boardu hlavní náplní monetární politiky Eesti Pank bezprostřední účast na devizových trzích. Cílem estonské monetární politiky je udržení stability měny. Stabilita měny má zajistit stabilitu cenové hladiny.

²¹ Eesti Pank, estonská centrální banka, byla ustavena již v lednu roku 1990, ale nebyla uznána Moskvou a musela soutěžit s celosvazovou Gosbank.

V malé otevřené zemi s fixním směnným kurzem jakou je Estonsko, podléhá úroveň úrokových měr vnějším vlivům. Kvůli zafixování koruny na euro má na Estonsko největší vliv vývoj zemí EMU. Úrokové míry v Estonsku konvergují k těm v euro-zóně, rozdíly způsobené odlišným rizikem (vyšší rizikovou premií v Estonsku) se neustále zmenšují.

3.2.2. Instrumenty monetární politiky

Dalšími instrumenty monetární politiky Eesti Pank jsou kromě intervencí na devizovém trhu operace na volném trhu, poskytování půjček a možnost vkladů pro komerční banky a povinné minimální rezervy.

Operace na volném trhu jsou relativně jednoduchým, nenákladným, bezpečným a účinným nástrojem. Centrální banka nakupuje a prodává cenné papíry²², což jí umožňuje ovlivňovat peněžní zásobu a krátkodobé úrokové míry.

Od roku 1996 nabízí Eesti Pank komerčním bankám tzv. „standing facilities“. Banky si u Eesti Pank mohou krátkodobě uložit přebytečné prostředky nebo si vypůjčit na pokrytí neočekávaných krátkodobých deficitů. Výhodou pro komerční banky je možnost krátkodobého řízení likvidity, centrální bance to zase umožňuje kontrolovat rozsah úrokových sazeb mezibankovního peněžního trhu.²³

Posledním nástrojem Eesti Pank jsou povinné minimální rezervy. Komerční banky jsou povinny uložit u centrální banky jistou část svých vkladů. Tento instrument nehraje již takovou roli jako v minulosti, v řadě zemí byly povinné minimální rezervy zrušeny. Důvodem je jejich neefektivnost a nedostatečná účinnost v kontrole peněžní nabídky. Od června 1996 se povinná výše těchto rezerv chápe jako průměrná hodnota za určité období, banky je mohou v případě potřeby použít k platbám, což umožňuje předejít likviditním rizikům v mezibankovním styku.

Reforma operativního rámce monetární politiky v roce 2000

Na reformy z roku 1996 navázala Eesti Pank v roce 2000. Plán reformy zahrnuje technické změny týkající se povinných rezerv komerčních bank. (Část rezerv mohou nyní banky skládat v zahraničních měnách.) Hlavním cílem reformy je harmonizace s monetární

²² jen ty nejbezpečnější zpravidla státní cenné papíry

²³ Žádná banka si nebude půjčovat za sazbu vyšší než nabízí centrální banka. Na druhou stranu se také není pravděpodobné, že by jedna komerční banka půjčila finanční prostředky jiné s menším úrokem než jaký by mohla získat uložením těchto prostředků u centrální banky.

politikou euro-zóny. Prostředky uložené u centrální banky v rámci depozitní facility jsou od počátku roku 1999 úročeny depozitní úrokovou sazbou Evropské centrální banky.

V rámci druhé fáze reformy, která trvá od 1. července 2001, byly zavedeny jednodenní repo-operace (jaké používá Evropská centrální banka). Má také dojít ke konečnému sladění povinných rezerv se systémem platným v EMU.

3.2.3. Regulace bankovního sektoru

Jedním z nejdůležitějších úkolů Eesti Pank je také dohled nad bankovním sektorem. Regulace bank v Estonsku je již od roku 1992 velice přísná. Restriktivní monetární politika (zvednutí povinných minimálních rezerv) a účinný zákon o bankrotu odstartovaly koncem roku 1992 vlnu bankrotů a fúzí bank, jejich počet se tím snížil na 26 (viz předchozí kapitola). Od této krize byl bankovní sektor pod přísným dohledem, přesto se nepodařilo předejít dalším problémům, které nastaly v souvislosti s ruskou finanční krizí a následným zpomalením hospodářského růstu v roce 1998.

Kredibilní hospodářská politika prováděná od roku 1992 způsobila přísun půjček, zahraničních investic a deviz (zejména tržeb z exportů) vysoce převyšující veškerá očekávání a vedoucí až ke strachu z přehřátí ekonomiky v roce 1997. Růst HDP tehdy dosáhl 9,8 % a deficit běžného účtu se více než zdvojnásobil oproti předchozímu roku. Experti varovali před finanční krizí, jedním z důvodů byl bující bankovní sektor. Přístup k levným zahraničním půjčkám způsoboval, že portfolia některých bank zdaleka převyšovaly depozita. Vláda a Eesti Pank daly na radu expertů a rozhodly se pro zavedení brzd ekonomiky.

Restriktivní monetární politika prosazovaná od podzimu 1997 však napomohla odstartovat krizi bankovního sektoru, který v následujících 12 měsících utřil obrovské ztráty. Problém ležel z části ve velké citlivosti bank na pohyby na Tallinnské burze (otevřené v květnu roku 1996), která se v říjnu 1997 zhroutila a nepřestávala padat. Nedostatečná regulace v otázkách burzy cenných papírů umožňovala bankám použít akciové portfolio jako záruku půjček. Obrovské ztráty na akciovém trhu přivedly v polovině roku 1998 ke krachu Agrární banku (Maapank). V druhé polovině roku byla Eesti Pank nucena vyhlásit nucenou správu na další tři banky, které se hodně angažovaly na ruských trzích. Na základě těchto zkušeností se centrální banka rozhodla vytvořit ve spolupráci s vládou jednotnou regulatorní instituci kontrolující finanční sektor. Kromě toho byl založen fond na garanci depozit, jehož úkolem je chránit investory před možnými budoucími krachy bank.

Již v roce 1997 byla zpřísněna kapitálová přiměřenost bank²⁴. V červnu 1998 bylo překročeno k dalším opatřením – banky musely vytvořit rezervní fond ve výši 2 % ve výši všech poskytnutých půjček. Koncem roku se Estonsko přijalo tzv. „Basle core principles“, soubor základních předpokladů efektivního bankovního dohledu připravených mezinárodní Basilejskou komisí pro bankovní dohled v roce 1997.

V roce 1998 nadále pokračovala koncentrace bankovního sektoru. Došlo ke dvěma fúzím mezi čtyřmi největšími estonskými bankami a vznikly tak dvě nejsilnější pobaltské finanční instituce. Celkově však byl rok 1998 pro bankovní sektor velice nespěšný – většina banky dosáhla značných ztrát. V letech 1999 a 2000 banky opět dosáhly pozitivních finančních výsledků. Objem špatných úvěrů poklesl, bankovní sektor se stal poměrně silný a stabilní. Byla prodána třetí největší, dosud státní, banka a více jak 90 % aktiv estonských bank se tak dostalo pod kontrolu zahraničních vlastníků.

V roce 1999 byla po dlouhé době udělena nová bankovní licence. Tomu ale předcházela řada fúzí a bankrotů, takže **od roku 1999 funguje v Estonsku pouhých sedm bank. Všechny jsou v soukromé a prakticky kompletně v rukou zahraničních vlastníků. Bankovní sektor je silně koncentrovaný, dvě největší banky kontrolují 80 % celkových aktiv. Kapitalizace bank je vysoká a objem nedobytných pohledávek je nízký a klesá**²⁵.

Od počátku roku 2002 byla bankovní i nebankovní regulace posílena zahájením činnosti nového sjednoceného Výboru pro dohled finančního sektoru. Funguje v rámci Eesti Pank, ale spolupracuje s ministerstvem financí. Ve svém bulletinu z prosince roku 2000 Eesti Pank prohlásila: *„Bankovní sektor hraje klíčovou roli v zajištění makroekonomické stability a stability currency boardu, a proto zajistíme, že nebude docházet k žádným kompromisům v dohledu na komerční bankovníctví během přechodu k Výboru pro dohled finančního sektoru ani poté“* (Eesti Pank Bulletin 2000, str.16).

²⁴ Poměr kapitálové přiměřenosti (capital adequacy ratio) byl zvednut z 8 na 10 %.

²⁵ Objem špatných úvěrů (který je plně zajištěn) představoval v roce 2001 zhruba 1,25 % všech úvěrů.

4. Hrubý domácí produkt

4.1. Výchozí podmínky

Centrálně plánovaná ekonomika implementovaná sovětskými okupanty již před začátkem druhé světové války přetrvala více jak čtyřicet let a estonské hospodářství bylo na počátku transformace díky tomu značně zdeformované (viz první kapitola – „Historický kontext“). Obchod a služby byly zcela nedostatečně vyvinuty, přestože Tallinn býval (již od počátku 20. století) významným obchodním centrem. Protože klima v Estonsku poskytuje dobré podmínky pro zemědělství a lesnictví, měl také primární sektor na hrubém domácím produktu velký podíl. Zemědělství ale bylo značně neefektivní a zaujímalo vysokých 13 % z celkového počtu zaměstnaných v roce 1990. Páteř estonského socialistického průmyslu tvořily obří podniky produkující specializované výrobky pro celý Sovětský svaz. Estonsko si však na rozdíl od většiny svazových republik zachovalo i část lehkého průmyslu.

Zatímco však ještě v roce 1940 měly Estonsko a sousední Finsko zhruba stejný HDP per capita, v roce 1990 představoval estonský hrubý domácí produkt na osobu (v paritě kupní síly) necelých 40 % finského.

4.2. Přehled vývoje HDP

4.2.1. Transformační recese

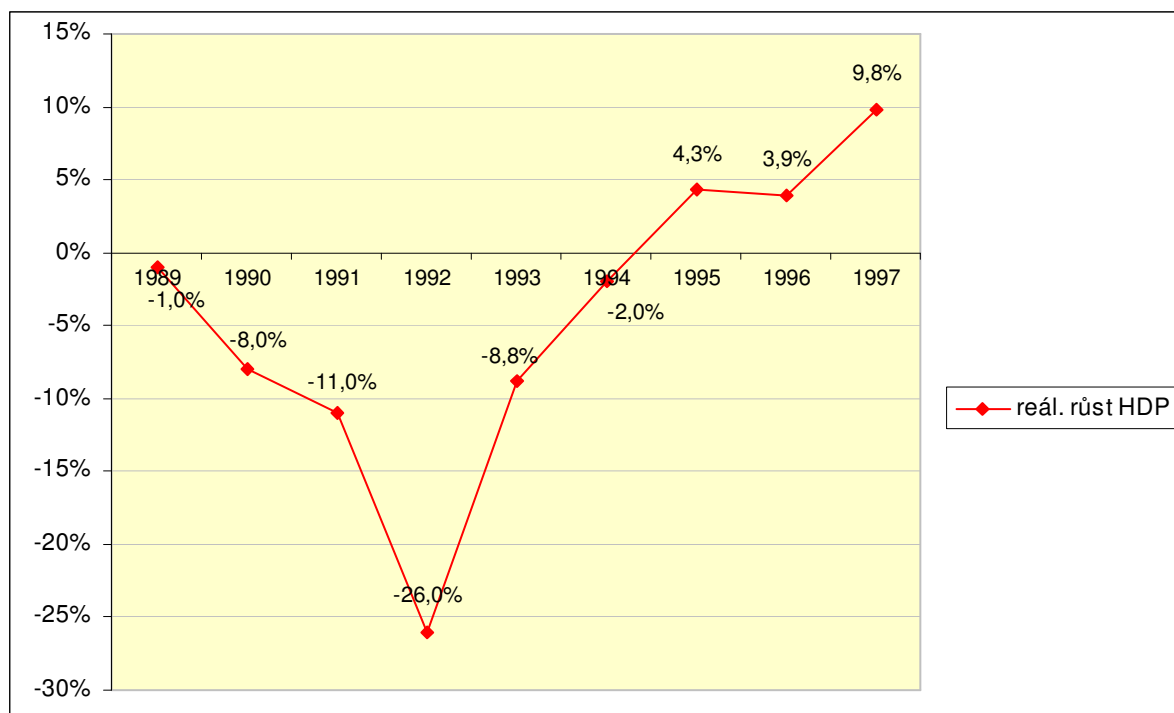
Restriktivní hospodářská politika na začátku 90. let sice postupně dokázala stabilizovat inflaci, její cenou byl však špatný přístup k úvěrům pro estonský průmysl. Reforma bankovníctví a zejména velice tvrdá politika Eesti Pank ukázala odhodlání vedoucích představitelů zpřísnit podmínky činnosti nejen bank, ale celé podnikové sféry. Nově zavedené tvrdé rozpočtové omezení bank se mělo přenést na všechny jimi úvěrované firmy. V rámci tohoto hospodářsko-politického kurzu byl v roce 1993 zaveden přísný zákon o bankrotu²⁶. V kombinaci s propadem domácí poptávky a narušením tradičních obchodních vazeb se estonský průmysl dostal do vážných obtíží. Hospodářství se ocitlo v transformační

²⁶ Do léta 1994 například zbankrotovalo 26 velkých průmyslových podniků a dalších 300 bylo nuceno ohlásit úpadek

recesi, která nakonec trvala až do roku 1994. Problémy byly jak na nabídkové, tak na poptávkové straně.²⁷

Kumulovaný propad HDP, ke kterému došlo od začátku transformace (od roku 1991) do podzimu 1993, se odhaduje až na 40%. Tento údaj však může být značně zkreslený. Nové rychle rostoucí soukromé aktivity nebyly často hlášeny (a zaznamenány) a státní podniky své hospodářské výsledky vědomě podceňovaly²⁸. Propad HDP byl každopádně drastický. Graf vývoje produktu v 90. letech představuje známou J-křivku.

Graf 4.2.1. J-křivka: vývoj reálného růstu HDP v letech 1989 - 1997

zdroj: údaje do roku 1992 pocházejí z (Haavisto 1999, str. 58), údaje z let 1993 - 1997 jsou z web. stránek Eesti Pank (www.eestipank.info, 10.5.2004), sekce Annual indicators of Estonian economy

Strana poptávky

Pokles agregátní poptávky byl způsoben přísnou fiskální a důchodovou politikou. Stát značně omezil své výdaje. To se projevilo i na transferech a mzdách státních zaměstnanců (tj.

²⁷ V této podkapitole bude HDP analyzován z hlediska výdajů. Na HDP můžeme pohlížet jako na domácí nabídku, která je rovna součtu domácí poptávky a zahraniční poptávky (export) zmenšenému o zahraniční nabídku (import).

²⁸ Důvodem byla zejména snaha vyhnout se daním. U státních podniků, které měly být privatizovány, se management takto snažil srazit cenu dolů (v případě, že chtěl podnik koupit).

velké části příjmů většiny obyvatelstva – neboť soukromý sektor ještě nebyl příliš vyvinutý). Chování strany poptávky bylo dále ovlivněno odstraněním monetárního převisu při měnové reformě z června 1992. Spotřebitelé a podniky již neměli důvod k hromadění, a domácí poptávka tudíž poklesla, protože namísto nákupu nového zboží se začaly spotřebovávat nahromaděné zásoby. Hromadění zásob částečně přetrvalo kvůli vysoké inflaci do konce roku 1992, poté však již tento jev zcela vymizel.

V letech 1990 - 1992 utrpělo Estonsko poptávkový šok²⁹ způsobený poklesem zahraniční poptávky ze strany zemí bývalého Sovětského svazu a RVHP. Většina odběratelů se dostala do platební neschopnosti a výsledkem bylo porušování kontraktů, případně bártrový obchod. Další otřes přineslo zavedení estonské koruny (která začala oproti ruskému rublu okamžitě posilovat) a přechod na obchodování v tvrdé měně. Co se týče obchodu se západními zeměmi, k žádnému šoku zde nedošlo. Po uvolnění bariér, začal zahraniční obchod se západem rychle růst a omezení se vyskytla na straně nabídky.

Strana nabídky

Co se týče vlivu fiskální a důchodové politiky vlády, nemělo snížení mezd díky převážně monopolistické struktuře produkce žádný významný pozitivní účinek. Přesto došlo i na nabídkové straně ekonomiky k výrazným změnám.

I kdyby agregátní nabídka nepoklesla, muselo by dojít k propadu agregátní nabídky, neboť nebyla schopna odpovědět na změny ve složení poptávky ani v pobídkách produkce způsobené komercializací podniků a liberalizací cen. Podniky musely začít nakupovat vstupy a prodávat výstupy za tržní ceny. Špatný přístup k úvěrům konečně přinutil podniky zastavit výrobu zboží, které nedokázaly prodat za cenu pokrývající náklady³⁰. Omezení ztrátové produkce (a nastartování nové) pokračovalo v souvislosti s restrukturalizací, privatizací a s přechodem na tvrdá rozpočtová omezení, kdy kromě nákladů práce a materiálu musely být nově pokryty i náklady na kapitál.

Změny poptávky a cenové struktury na druhou stranu způsobily, že výroba se v některých oblastech stala velice výnosnou. Díky podhodnocené měně, která zpočátku chránila domácí výrobce před zahraniční konkurencí a díky přetrvávající struktuře produkce

²⁹ Výjimkou byl rok 1991, kdy v Estonsko proběhla částečná liberalizace a obchody se naplnily převážně zahraničním zbožím, což způsobilo, že ruská poptávka naopak vzrostla. Estonsko bylo dosud součástí rublové zóny a Rusové nacházeli doma obchody stále prázdné.

³⁰ Část výroby dokonce nepokrývala samotné náklady vstupů bez nákladů práce. „*Nebyla to produkce, nýbrž destrukce hodnotných vstupů na méně hodnotné výstupy*“ (Haavisto 1997, str. 55)

se některé podniky mohly chovat jako monopoly s vysokými cenami a realitně malým nabízeným množstvím. Reálné zhodnocení měny ale brzy konkurenční tlak zahraničních firem zvýšilo. Přetrvávání monopolistické struktury v kombinaci s malou konkurenceschopností také nutně vyžadovalo restrukturalizaci³¹.

Významný nabídkový šok zažila estonská ekonomika v lednu 1992, když se po liberalizaci v Rusku výrazně zvedly ceny ruských dovozů. Pokles HDP způsobený zvýšením cen ruských dodávek se odhaduje na 16 – 20 % HDP (Smith 1999, str. 116). Průmyslová produkce poklesla od ledna do září zhruba o 40 % a nezaměstnanost vzrostla na 7 %.

Negativní vliv na nabídkovou stranu ekonomiky měla i restriktivní monetární politika, která omezovala možnosti investovat. Zejména v první polovině devadesátých let bylo možné získat jediné krátkodobé bankovní půjčky s obrovskou úrokovou sazbou. Firmy si tudíž musely financovat investice z vlastních zdrojů nebo z kapitálových injekcí svých nových vlastníků. Přestože Estonsko bylo úspěšné v přilákávání zahraničního kapitálu, převážná většina investic byla zpravidla určena pro Tallinn. A některé regiony (jako např. ruskojazyčný severovýchod) naopak z celkového objemu investic nezískaly téměř nic.

4.2.2. Estonský hospodářský zázrak 1995 – 1997

Zatímco estonský hrubý domácí produkt ještě v roce 1994 reálně o 2 % poklesl a také průmyslová produkce poklesla o 3 %, v posledním čtvrtletí již došlo ke zřetelnému oživení. Domácí poptávka slabě vzrostla a masivní nárůst zaznamenal estonský export. Laarova vláda odstranila téměř všechny dovozní a vývozní omezení a celkový obrat zahraničního obchodu v letech 1993 - 1994 vzrostl v běžných cenách více než dvaapůlkrát. Exporty v roce 1994 vzrostly téměř o sto procent oproti roku 1993. Největšího růstu dosahovaly odvětví náročná na práci jako dřevozpracující, textilní a potravinářský průmysl. S problémy se naopak kvůli energeticky náročné výrobě potýkal chemický a strojírenský průmysl. Spojené působení režimu volného zahraničního obchodu, malého domácího trhu málo konkurenceschopné výrobní základy způsobilo dramatický strukturální přesun od těžkého k lehkému průmyslu a nárůst služeb.

Makroekonomická stabilizace dokázala v roce 1995 konečně stlačit inflaci (měřenou indexem spotřebitelských cen) pod 30 %. Privatizace velkých podniků byla stále v plném

³¹ Zřizování nové výroby ve stávajících podnicích, rozdělování monopolů i zakládání nových společností probíhalo v Estonsku poměrně úspěšně.

proudu a v důsledku probíhající restrukturalizace vzrostla nezaměstnanost téměř na 10 %. Podíl soukromého sektoru na HDP stoupl na 65 % a vzrostla také produktivita práce. Průměrný nárůst hrubých mezd byl větší než inflace a spotřeba domácností slabě vzrostla. Také veřejné výdaje po několika letech restriktivní politiky vzrostly. K nárůstu došlo také u exportu, i když nebyl zdaleka tak vysoký jako v minulých letech (cca 21 % v běžných cenách). Domácí i zahraniční poptávka tedy stouply a stejně tak hrubý domácí produkt poprvé od konce 80. let reálně vzrostl, konkrétně o 4,3 %.

V roce 1996 úspěšně pokračovala stabilizace ekonomiky a inflace poklesla téměř o šest procentních bodů. To způsobilo výrazný pokles úrokových sazeb, a zlepšil se tak přístup k úvěrům. Rostoucí důvěryhodnost estonské ekonomiky umožnila bankám a veřejnému sektoru snazší přístup na zahraniční peněžní a kapitálové trhy. Výhodné podmínky, za kterých byly úvěry získány, ukázaly, že riziko v Estonsku (tj. country risk) je považováno za relativně nízké.

Reálný růst HDP v roce 1996 pokračoval a dosáhl 3,9 %. Nebyl tak silný jako v předcházejícím roce, zvláště první čtvrtletí nebylo příliš úspěšné, nárůst oproti stejnému období roku 1995 byl pouze 0,3 %. V druhé polovině roku se ale tempo růstu opět zrychlilo. Dostupnější úvěry pozitivně působily na konečnou spotřebu domácností i na tvorbu hrubého kapitálu³². Spotřeba domácností stoupla reálně o více jak 9 % a výdaje na konečnou spotřebu vlády zůstaly na poměrně vysoké úrovni. Došlo také k výraznému nárůstu tvorby hrubého kapitálu. Nárůst domácí poptávky byl vyšší než růst HDP a tento rozdíl byl kompenzován vysokým nárůstem importů. Export nadále v rostl, i když velice slabě. To se projevilo růstem vnější nerovnováhy, konkrétně nárůstem vnějšího zadlužení, ale zejména rostoucím deficitem platební bilance.

Schodek běžného účtu platební bilance dosáhl v roce 1996 9,2 % a v následujícím roce se ještě prohloubil na alarmujících 12,3 %. Inflace poklesla v roce 1997 téměř o více než deset procentních bodů na 11,2 % a hrubé mzdy vzrostly téměř o 20 % v běžných cenách. Současně však výrazně vzrostla produktivita práce. Spotřeba domácností i tvorba hrubého kapitálu nadále rostly. Kromě velkého nárůstu domácí poptávky rostla i zahraniční poptávka. Export vystřelil o neuvěřitelných 48,8 % v běžných cenách. (Téměř totožného nárůstu však dosáhl i import.) Reálný růst HDP patřil v roce 1997 k jedněm z nejvyšších na světě, neboť dosahoval téměř 10 %. Nastala vážná hrozba přehřátí ekonomiky a vláda i Eesti Pank sáhly ke

³² Domácí poptávka se skládá ze výdajů na konečnou spotřebu domácností, vlády a z tvorby hrubého kapitálu. Poslední položkou jsou výdaje na konečnou spotřebu neziskových organizací – ty však nehrají příliš velkou roli.

stabilizačním opatřením. Vláda omezila výdaje a kromě toho také značně narostly daňové výnosy, a tak bylo dosaženo poměrně značného přebytku státního rozpočtu ve výši 2,2 % HDP.

4.2.3. Krize 1998 / 1999

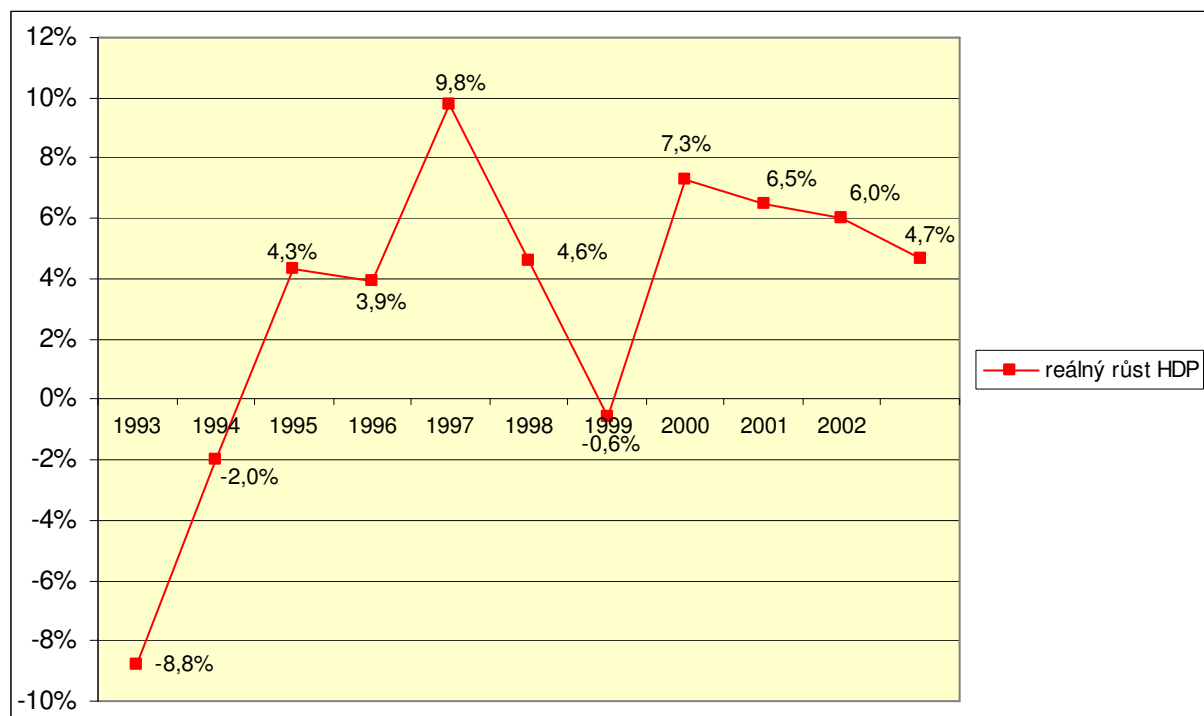
Restriktivní monetární politika, která se prostřednictvím zpřísnění bankovní regulace pokoušela omezit nárůst úvěrů a posílit finanční systém, napomohla odstartovat krizi likvidity. Koncem roku 1997 a počátkem roku 1998 úrokové míry značně vzrostly a objem nových půjček poklesl. Na jaře roku 1998 úrokové míry opět poklesly a situace na finančním trhu se uklidnila. Reálný růst HDP v první polovině roku 1998 pořád přesahoval 7 % a běžný účet platební bilance měl stále obrovský deficit, a tak bylo rozhodnuto pokračovat ve stabilizačních opatřeních. V červnu byl ohlášen balíček opatření zahrnující mimo jiné další zpřísnění kontroly finančního sektoru (zejména Tallinnské burzy, na níž banky utřizily značné ztráty) a také zpřísnění fiskální politiky – rozpočet měl dosáhnout přebytku 2,5 % HDP.

Rozpočet však nakonec skončil s deficitem. V druhé polovině roku 1998 nastalo prudké zpomalení ekonomického růstu, které si v konečném důsledku vyžádalo uvolnění fiskální politiky vlády koncem roku 1998 a zejména v roce následujícím. Makroekonomická stabilita byla zachována, nezaměstnanost nepatrně stoupla a inflace nadále klesala. Ukázaly se však některé slabiny estonského hospodářství, zejména přetrvávající citlivost na vývoj v Rusku. Reálný růst HDP se koncem roku 1998 zastavil. Důvodem byl propad zahraniční poptávky způsobený ruskou měnovou krizí a částečně také předchozí značně restriktivní hospodářské politikou. V druhé polovině roku také poprvé po několika letech poklesla domácí poptávka jako důsledek vysokých úrokových měr a poklesu důvěry v domácí ekonomiku.

Krize netrvala příliš dlouho a hospodářský růst se ve čtvrtém čtvrtletí roku 1999 opět obnovil. *„Vládní hospodářská politika orientovaná na stabilitu ekonomiky vedla k restrukturalizaci a rychlému přizpůsobení se novým podmínkám podniky a ostatními ekonomickými subjekty. To umožnilo ekonomice plně využít výhodnějších mezinárodních hospodářských a finančních podmínek“* (Commission Of European Communities 2000, str. 22). **Estonsko zažilo první hospodářský cyklus od počátku transformace a krize s sebou přinesla pozitivní očišťující efekty. Zejména byla posílena makroekonomická stabilita země, když inflace nadále poklesla, slabě se zmenšil zahraniční dluh, ale zejména značně klesl deficit běžného účtu na celkem přijatelných 4,7 % HDP. Celkově se hrubý domácí produkt v roce 1999 reálně propadl o 0,6 %, kromě ruské krize a snížení**

zahraniční poptávky k tomu přispěl a propad domácí poptávky v první polovině roku. Tvorba hrubého kapitálu poklesla v reálném vyjádření zhruba o 15 %, reálný pokles nastal i u výdajů na spotřebu domácností.

Graf 4.2.2. Estonský hospodářský cyklus – vývoj reálného růstu HDP v letech 1993 – 2002

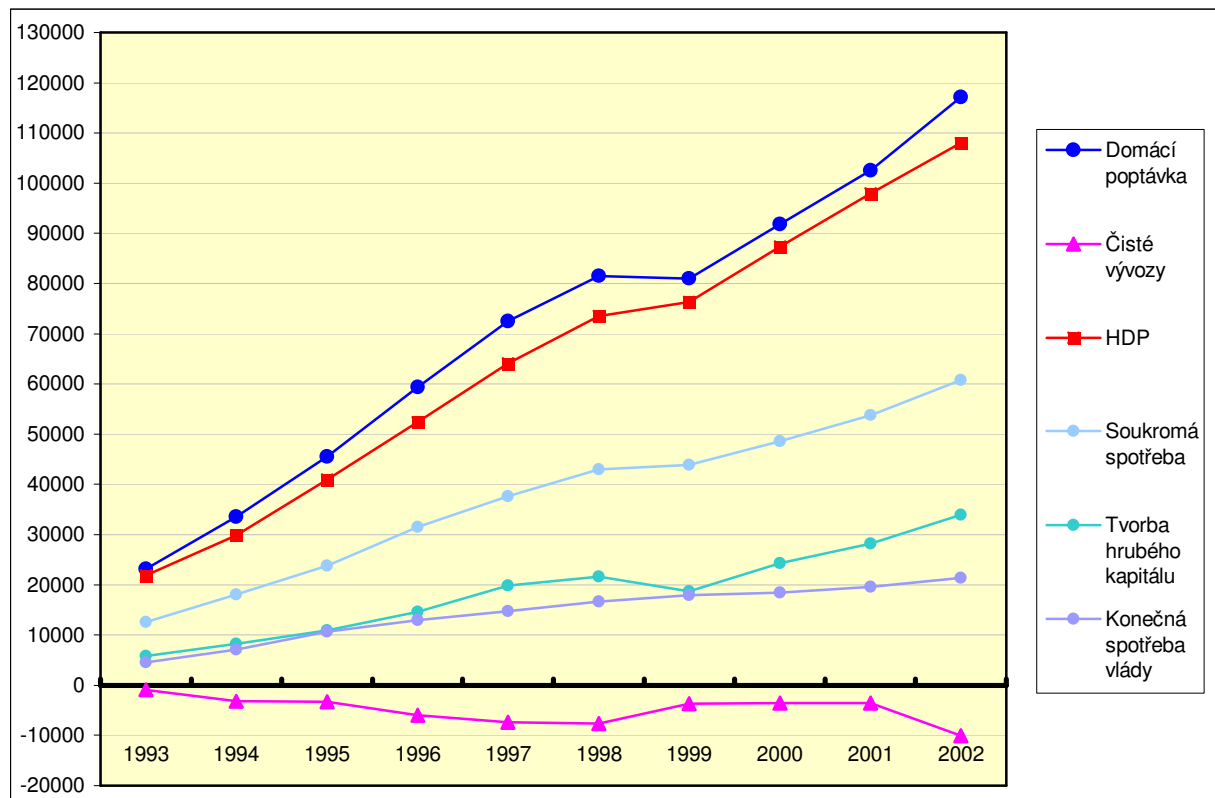

zdroj: Eesti Pank (www.eestipank.info, 10.5.2004) – Annual indicators of Estonian economy

4.2.4. Obnovení vysokého růstu (2000 - 2002)

Po kontrakci v roce 1999 zažil estonský hrubý domácí produkt v roce 2000 vysoký reálný růst 7,3 %. Byl tažen nejprve rapidně rostoucími exporty a poté silnou domácí poptávkou – spotřeba domácností i tvorba hrubého kapitálu začaly opět rychle růst. Dovoz rostl o něco méně rapidně, deficit běžného účtu platební bilance se přesto slabě zhoršil. V běžných cenách se objemy vývozu i dovozu pohybovaly kolem 100 % HDP. Zemědělství pokračovalo v klesajícím trendu a představovalo zhruba 6,8 %. Naopak průmysl se po krizi v roce 1999 vzpamatoval a jeho podíl se na úkor dominujících služeb (tvořících 68 % HDP) o jeden procentní bod zvýšil.

Graf 4.3.1. HDP, domácí poptávka a čisté vývozy³³

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 10.5.2004)

Vysoký růst HDP (6,7 % a 6,0 %) byl zaznamenán i následujících dvou letech. Expanzi táhla zejména rostoucí domácí poptávka. V roce 2002 vzrostla spotřeba domácností reálně o 9,3 %, což je nejvíc za celé sledované období. Tvorba hrubého kapitálu vzrostla ještě více. Současně se však opět zhoršila vnější stabilita. Nárůst importů značně převyšoval nárůst exportů a saldo běžného účtu platební bilance dosáhlo v roce 2002 opět hrozivého deficitu představujícího 12,3 % HDP (tj. ještě vyššího než v roce 1997). Takovouto nerovnováhu si samozřejmě Estonsko nemohlo dovolit³⁴, a tak bylo přikročeno k rázné restriktivní fiskální politice. V roce 2000 byl ještě státní rozpočet v malém deficitu, v roce 2001 již rozpočet dosahoval přebytku 0,7 % HDP, v následujícím roce pak 1,2 % a na rok 2003 byl dokonce plánován přebytek rozpočtu přesahující 2 % hrubého domácího produktu. Zda se opatření hospodářské politiky proti přehřátí ekonomiky neukáží opět jako příliš restriktivní a nenastane

³³ Rozdíl vývozu a dovozu

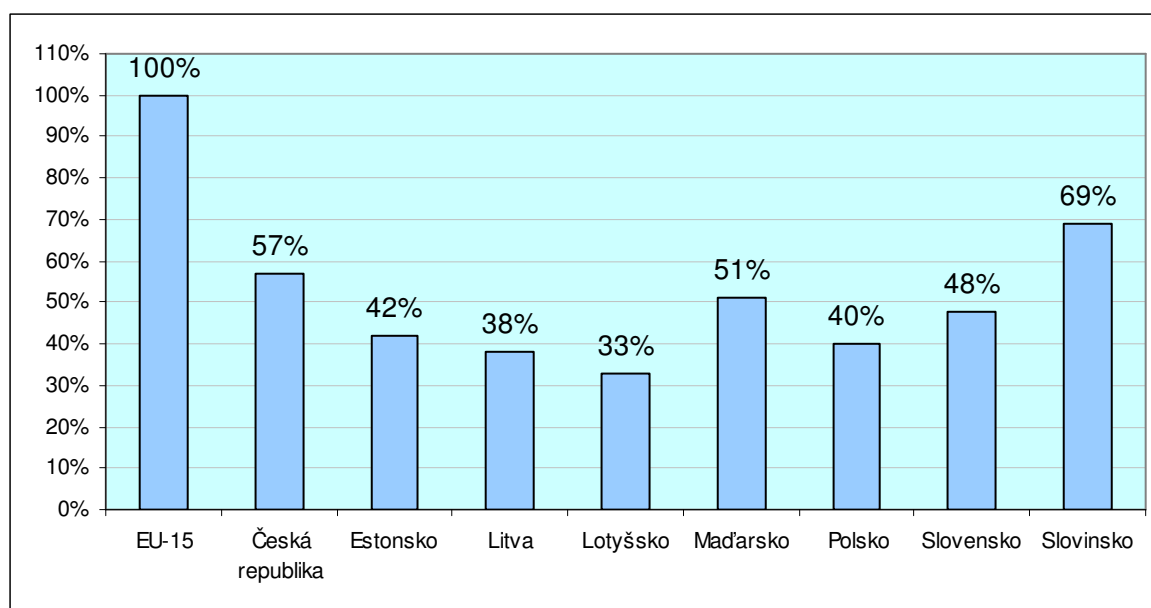
³⁴ Ztráta důvěry zahraničních investorů a následující pokles přílivu přímých zahraničních investic by byl fatální pro udržitelnost vysokého deficitu běžného účtu. Stabilizace je také nutná také kvůli plánovanému přistoupení k EMU.

opět recese se ještě ukáže. Poslední výsledky za rok 2003 ukazují, že vysoký růst HDP (téměř 5 %) pokračuje, přetrvává však také nebezpečně vysoký deficit platební bilance.

4.3. HDP per capita

Jak již bylo řečeno, mělo Estonsko na počátku druhé světové války zhruba stejný HDP na hlavu jako Finsko. Dnes je Finsko jednou z nejbohatších zemí světa a Estonci mohou svým severním sousedům jen tiše závidět. Jedním z hlavních cílů estonské hospodářské politiky je vysokým hospodářským růstem „dohnat“ západní Evropu. Vývoj estonského HDP per capita v paritě kupní síly je také bedlivě sledován Evropskou unií. Jak tedy vypadá konvergence k průměrné hladině příjmů na hlavu v EU³⁵?

Graf 5.3.1. HDP per capita v paritě kupní síly vybraných nových členských zemí EU

zdroj: Kaempfer 2004, str. 3; údaje jsou z roku 2001

Ve své první publikované zprávě v roce 1998 uvedla Evropská komise, že estonský hrubý domácí produkt na hlavu v paritě kupní síly (purchasing power parity, dále jen PPP) ve výši 7000 ECU³⁶ dosahuje 37 % průměru 15 členských zemí Evropské unie. Následující rok se situace příliš nezměnila a v roce 1999 dokonce estonský HDP per capita v PPP kvůli hospodářské krizi o jeden procentní bod vůči průměru EU poklesl. V roce 2000 se obnovil

³⁵ Evropskou unií je v této podkapitole míněno patnáct členských zemí před 1. květnem 2004

³⁶ European Currency Unit – fáze společné měny před zavedením eura

silný hospodářský růst a pokračoval i v následujícím roce, což způsobilo, že HDP per capita v PPP stoupl za dva roky o víc jak pět procentních bodů. Zpráva Evropské komise z roku 2002 konstatovala, že „i přes mohutný hospodářský růst v Evropské unii v letech 1997 - 2000 a přes silný negativní dopad ruské krize na estonskou ekonomiku, došlo k významné konvergenci k hladině příjmů EU. Průměrný HDP per capita v paritě kupní síly dosáhl v roce 2001 43,2 % průměru EU“ (Commission Of European Communities 2002, str. 37).

Není však důvod podléhat přehnanému optimismu. Srovnání na základě parity kupní síly má své nedostatky, navíc dost záleží na tom jakou si zvolíme měnu. Pohled na vývoj HDP per capita v PPP v EU a v Estonku v USD (viz tabulka 4.3.1) ukazuje, že konvergence hladin příjmů je velice slabá. Po celých jedenáct let (1993 – 2003) se estonský HDP na hlavu pohyboval kolem 40% průměru EU a až v roce 2003 stoupl jen o dva procentní body. Hrubý domácí na hlavu mohou dále zkreslovat demografické skutečnosti. Zatímco v Estonku je porodnost velice nízká a populace klesla z původních 1,5 miliónu v roce 1993 na necelých 1,36 miliónu v roce 2002, v Evropské unii naopak ve stejném období přibylo více jak deset miliónu obyvatel (je otázkou, zda díky vyšší porodnosti nebo kvůli imigraci). V rámci Estonska navíc existují značné nerovnováhy. Ve čtyřech z pěti estonských regionů je průměrný příjem na hlavu nižší než 75 % národního průměru. Severní Estonsko, které zahrnuje hlavní město Tallinn, naopak přesahuje 150 % estonského průměru.

Tabulka 4.3.1. Estonský HDP per capita v USD, v běžných cenách

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
HDP p.c. (USD)	1104,9	1573	2483	3077,1	3300,1	3769,4	3780,2	3760,1	4106	4786,4	6200
HDP p.c. v PPP (USD)	7148,7	7225	7874,7	8158,6	8738,2	8728,5	8795,3	9862,8	10145	10659	11620
% průměru EU	40,8%*	39,3%*	40,3%	40,5%	40,8%	39,2%	37,8%	40,0%	39,6%	40,8%	42,8%

Zdroj: Internetová databáze EIU Country Data (dataservices.bvdep.com, 15.5.2004)

* Údaje zahrnují i Rakousko, Finsko a Švédsko – země, které k EU přistoupili až v roce 1995.

I pokud se přikloníme spíše k údajům Evropské komise, podle nichž Estonsko dělá pokroky v přibližování se průměru Evropské unie, čeká Estonce ještě velice dlouhá cesta, než se původním patnácti členským zemím vyrovnají. Za velice silného předpokladu, že estonský HDP bude růst průměrným tempem 5 % a průměrný reálný růst EU bude 2 % to potrvá zhruba třicet let.

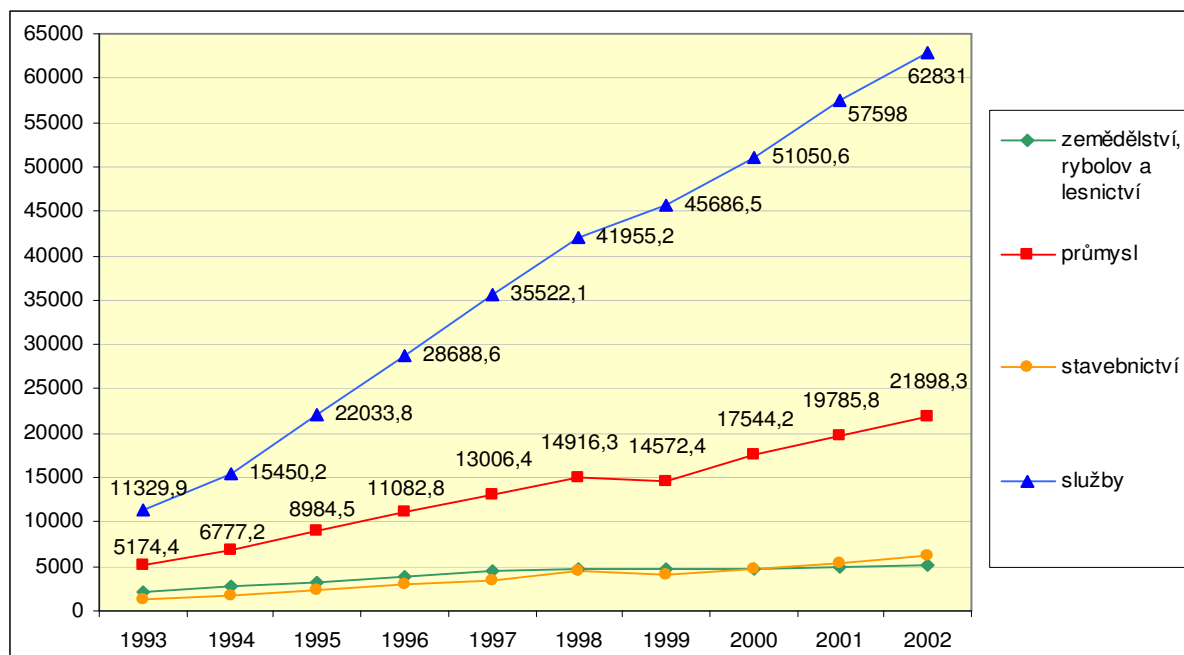
Srovnání estonské životní úrovně počátku nového tisíciletí s koncem osmdesátých let (obdobím před transformační krizí) stěžuje špatná dostupnost a srovnatelnost údajů. Zdá se,

že výše příjmu na hlavu z roku 1988 bude při současném růstu HDP dosaženo někdy v roce 2004 nebo 2005. Průměrný HDP per capita v hlavním městě již dosahuje pravděpodobně nejvyšších historických hodnot, zbytek země se však stále pohybuje pod úrovní roku 1988. Nejhorší situace je v severovýchodním Estonsku, kde je současná životní úroveň výrazně nižší než koncem 80. let. HDP na hlavu zde dosahuje necelých 60 % celostátního průměru.

4.4. Zdroje HDP

Jak již bylo uvedeno na začátku této kapitoly, prodělalo estonské hospodářství na počátku 90. let převratné změny. Pozůstatkem socialistické ekonomiky byl těžký průmysl, který spolu se zemědělstvím tvořil jádro ekonomiky. Naopak služby byly zcela nedostatečně vyvinuté. K zásadním změnám došlo již na začátku dekády, když otevření hranic a liberalizaci cen a obchodu význam terciálního sektoru obrovsky narostl. V roce 1993 již služby tvořily více jak polovinu hrubé přidané hodnoty³⁷.

Graf 4.4.1. Hrubá přidaná hodnota, v běžných cenách, v mil. EEK

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 10.5.2004)

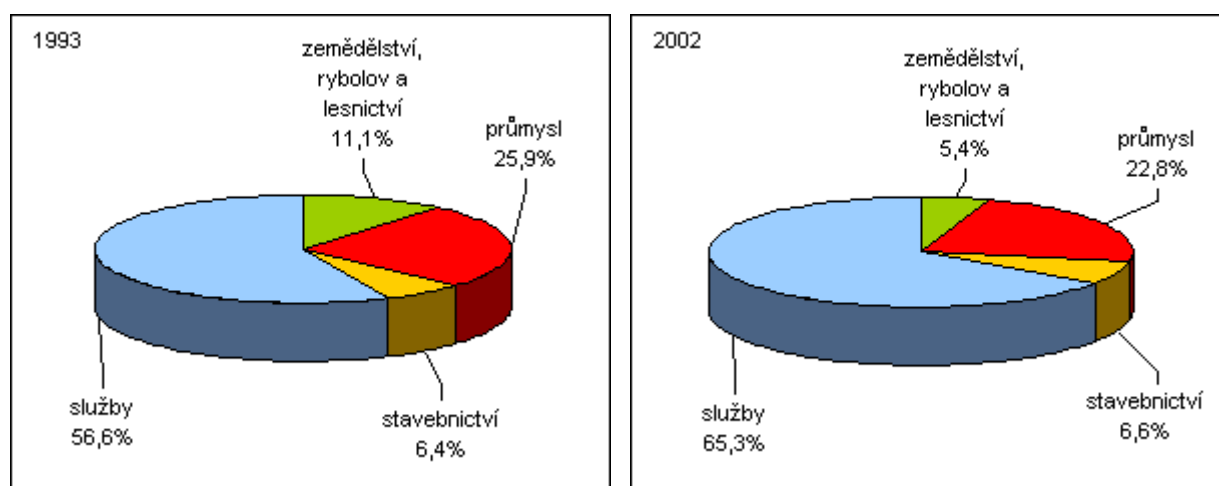
³⁷ V této podkapitole jsou zkoumány zdroje HDP. Hrubá přidaná hodnota je rovna HDP (v kupních cenách) bez daní a dotací a lze ji rozdělit na přidanou hodnotu ze zemědělství, průmyslu, stavebnictví a ze služeb.

Naopak průmysl se na počátku 90. let značně propadl a v roce 1993 produkoval již jen zhruba čtvrtinu hrubé přidané hodnoty. V roce 1994 došlo ještě k reálnému poklesu, v následujících letech se růst průmyslové produkce obnovil. Jeho podíl na tvorbě HDP však slabě klesal (z 25,8 % v roce 1993 na 23,5 % v roce 1998). V roce 1999 došlo v souvislosti s ruskou krizí k výraznému propadu a podíl průmyslu na tvorbě HDP klesl o další dva procentní body. **Od roku 2000 se průmyslová výroba opět oživila a poprvé za celé sledované období její podíl na zdrojích HDP stoupl. Od přelomu století tvoří průmysl zhruba 23,5 % hrubé přidané hodnoty.**

Primární sektor ztratil bývalou důležitou pozici v estonském hospodářství. Po celé období 1993 - 2002 se jeho podíl na tvorbě HDP zmenšuje. Zatímco v roce 1993 tvořily zemědělství, rybolov a lesnictví ještě zhruba 11 % hrubé přidané hodnoty, v roce 2002 to bylo již jen necelých 5,5 %. Zaměstnanost v zemědělství výrazně poklesla a v roce 2002 představovala necelých 7 % (na začátku 90. let to bylo zhruba 13 %). Situace v rybolovu a lesnictví nebyla tak špatná jako v zemědělství – do roku 1999 dosahovala tato odvětví slušného růstu, od roku 2000 však nastal reálný pokles, který trval i v následujících letech. **Zemědělská produkce ve stálých cenách nepřestává klesat od počátku 90. let.**

Stavebnictví rostlo zhruba stejným tempem jako celkový hrubý domácí produkt a po celé období 1993 - 2002 si zachovávalo zhruba 6,5 % podíl hrubé přidané hodnoty.

Graf 4.4.2. Zdroje estonského HDP v letech 1993 a 2002

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 10.5.2004)

Význam služeb již počátkem 90. let značně vzrostl a do roku 1993 jejich podíl na hrubé přidané hodnotě dosáhl na úkor průmyslu a zemědělství 56,6 %. V následujících letech služby dále rostly a nejvyššího podílu mezi zdroji HDP dosáhly v roce 1999 (cca. 66 %).

V roce 2000 nastalo oživení průmyslu a podíl služeb na tvorbě hrubé přidané hodnoty o jeden procentní bod poklesl. Kolem 65 % zůstal jejich podíl i v letech 2001 a 2002.

4.5. Shrnutí

Stejně jako v ostatních tranzitivních ekonomikách došlo v Estonsku na počátku 90. let k transformační recesi. Trvala až do roku 1994. Poté se růst oživil a do roku 1998 dosahoval estonský HDP vysokého reálného růstu, který vyvrcholil v roce 1997 téměř 10 %. Současně se však zvětšovala vnější nerovnováha. Domácí poptávka rychle rostla a převyšovala hrubý domácí produkt. Rozdíl byl kompenzován importy, což se však negativně projevilo na deficitu běžného účtu platební bilance a v narůstání vnějšího dluhu.

Obavy z přehřátí ekonomiky vedly vládu a centrální banku v roce 1998 k přijetí stabilizačních opatření. Restriktivní monetární a fiskální politika však přišly ve stejném období jako ruská krize a Estonské hospodářství se koncem roku 1998 ocitlo v recesi. V roce 1999 dosáhl HDP negativního reálného růstu ve výši 0,6 %. Recese netrvala příliš dlouho a koncem roku se růst opět obnovil. V roce 2000 došlo k výraznému posílení domácí poptávky a k enormnímu růstu exportu. Reálný růst HDP dosáhnul úctyhodných 7,3 %. Vysoký růst pokračoval i v letech 2001 a 2002, znovu však došlo k narůstání deficitu běžného účtu a vnějšího zadlužení, a tak vláda musela opět přistoupit k restriktivní fiskální politice. Od roku 2000 tak státní rozpočet dosahuje přebytku.

Estonský HDP per capita v paritě kupní síly představoval v roce 2002 zhruba 42 % průměru Evropské unie. V pěti předcházejících letech nastal určitý posun směrem k vyrovnání hladin příjmů se západní Evropou. Před Estonskem však leží ještě velice dlouhá cesta.

Co se týče zdrojů HDP, došlo na začátku devadesátých let k významným strukturálním změnám. Největší význam nabyly služby, které v roce 1993 tvořily více jak polovinu hrubé přidané hodnoty. Jejich podíl na zdrojích HDP nadále stoupal a ustálil se na cca. 65 %. Průmysl zažil na počátku 90. let značný propad a i po obnovení růstu průmyslové výroby jeho význam slabě klesal. K dalšímu propadu došlo v krizovém roce 1999, od té doby se však růst obnovil a je podíl na zdrojích HDP opět slabě vzrostl. V roce 2002 tvořil průmysl zhruba 23 % hrubé přidané hodnoty. Význam primárního sektoru po celé sledované období klesal až na cca. 5 % v roce 2002.

5. Nezaměstnanost

5.1. Výchozí podmínky

Stejně jako v socialistickém Československu i v Estonské SSR nezaměstnanost oficiálně neexistovala. Socialistický systém dával na odiv svou výkonnost a zakládal si na tom, že každý má práci. To, že s lidskými zdroji bylo nakládáno často velice neefektivně, je věc jiná, první oficiální statistika nezaměstnanosti³⁸ v Estonsku z roku 1990 uvádí míru nezaměstnanosti³⁹ ve výši 0,6 %. Nezaměstnanost byla tedy v Estonsku počátkem 90. let jevem téměř neznámým a její prudký nárůst v prvních letech transformace představoval pro obyvatele značný šok.

5.2. Vývoj nezaměstnanosti

5.2.1. Obecné charakteristiky

Od roku 1989, kdy byla nezaměstnanost téměř nulová, do roku 2002, kdy míra nezaměstnanosti dosáhla více jak 10 %, můžeme rozlišit několik období. Je nutno brát v úvahu, že údaje z počátku 90. let mohou být značně zkreslené. Zaměstnanci byli například často přinuceni vzít si neplacenou dovolenou. Přestože tedy nepracovali a nepobírali žádnou mzdu, nebyli podle definice nezaměstnaní.

Období prudkého nárůstu nezaměstnanosti 1991 – 1995

První období ve vývoji nezaměstnanosti je charakteristické každoročním přírůstkem míry nezaměstnanosti nejméně o jeden procentní bod. V roce 1991 dosahovala míra nezaměstnanosti jen 1,5 %, ale o čtyři roky později vystoupila téměř na 10 %.

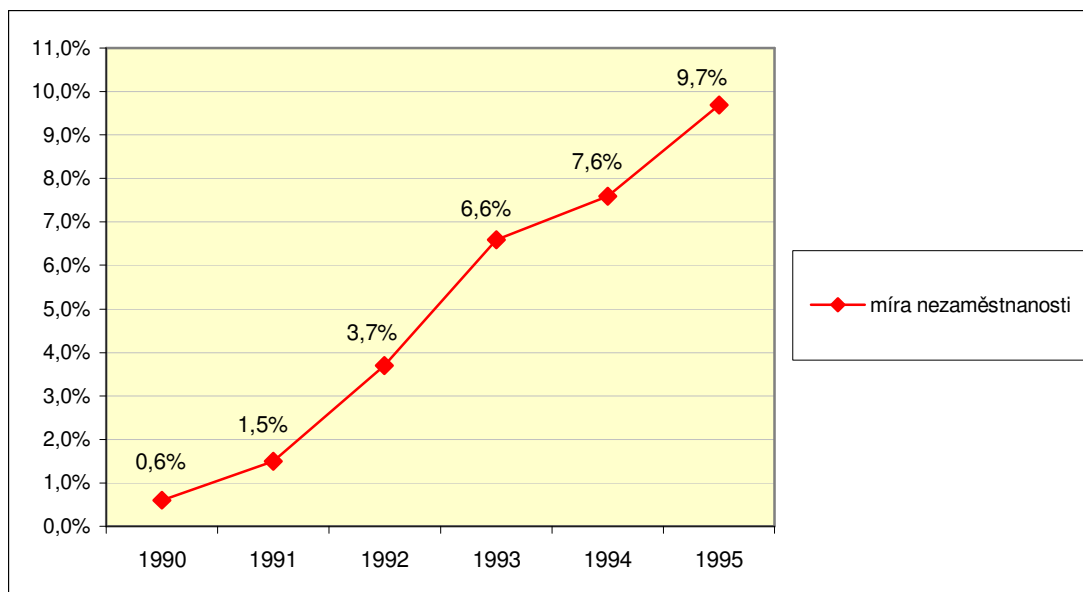
Důvody jsou zřejmé. Estonské hospodářství zažívalo v tomto období transformační recesi. Od roku 1994 se naplno rozběhla velká privatizace, zhruba rok již byla v plném proudu privatizace malých a středních podniků. Hlavním tématem byla restrukturalizace. Podniky měly začít pracovat efektivněji, což se týkalo i nakládání s lidskými zdroji. Masovému

³⁸ Za nezaměstnaného je považován člověk, který je schopný pracovat, nemá zaměstnání a aktivně ho shání.

³⁹ Míra nezaměstnanosti je definována jako podíl nezaměstnaných a pracovní síly, která představuje souhrn zaměstnaných a nezaměstnaných.

propouštění se u privatizace velkých podniků Estonská privatizační agentura snažila předejít požadavky na záruky zachování pracovních míst. K jistému propouštění přesto docházelo.

Graf 5.2.1. Růst nezaměstnanosti v letech 1990 – 1995

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 16.5.2004)

K ještě většímu poklesu produkce a zaměstnanosti docházelo v zemědělství. Někteří pracující, kteří přišli o práci v primárním nebo sekundárním sektoru, našli uplatnění v expandujícím sektoru služeb. Mnozí však neměli pro takovou změnu dostatečné schopnosti a nebyli ochotni podstupovat rekvalifikaci.

Kromě makroekonomického šoku navíc nezaměstnanost rostla důsledkem nízké mobility pracovní síly a neschopnosti přizpůsobit se podmínkám tržní ekonomiky.

Ustálená míra nezaměstnanosti v letech 1995 – 1998

Od roku 1995 se prudký nárůst nezaměstnanosti zastavil. Míra nezaměstnanosti dosáhla v roce 1995 9,7 % a v následujících třech letech docházelo ke změnám okolo dvou desetín procentního bodu.

Důvodem byla stabilizace ekonomiky a obnovení hospodářského růstu. V roce 1997, kdy reálný růst HDP dosáhl za sledované období nejvyšší hodnoty (9,8 %), míra nezaměstnanosti poprvé od počátku devadesátých let poklesla – i když jen o 0,3 procentní body.

Nadále však pokračoval pokles počtu zaměstnaných. Tento trend trval již od počátku 90. let. Pokles zaměstnanosti byl způsoben nejen nárůstem počtu nezaměstnaných, ale

zejména poklesem pracovní síly, ke kterému docházelo jednak úbytkem populace, jednak nárůstem počtu ekonomicky neaktivních obyvatel⁴⁰ (ve věku od 15 do 69 let). Zatímco v roce 1990 bylo dosaženo počet zaměstnaných zhruba 825 tisíc, v roce 1993 klesl pod 700 tisíc a v roce 1998 se snížil na pouhých 603 tisíc.

Tabulka 5.2.1. Pracovní síla, zaměstnaní, nezaměstnaní, neaktivní (roční průměr, v tis.)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Zaměstnaní	825,8	806,6	761,4	698,9	675,4	633,4	619,3	613	602,5
Nezaměstnaní	5,4	12,1	29,2	49,1	55,5	68,1	68,4	65,8	66,1
Pracovní síla (zaměstnaní + nezaměstnaní)	831,2	818,7	790,5	748	730,9	701,4	687,7	678,8	668,6
Ekonomicky neaktivní	270,4	283,4	304,8	318,9	313,9	324,5	324,2	321,7	325
Míra zaměstnanosti (zaměst. / prac.síla+neaktivní)	75%	73,2%	69,5%	65,5%	64,6%	61,7%	61,2%	61,3%	60,6%
Míra nezaměstnanosti (nezaměstnaní / pracovní síla)	0,6%	1,5%	3,7%	6,6%	7,6%	9,7%	9,9%	9,7%	9,9%

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 16.5.2004)

Nárůst nezaměstnanosti důsledkem hospodářské krize 1998 / 1999

Koncem roku 1998 se zastavil estonský hospodářský růst a ekonomika se ocitla v recesi. Průměrná nezaměstnanost v roce 1998 stoupla o pouhé 0,2 procentní body oproti roku 1997 a udržela se těsně pod hranicí 10 %. V roce 1999, kdy reálný hospodářský růst dosáhl negativní hodnoty -0,6 %, však míra nezaměstnanosti poskočila na 12,3 % a o více jak jeden procentní bod stoupla i v roce 2000, přestože krize již skončila a HDP dosáhnul v tomto roce vysokého růstu (7,3 %).

Zatímco ostatní důležité ekonomické ukazatele jsou v roce 2000 relativně příznivé, míra nezaměstnanosti ve výši 13,6 % byla nejvyšší v celém sledovaném období. Svého maxima dosáhl v tomto roce počet nezaměstnaných osob (téměř 90 tisíc), počet zaměstnaných současně klesl na minimum (568 tisíc).

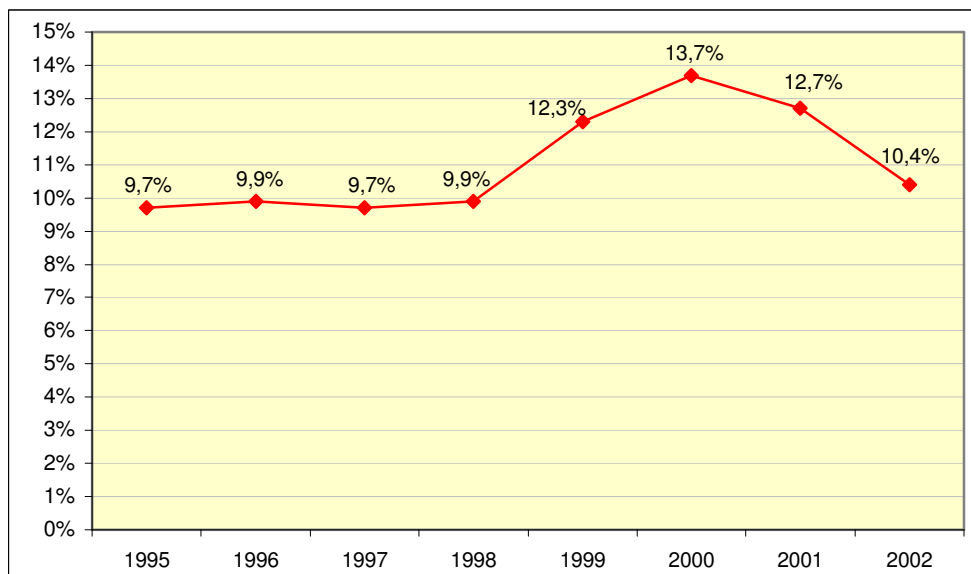
Snížování nezaměstnanosti (od roku 2001)

Obnovený hospodářský růst v roce 2001 pokračoval a reálný růst HDP přesáhl 6 %. V letech 2000 a 2001 do Estonska plynulo také značné množství přímých zahraničních investic. Po letech došlo k výraznému oživení průmyslové produkce. Míra nezaměstnanosti

⁴⁰ Jako ekonomicky neaktivní se označuje část obyvatelstva v produktivním věku (15 - 69), která nehledá zaměstnání, a není proto zachycena ve statistice o nezaměstnanosti (zůstává mimo pracovní sílu).

začala od druhé poloviny roku 2000 opět pomalu klesat. V roce 2001 se průměrná míra nezaměstnanosti snížila na 12,7 % a v roce 2002 poklesla na 10,4 %. Tím se dostala téměř na předkrizovou úroveň, která se pohybovala mezi 9,6 a 9,9 %.

Graf 5.2.2. Míra nezaměstnanosti v letech 1995 – 2002

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 16.5.2004)

Zaměstnanost od roku 2000 mírně stoupá, slabě roste také počet neaktivních obyvatel v produktivním věku. Pracovní síla se tedy stále zmenšuje. V roce 1993 tvořilo pracovní sílu zhruba tři čtvrtě milionu obyvatel, v roce 2002 klesl počet ekonomicky aktivních na pouhých 646 tisíc lidí, což nejméně za celé sledované období.

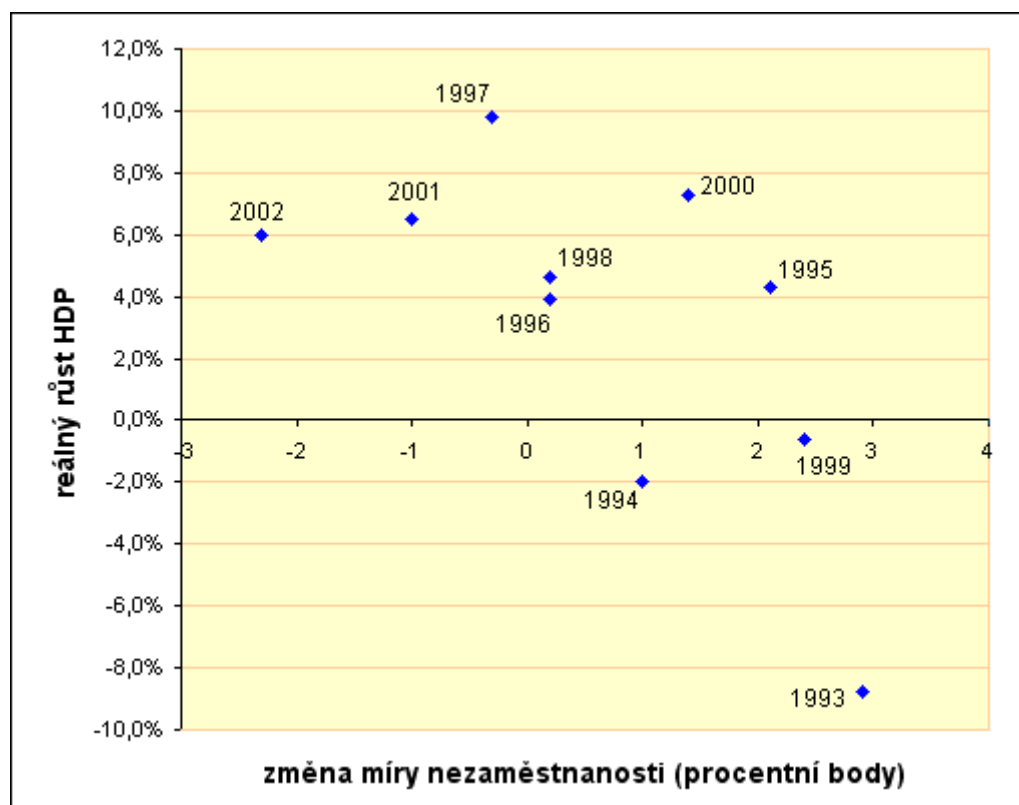
5.2.2. Vztah mezi nezaměstnaností a růstem HDP

V předcházejícím textu byl vývoj míry inflace dáván do souvislosti s reálným růstem HDP. Pokud ekonomika expanduje, tj. dochází k reálnému růstu HDP, lze očekávat, že by se nezaměstnanost měla snížit. Jaký je však přesný vztah mezi těmito dvěma makroekonomickými veličinami?

Tímto problémem se zabýval americký ekonom Albert Okun. Pro americkou ekonomiku odvodil vztah $\Delta u = -0,5 \cdot (y - 2,25)$, kde Δu je meziroční změna míry nezaměstnanosti (měřená v procentních bodech), y je reální růst HDP a 2,25 je trendový růst. Pokud tedy například dosáhne růst HDP hodnoty 4,25 %, měla by míra nezaměstnanosti poklesnout o 2 procentní body.

Tento vztah dostal jméno Okunův zákon, spíše než zákon se však jedná o empirickou závislost změn HDP a míry nezaměstnanosti pro danou zemi v daném čase. Koeficient -0,5 i trend 2,25 se vztahovaly k čistě americké ekonomice. Přesto nám dává o vztahu HDP a nezaměstnanosti určitou představu, totiž že míra nezaměstnanosti klesá, pokud růst HDP přesáhne určitou hodnotu (trend).

Graf 5.2.3. Reálný růst HDP a meziroční změna míry nezaměstnanosti

zdroj: Estonský statistický úřad (www.stat.ee, 16.5.2004), vlastní výpočty

Podíváme-li se na konkrétní hodnoty reálného růstu HDP a meziročních změn míry nezaměstnanosti pro Estonsko v letech 1993 - 2002, vidíme, že určitý vztah zde je (viz graf 5.2.3). **V letech, kdy HDP reálně klesal (1993, 1994 a 1999), docházelo ke zvýšení míry nezaměstnanosti. V letech, kdy reálný růst HDP dosahoval vysokých hodnot (1997, 2001 a 2002), míra nezaměstnanosti klesala. Reálný růst HDP ve výši okolo 4 % v letech 1996 a 1997 nezpůsobil žádné snížení míry nezaměstnanosti.** To by podle Okunova zákona znamenalo, že hodnota trendového růstu HDP je v Estonsku značně vysoká (právě ve výši okolo 4 %).

V letech 1995 a 2000 však byl růst HDP velice silný a nezaměstnanost přesto rostla. To ukazuje, že samotný růst HDP nedokáže změny v míře nezaměstnanosti dokonale

vysvětlit. Jednou z příčin nárůstu nezaměstnanosti v roce 1995 může být probíhající privatizace a restrukturalizace podniků. Překvapivě vysoká nezaměstnanost v roce 2000 byla podle Evropské komise zapříčiněna „kombinací pokračující restrukturalizací a segmentací trhu práce, kterou byla mimo jiné způsobena neshodou mezi požadavky na nově vytvořená místa a kvalifikací nezaměstnaných a nízkou regionální mobilitou pracovních sil“ (Commission Of European Communities 2001, str. 28).

5.2.3. Regionální rozložení nezaměstnanosti

Přestože je nezaměstnanost na evropské poměry celkem přijatelná, existují v rámci Estonska obrovské rozdíly.

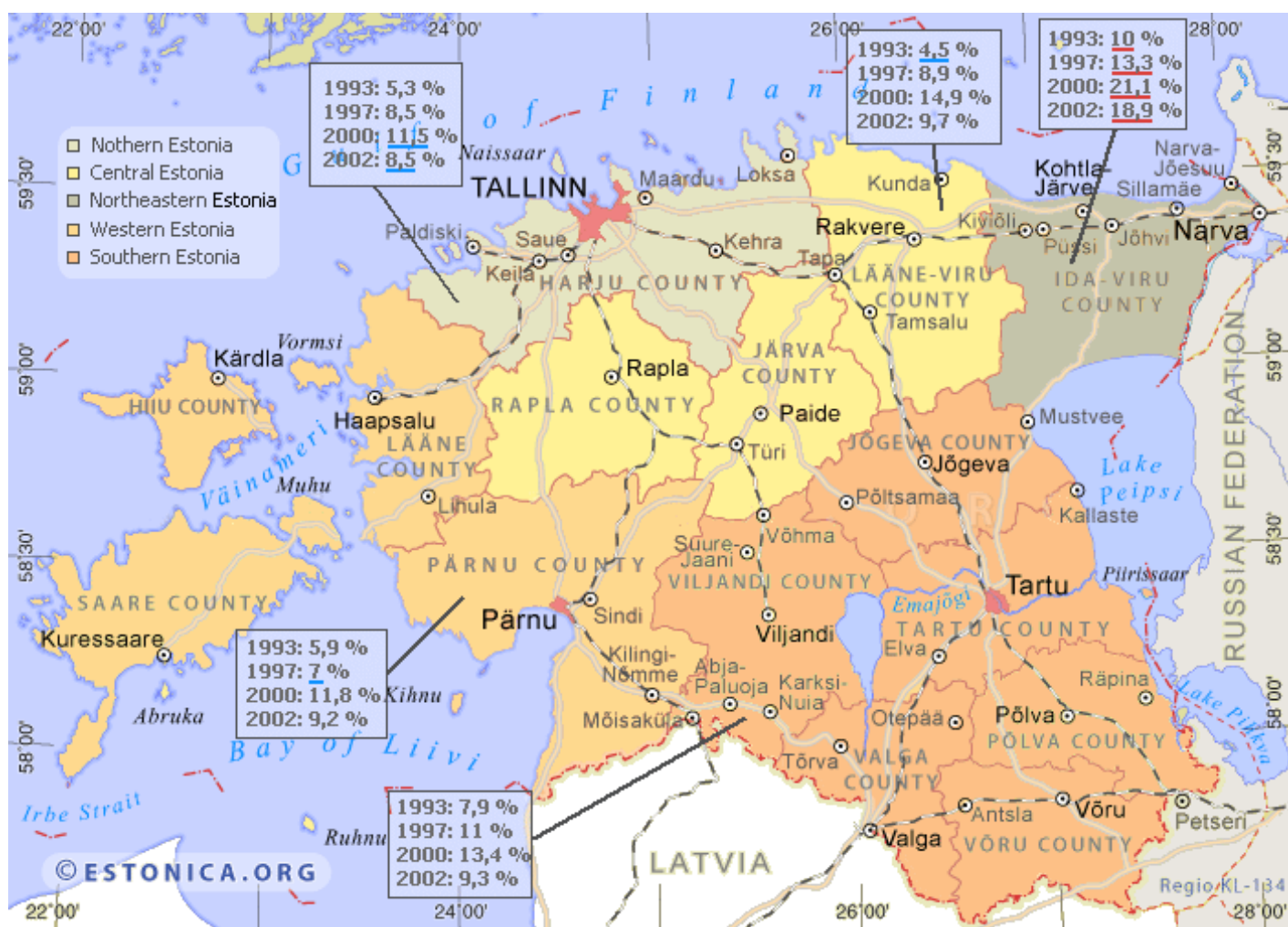
Největší koncentrace soukromých podniků je v hlavním městě Tallinnu. Plyne se i většina zahraničních investic a míra nezaměstnanosti se zde až do roku 1998 držela pod 1 %. V některých odvětvích byl dokonce nedostatek pracovních sil.

V dubnu roku 2001 došlo k reformě územního rozdělení. Z původních patnácti okresů bylo vytvořeno pět regionů: Severní, Střední, Severovýchodní, Západní a Jižní Estonsko. Hlavní město Tallinn je součástí Severního Estonska a tento region má také díky tomu relativně nízkou nezaměstnanost.

O nejnižší míru nezaměstnanosti „soutěží“ se Západním a Středním Estonskem, přičemž po celé sledované období byla míra nezaměstnanost v těchto třech regionech nižší než celostátní průměr. Jižní Estonsko vysokou nezaměstnaností trpělo po celá devadesátá léta minulého století a ještě v roce 2001 se pohybovalo nad průměrem celého Estonska. V roce 2002 však nezaměstnanost výrazně poklesla (o tři procentní body) na 9,3 % a poslední statistiky ukazují na další pozitivní vývoj.

Nejhorší situace je od počátku transformace v Severovýchodním Estonsku. Již v roce 1993 zde míra nezaměstnanosti dosáhla 10 % a i v dalších letech nabývala téměř dvojnásobných hodnot než v ostatních regionech. V krizovém roce 1999 dosáhla nezaměstnanost 20 % a v roce 2001 se ještě o více jak jeden procentní bod zvýšila. Poté sice došlo stejně jako v ostatních krajích k poklesu, přesto se v roce 2002 v Severovýchodním Estonsku pohybovala míra nezaměstnanosti okolo 19 %.

Obr. 5.2.1. Míra nezaměstnanosti estonských krajů v letech 1993, 1997, 2000 a 2002

zdroj: Estonica (www.estonica.org, 17.5.2004), údaje o míře nezaměstnanosti pocházejí z internetové databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 16.5.2004); minimální a maximální hodnoty jsou zvýrazněny

5.2.4. Nezaměstnanost podle národnosti

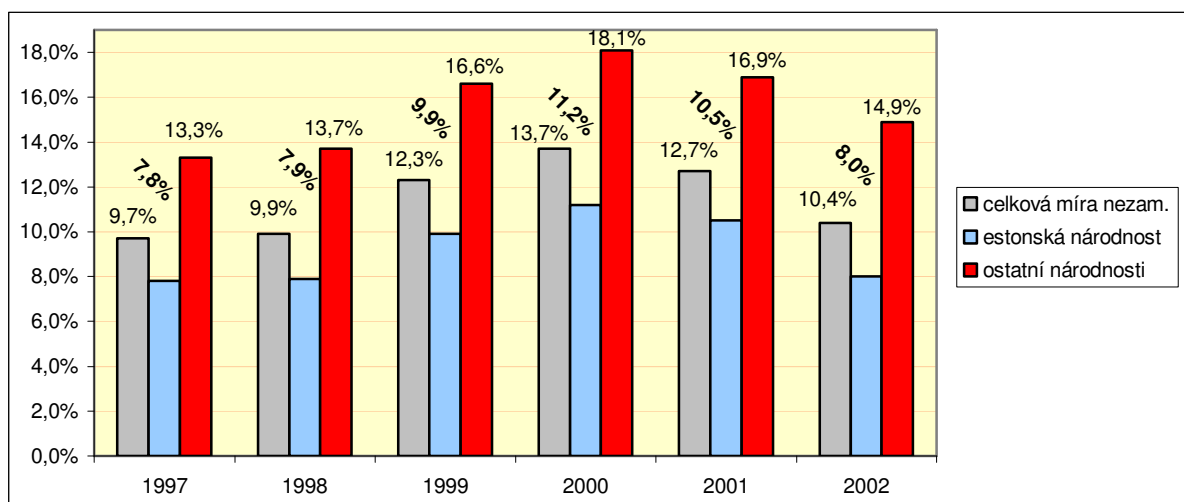
Z celkového počtu cca. 1,36 miliónu obyvatel je dnes estonské národnosti necelých 70 %, ruskou národnost uvádí necelých 26 %. Jiné významné národnostní menšiny v Estonsku nejsou. Ukrajinci a Bělorusové představují zhruba 3 %, Finové necelé jedno procento. Při zkoumání nezaměstnanosti podle národnosti se tedy zaměříme na nezaměstnanost Estonců a nezaměstnanost etnických Rusů.

Přibližně 90 % ruské menšiny žije v dvou oblastech Estonska. Téměř polovina etnických Rusů žije v prosperujícím Tallinnu, více jak třetina žije v Severovýchodním Estonsku, zejména ve městech Narva a Silmanäe. Region Severovýchodní Estonsko má

kolem 180 tisíc obyvatel, z čehož více jak 120 tisíc je ruské národnosti. Právě tento region trpí největší nezaměstnaností z celého Estonska.

Zatímco obyvatelé zchudlého ruského pohraničního městečka Ivangorod hledí přes řeku Narva se závisí a dokonce uspořádali petici a připojení k Estonsku, na estonské poměry je situace v Narvě a Silamäe velice špatná⁴¹. Zhruba od roku 1994 se obě města pokouší odstranit jakýsi „rudý image“, který získala v letech obnovování samostatnosti Estonska a který odrazoval zahraniční investory. Největším dosavadním úspěchem bylo přilákání švédského textilního giganta Boras Väfveri, dlouho také vypadala nadějně jednání s americkou firmou NRG, která chtěla koupit elektrárnu v Narvě. Tento privatizační projekt však byl v roce 2002 po letech vyjednávání odvolán.

Graf 5.2.4. Míra nezaměstnanosti obyvatel podle národnosti

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee)

Míra nezaměstnanosti obyvatel s estonskou národností se pohybuje kolem 8 %. V letech 2000 a dosáhla maxima 11,1 % a poté opět poklesla. **Nezaměstnanost ruské menšiny je mnohem vyšší – míra nezaměstnanosti přesahuje celostátní průměr o šest až sedm procentních bodů.** Tento značný rozdíl přetrvával i v roce 2002, celková míra nezaměstnanosti byla 10,4 %, míra nezaměstnanosti obyvatel estonské národnosti jen 8 % a jiných národností⁴² 14,9 %.

Nezaměstnanost ruské části obyvatelstva je způsobena zejména jazykovou bariérou vzniklou obnovením výsadního postavení estonštiny. Druhým důvodem je, že rusky mluvící

⁴¹ Ruská federace nepřestává poukazovat na to, jak jsou tyto „krajané v blízkém zahraničí“ utlačováni.

⁴² 80% obyvatel jiné národnosti mají národnost ruskou.

obyvatelé pracovali zejména v těžkém průmyslu – v odvětvích, která od počátku transformace upadají.

Výrazným problémem Severovýchodního Estonska je stárnutí obyvatelstva umocněné tím, že mladí lidé odcházejí studovat do Tallinnu nebo do Ruska a málokdy se vrátí zpět. Mnozí odcházejí začít nový život v zahraničí. Zatímco vyhranění nacionalisté se z odchodu etnických Rusů radují, realističtější Estonci vědí, že odchod vzdělané pracovní síly si nemohou dovolit. Nezaměstnanost, chabá ekonomická výkonnost a další zmíněné problémy přiměly vládu k tomu, že zlepšení situace Severovýchodního Estonska se stala od roku jednou z politických priorit. Co se týče snížení nezaměstnanosti, nebylo do roku 2002 dosaženo příliš velkého zlepšení.

5.4.5. Dlouhodobá nezaměstnanost, nezaměstnanost mladistvých

Kromě vysoké nezaměstnanosti obyvatelstva jiné než estonské národnosti a vysokých rozdílů v regionálním rozdělení nezaměstnanosti zůstává hlavním problémem dlouhodobá nezaměstnanost a vysoká míra nezaměstnanosti mladistvých.

Pokud zkoumáme údaje o nezaměstnanosti podle délky trvání, zjistíme, že od roku 1993 došlo k výraznému nárůstu dlouhodobé nezaměstnanosti. V roce 1995 přesáhl podíl nezaměstnaných déle než 1 rok z celkového počtu nezaměstnaných 50%. V následujících letech tento podíl mírně poklesl, **v roce 2002 se situace opět zhoršila. Podíl dlouhodobě nezaměstnaných déle než 12 měsíců dosáhl 52,8 %**, nezaměstnaní déle než dva roky představovaly více než jednu třetinu ze všech osob bez zaměstnání.

Tabulka 5.4.1. Dlouhodobě nezaměstnaní

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
celkový počet nezaměstnaných (v tis.)	49,1	55,5	68,1	68,4	65,8	66,1	80,5	89,9	83,1	67,2
z toho:										
6 - 11 měsíců	13,9%	11,9%	19,1%	10,4%	14%	12,1%	16%	13,4%	13%	10,4%
12 měsíců a déle	28,3%	39,6%	31,7%	55,3%	45,7%	47,0%	45,8%	45,4%	48,3%	52,8%
24 měsíců a déle	7,1%	14,1%	15,4%	21,6%	27,1%	25,9%	26,5%	26,7%	30,8%	34,2%

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 16.5.2004)

Údaje o nezaměstnanosti podle věku ukazují, že nezaměstnanost mladistvých (ve věku od 15 do 24 let) je výrazně vyšší než nezaměstnanost ostatních věkových skupin. V letech

1993 - 1998 se míra nezaměstnanosti mladistvých pohybovala o 5 až 6 procentních bodů nad celkovou průměrnou roční mírou nezaměstnanosti. Od roku 1999 se však tento rozdíl značně zvýšil a v letech 2000 a 2001 činil zhruba 10 procentních bodů. V roce 2002 poklesla míra nezaměstnanosti skupiny od 15 do 24 let na 17,6 %, což je stále přibližně o sedm procentních bodů více než celková míra nezaměstnanosti.

5.4. Shrnutí

Nezaměstnanost byla počátkem 90. let téměř neznámým jevem, brzy však na sebe upozornila značným růstem. Do roku 1995 stoupla míra nezaměstnanosti téměř na 10 %. Bylo to způsobeno zejména makroekonomickým šokem – do roku 1994 trvala transformační recese, probíhala liberalizace cen a obchodu. V rámci privatizace se prováděla restrukturalizace podniků.

V průmyslu i zemědělství docházelo k poklesu produkce i zaměstnanosti. Někteří propuštění našli zaměstnání v rychle se rozvíjejícím terciálním sektoru, mnohým k tomu však chyběla dostatečná kvalifikace.

Od roku 1995 se nárůst zaměstnanosti zastavil, příčinou byl pravděpodobně velice silný reálný růst HDP. V letech 1999 nezaměstnanost výrazně stoupla následkem hospodářské krize, nárůst míry nezaměstnanosti pokračoval i v roce 2000. Obnovení růstu HDP napomohlo tomu, že od roku 2001 nezaměstnanost klesá. V roce 2002 dosáhla míra nezaměstnanosti opět hodnoty okolo 10 %.

Rozdíl v míře nezaměstnanosti v jednotlivých regionech je značný. Vysokou nezaměstnaností trpí zejména Severovýchodní Estonsko, naopak v Tallinnu se v některých odvětvích nedostává pracovních sil.

Dlouhodobá nezaměstnanost v průběhu devadesátých let výrazně narostla. V roce 2002 představovali nezaměstnaní déle než rok více jak polovinu všech nezaměstnaných.

Nezaměstnanost obyvatel ruské národnosti je v porovnání s celkovou mírou nezaměstnanosti mnohem vyšší. Vzdělávací systém stále není schopen zajistit všem výuku státního jazyka a absolventi ruských škol často odcházejí za kariérou mimo Estonsko. Odchod vzdělaných pracovních by Estonsko nemělo dopustit, neboť počet zaměstnaných osob v období 1993 - 2002 výrazně poklesl. Významným problémem zůstává také vysoká míra nezaměstnanosti mladistvých.

6. Inlace

6.1. Výchozí podmínky

Za socialismu byla většina cen pevně stanovena plánem. Ceny byly rigidní, tj. strnulé, delší dobu neměnné. Často docházelo k situacím, kdy byly výrobky plánem nesprávně oceněny a nebyly permanentně k dostání. Jejich cena přesto nemohla být výrobcem ani prodejci upravena.

V oběhu bylo nadměrné množství peněz, rigidní ceny však nedovolovaly přizpůsobení cenové hladiny, a tak docházelo ke skrytým projevům peněžní nerovnováhy. Jednalo se zejména o vynucené úspory (nedostatečná nabídka přiměla obyvatele nadměrně spořit) a nucenou spotřebu⁴³. Peněžní nerovnováha však měla i vážné makroekonomické důsledky. Inlace sice téměř neexistovala, díky nedostatkovosti části zboží však docházelo k rozmachu šedé ekonomiky a černého trhu. Výrobci, kteří měli zajištěný odběr a stálou neměnnou cenu, neměli žádnou motivaci vyrábět kvalitní výrobky ani je jakkoliv inovovat. Silně deformovány byly prakticky všechny ekonomické vztahy.

Jedním z prvních důležitých úkolů transformace tedy byla liberalizace cen. Uvolnění cen velké části zboží proběhlo do konce roku 1991. Stát však nadále reguloval některé ceny, které tvořily velkou část spotřebního koše (jako nájmy, energie apod.).

6.2. Vývoj inflace

V důsledky liberalizace dosáhla inflace⁴⁴ v roce 1991 zhruba 200 %. Jak již bylo uvedeno, počátkem roku 1992 došlo dokonce kvůli výraznému nárůstu cen ruských importů k hrozbě hyperinlace a ekonomického kolapsu, což způsobilo pád první vlády obnoveného Estonska (viz. kapitola „Transformace“). V druhém čtvrtletí roku 1992 se situace díky různým racionalizačním opatřením částečně stabilizovala, výrazný pokles inflace nastal až po definitivním opuštění inflačního chaosu rublové zóny zavedením estonské koruny. Celkově dosáhla průměrná roční inflace v roce 1992 rekordních 1076 %.

⁴³ Spotřebitel kupříkladu nemohl sehnat fungující televizor, mohl si však místo toho dopřát nadměrné množství vodky.

⁴⁴ Pokud nebude uvedeno jinak, bude v této kapitole pojmy inflace a růst cenové hladiny míněna průměrná roční změna indexu spotřebitelských cen (CPI).

V roce 1993 poklesla inflace na 90 %. Počátkem roku 1994 ještě inflace naposled výrazněji stoupla poté, co byly zvýšeny ceny energie, nájmu a veřejné dopravy. Dále však pokračoval klesající trend a průměrná roční míra inflace v roce 1994 nakonec poklesla na necelých 50 %. V roce 1995 se inflace snížila o dalších 20 procentních bodů.

Přestože inflace ve výši 30 % v roce 1995 představuje oproti 90 % v roce 1993 významné zlepšení, byla tato hodnota stále příliš vysoká. Jedním z důvodů přetrvávání vysokého růstu cenové hladiny v první polovině 90. let 20. století bylo počáteční podhodnocení koruny. Mělo napomoci estonskému exportu, počáteční výhoda estonských exportérů však byla brzy anulována, neboť vysoké ceny dovozů zvyšovaly inflaci (a estonská koruna reálně posilovala). Naopak relativně flexibilní trh práce a nízká vyjednávací síla odborů zpočátku nevytvářely tlak na rychlý růst reálných mezd, který by zvyšoval inflaci.

V roce 1997 poklesla inflace na přijatelných 11,2 % z 23,1 % v roce předcházejícím. Na přelomu let 1997 a 1998 krátkodobě mírně stoupla, díky zvýšení regulovaných cen, oslabení německé marky vůči americkému dolaru⁴⁵ a částečně také kvůli rychle rostoucí domácí poptávce. Regulované ceny v roce 1998 stále představovaly více jak čtvrtinu spotřebitelského koše. Rozhodnutí vlády o načasování a výši změn regulovaných cen měla proto na vývoj inflace stále významný vliv.

Tabulka 6.2.1. Inflace v letech 1993 - 2002: index spotř. cen, index cen výrobců a změny cen dovozů

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
CPI	89,8%	47,7%	29,0%	23,1%	11,2%	8,2%	3,3%	4,0%	5,8%	3,6%
PPI	75,2%	36,3%	25,6%	14,8%	8,8%	4,2%	-1,2%	4,9%	4,4%	0,4%
import	-	-	-	-	-	-	0,4%	6,1%	0,6%	-0,4%

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 12.5.2004)

V roce 1998 se inflace poprvé dostala do jednociferných hodnot, k výraznému poklesu ale došlo v následujícím roce, kdy dosáhla pouhých 3,3 %. Důvodem byla slabá domácí poptávka, způsobená ochlazením ekonomiky v druhé polovině roku 1998 a následnou krizí, která trvala do poloviny roku 1999. U některých komodit došlo dokonce k poklesu cen. „Ztráta vývozních trhů vedla některé místní producenty, zejména v potravinářském průmyslu, snížit ceny na domácím trhu ve snaze zvýšit tržby. Zbývající inflace je nyní tvořena vzrůstem cen služeb a regulovaných cen“ (Commission Of European Communities 1999, str. 18).

⁴⁵ Protože estonská koruna byla zafixována v pevném kurzu na německou marku, oslabení marky oproti dolaru znamenalo zdražení všech importů, které byly placeny v dolarech.

V roce 2000 průměrná roční inflace poprvé od roku 1992 vzrostla, jednalo se však o necelý jeden procentní bod. Nárůst pokračoval i v roce 2001, kdy inflace dosáhla 5,8 %. Důvodem byla deprecie eura vůči dolaru⁴⁶ a zvýšení daně z přidané hodnoty u některých paliv. V roce 2001 byly důvodem jednak rostoucí tržní ceny (zejména pohonných hmot a masa), jednak zvýšení cen regulovaných státem. Kromě toho k nárůstu inflace také výrazně přispěly rostoucí náklady práce.

V roce 2002 poklesla inflace na 3,6 %. Jedním z důvodů bylo posílení eura vůči dolaru. Ceny některých komodit poklesly (např. potraviny). Naopak ceny služeb výrazně vzrostly (cca. o 7 %).

6.3. Vliv změn peněžní zásoby

V předcházející kapitole byly změny míry nezaměstnanosti dávány do souvislosti s růstem HDP. Jedním z agregátů ovlivňujících míru inflace je peněžní zásoba. Peněžní zásobu a cenovou hladinu dává do vztahu kvantitativní teorie peněz:

$M \cdot V = P \cdot Y$ neboli $P = M \cdot V / Y$, kde P je cenová hladina, M je nabídka peněz, V je rychlost obratu peněz a Y je reálný důchod.

Ačkoliv je kvantitativní teorie peněz stará několik století, od 60. letech 20. století se v souvislosti s Miltonem Friedmanem a monetaristy opět dostala do popředí zájmu. Monetaristé nevěří ve striktní podobu kvantitativní teorie (tj. že množství peněz je přímo úměrné cenové hladině⁴⁷), ale prosazují názor, že zvýšení peněžní zásoby inflaci významně ovlivňuje – slovy Milтона Friedmana: „*ve skutečnosti se výraznější změny cen a množství peněz nevyskytují jedno bez druhého*“ (citováno dle Dornbusch, Fischer 1994, str. 199). Monetaristé měli na vývoj moderní ekonomie veliký vliv a dnes je většina jejich názorů hlavním proudem ekonomie přijímána.

Rovnici $M \cdot V = P \cdot Y$ lze modifikovat tak, že místo každé veličiny vezmeme její procentní změnu:

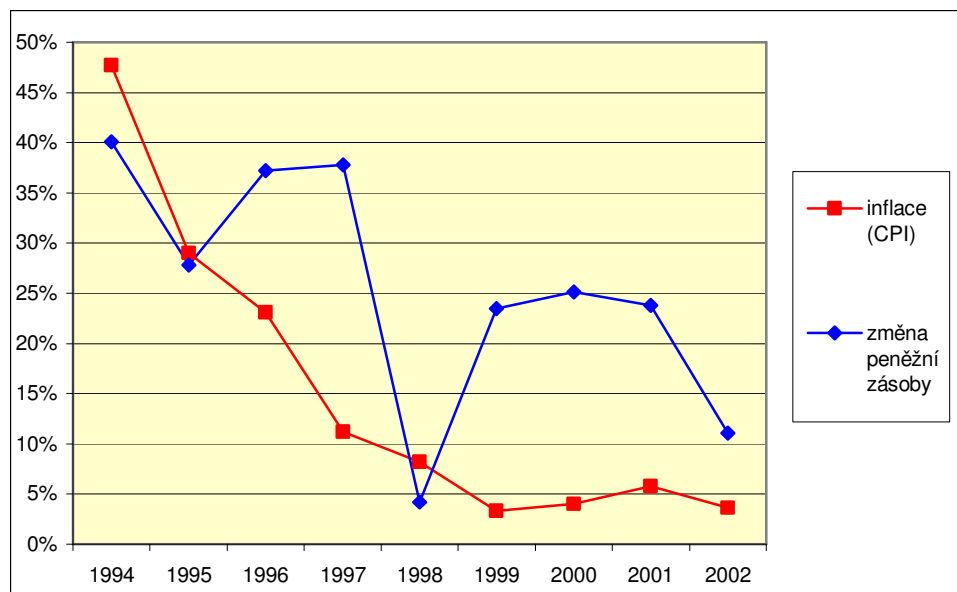
$m + v = \pi + y$ neboli $\pi = m + v - y$, kde π je míra inflace, m je růst peněžní zásoby, v procentní změna rychlosti obratu peněz a y je reálný růst výstupu. Inflace se tedy podle této

⁴⁶ Díky čemuž vůči dolaru oslabil i estonská koruna, neboť od roku 1999 je zavěšena na euro.

⁴⁷ Pokud přijmeme předpoklad, že rychlost obratu peněz je v krátkém období konstantní a výše produktu je určená v reálné ekonomice, promítne se zvýšení peněžní zásoby pouze ve zvýšení cenové hladiny. Tento jev je znám jako neutralita peněz.

rovnice zvyšuje s růstem peněžní zásoby a rychlosti obratu peněz a klesá s reálným růstem HDP. Použitelnost této rovnice omezuje to, že neznáme rychlost obratu peněz ani její změny.

Graf 6.3.1. Inflace a změny peněžní zásoby

zdroj: Estonský statistický úřad (www.stat.ee, 12.5.2004) a EBRD 2004, str. 143

Podíváme-li se na vývoj peněžní zásoby a míry inflace od roku 1995, dojdeme k závěru, že jisté vazby zde skutečně existují. Do roku 1999 rostla peněžní zásoba velice rychle (roční nárůst v letech 1998 a 1999 přesahoval 35 %), míra inflace sice klesala zůstávala však na vysoké hladině. V roce 1998 přistoupila Eesti Pank k zavedení restriktivní politiky, peněžní zásoba vzrostla o pouhých 4,2 % a inflace v roce 1999 poklesla na o více jak 5 procentních bodů⁴⁸ a dosáhla minima za celé sledované období (ve výši 3,3 %).

Od druhé poloviny roku 1998 bylo vládou i centrální bankou tváří tvář propadu HDP provádění restriktivní hospodářská politiky pozastaveno. Peněžní zásoba v roce 1999 byla zvýšena o 23 %. K růstu peněžní zásoby v podobném rozsahu došlo i v letech 2000 a 2001. Také inflace v letech 2000 a 2001 rostla (i když jen mírně), v roce 2002 však opět poklesla. Růst peněžní zásoby pohybující se kolem 24 % tedy pravděpodobně nebyl dostatečně výrazný a na vývoj inflace měly větší vliv další faktory.

V roce 2002 přinutila zhoršující se vnější nerovnováha vládu a Eesti Pank ke zpřísnění hospodářské politiky. Peněžní zásoba tak v roce 2002 vzrostla pouze o 11,1 %. Předběžné

⁴⁸ To, že se změna peněžní zásoby neprojevila na výši inflace okamžitě je v souladu s přesvědčením monetaristů, že monetární politika působí na ekonomiku vždy se zpožděním.

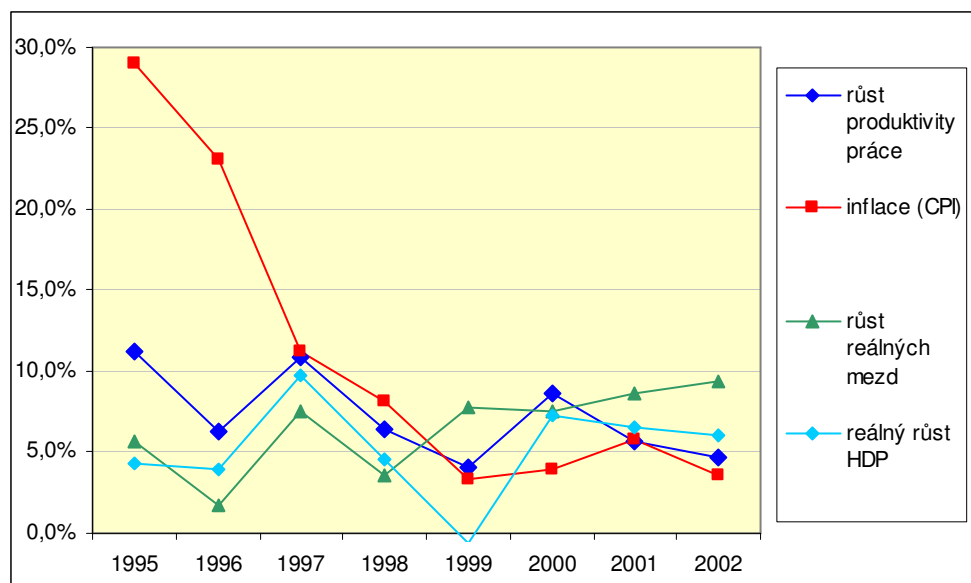
údaje za rok 2003 ukazují na výrazný pokles inflace – průměrná roční změna spotřebitelských cen by neměla přesáhnout 1,5 %.

6.4. Inflace, růst reálný mezd a produktivity práce

Reálný růst mezd ovlivňuje růst cenové hladiny dvěma způsoby. Zaprvé vyšší reálné mzdy způsobují vyšší náklady výroby, které se pak mohou snadno promítnout ve vyšších cenách vyrobeného zboží⁴⁹. Zadruhé vyšší reálné mzdy znamenají vyšší příjem domácností a mohou tedy způsobit nárůst domácí poptávky.

Důsledky zvýšení reálných mezd by mohly být kompenzovány odpovídajícím nárůstem produktivity práce. Ceny nových výrobků a služeb nemusí vzrůst, pokud lépe placená pracovní síla dokáže pracovat efektivněji a vyprodukovat větší množství. A jestliže reálný HDP (představující domácí nabídku) následkem zvýšení produktivity práce vzroste, nebude zvýšená domácí poptávka vytvářet tlaky na růst cenové hladiny.

Graf 6.4.1. Inflace, růst reálných mezd a produktivity práce, reálný růst HDP

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 12.5.2004), EIU Country Data (countrydata.bvdeq.com, 15.5.2004), vlastní výpočty

Při pohledu na konkrétní data pro Estonsko v letech 1995 - 2002 (viz graf 6.4.1), nelze přehlédnout závislost vývoje reálného růstu HDP a růstu produktivity práce. Hypotéza o vlivu

⁴⁹ U služeb je situace podobná, náklady na práci zde hrají také velkou roli.

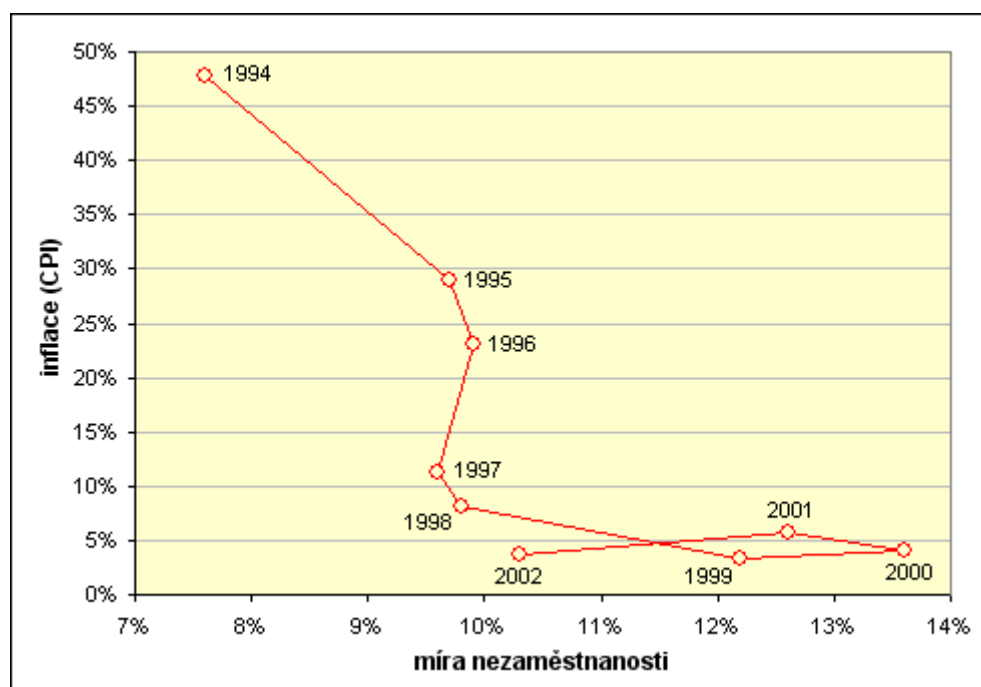
růstu reálných mezd a růstu produktivity práce na míru inflace se naproti tomu potvrdila jen částečně. V letech 1995 - 1998 převyšoval růst produktivity práce růst reálných mezd a inflace výrazně klesala. V roce 2000 dosahoval růst produktivity práce zhruba stejné hodnoty jako růst mezd a velice nízká míra inflace jen nepatrně stoupla. V roce 2001 přesáhl růst reálných mezd produktivitu práce a inflace se zvýšila, což je také v souladu s našimi předpoklady.

V letech 1999 a 2002 však dosahovala produktivita práce jen malých přírůstků, růst reálných mezd byl naopak značný, a inflace přesto dosáhla nejnižších hodnot za celé sledované období.

6.5. Inflace a nezaměstnanost

Vzájemný vztah inflace a nezaměstnanosti popisuje tzv. Phillipsova křivka, která říká, že nižší inflace může být dosaženo pouze na úkor vyšší míry nezaměstnanosti a naopak. Stejně jako Okunův zákon z předcházející kapitoly i Phillipsova křivka je spíše empirickým vztahem. Někteří ekonomové smysl Phillipsovy křivky zpochybňují. Vývoj ekonomik mnoha vyspělých zemí v 70. letech 20. století totiž ukázal, že může současně docházet k růstu nezaměstnanosti a inflace.

Graf 6.5.1. Phillipsova křivka pro Estonsko v letech 1994 - 2002

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 12.5.2004)

Phillipsova křivka nám dává určitou představu o vztahu obou agregátů, který platí zejména v krátkém období. **Pro Estonsko ale substituční vztah nezaměstnanosti a inflace platí prakticky po celé sledované období** (viz grafu 6.5.1). **Pouze dvakrát se podařilo dosáhnout současného snížení inflace i nezaměstnanosti, a to v letech 1997 a 2002.** Jinak Phillipsova křivka pro Estonsko v letech 1994 - 2002 částečně připomíná tvar hyperboly původní Phillipsovy křivky pro Velkou Británii v 50. letech 20. století.

Porušení substitučního vztahu v roce 2002, kdy došlo k současnému snížení obou sledovaných agregátů, je samozřejmě velice pozitivním jevem. Předběžné údaje naznačují, že současný pokles inflace i nezaměstnanosti pokračoval i v roce 2003.

6.6. Shrnutí

Jedním z prvních úkolů estonské transformace na tržní ekonomiku byla liberalizace cen. Státem pevně stanovené rigidní ceny totiž značně deformovaly ekonomické vztahy. Většina cen byla uvolněna v roce 1991, což způsobilo, že se cenová hladina přibližně ztrojnásobila. K nejvyššímu nárůstu cenové hladiny však došlo v následujícím roce, kdy Estonsku hrozila hyperinflace.

V roce 1993 se inflace snížila zhruba na 90 %. Pokles pokračoval i v následujících šesti letech, v roce 1999 klesla inflace na pouhých 3,3 %. V letech 2000 a 2001 se inflace mírně zvýšila, v roce 2002 však opět klesla pod 4 %. V roce 2003 pokles inflace dosáhl podle předběžných výsledků 1,3 %, což je nejnižší hodnota od roku 1988.

V této kapitole byl vývoj inflace dáván do souvislosti se změnami peněžní zásoby a růstem reálných mezd. Zdá se, že významné zvýšení mezd převyšující produktivitu práce na inflaci určitý vliv má. Je však jen jedním z faktorů, které vývoj inflace ovlivňují. Kromě změny peněžní zásoby to jsou zejména změny kurzu estonské koruny vůči dolaru a zvyšování několika zbylých regulovaných cen (které však stále představují velkou část spotřebitelského koše).

7. Zahraniční obchod

7.1. Výchozí podmínky

Do roku 1940 bylo Estonsko obchodně spjato se západní Evropou. Jednalo se o otevřenou ekonomiku s přebytky obchodní bilance a směnitelnou měnou. Ekonomický a sociální vývoj země byl srovnatelný s jinými severoevropskými státy (například s Finskem).

Roku 1940 však Sovětský svaz využil výjimečného stavu v Evropě a anektoval pobaltské státy. Fungující tržní mechanismy a liberální zahraniční ekonomické vztahy a byly na celých padesát následujících let nahrazeny mechanismy plánované produkce a distribuce a monopolem státu v oblasti zahraničního obchodu. Tradiční vazby se západní Evropou byly zpřetrhány a Sovětský svaz se brzy stal dominantním obchodním partnerem Estonska. V roce 1991, posledním roce, kdy Estonsko náleželo do rublové zóny, směřovalo na domácí trh Sovětského svazu 94 % estonského exportu. Současně zhruba 85 % dovozu do Estonska pocházelo ze SSSR. Estonská obchodní bilance byla permanentně negativní, sovětský plánovací úřad tomu však nevěnoval příliš pozornosti.

Estonské výchozí podmínky pro zahraniční obchod byly na počátku devadesátých let ve srovnání s českými (československými) výrazně horší. Chyběla vlastní národní měna, scházel základní právní rámec nutný pro provádění zahraničního obchodu (celní legislativa nabyla účinnosti až v listopadu 1993) a neexistovaly prakticky žádné vazby se západními trhy. Produkty většiny estonských firem nebyly konkurenceschopné a Estonsko bylo značně závislé na ruských dodávkách surovin (zejména ropy).

7.2. Vývoj estonského zahraničního obchodu

7.2.1. Obecné charakteristiky

Již v roce 1991 byly odstraněny dovozní přírážky a v roce 1992 byly bývalé „hard-currency shops“ (neboli obdoba československého Tuzexu) integrovány do běžné sítě obchodů. K všeobecnému překvapení byla země brzy zaplavena relativně levným kvalitním zbožím (hlavně v oblasti potravin). Domácí ceny se musely přizpůsobit směrem dolů a okamžitě se zvedly první protesty ze strany domácích výrobců (zejména zemědělců) volajících po ochraně před dotovanými produkty ze zahraničí. Vláda zvolila nejjednodušší dostupnou metodu a

uvalila v září 1993 daň *ad valorem* na mouku a obilí z Ruska. V prosinci téhož roku byla daň zrušena, neboť nedosáhla zamýšlených výsledků. Přestože daň platila tak krátkou dobu, odpovědělo Rusko velice tvrdými odvetnými opatřeními. Omezilo export mnoha pro Estonsko důležitých produktů a zavedlo vysoká cla na import z Estonska (mnohem vyšší než jakým podléhaly dovozy z jiných evropských zemí, dvojnásobně vysoké než základní ruská cla). **Prvním důležitým znakem vývoje estonského zahraničního obchodu tak je postupné oslabování pozice Ruska jako hlavního obchodního partnera Estonska.**

Na rozdíl od tradičních tržních ekonomik, nemělo Estonsko žádná dovozní omezení, ale zavedlo v roce 1991 omezení exportu (přibližně na 200 položek). Liberalizace cen a úspěšná měnová reforma umožnily v roce 1992 výrazný pokles počtu exportních kvót. V roce 1993 zahrnovala platná vývozní omezení pouze pět výrobků.

V letech 1993 až 1994 uzavřelo Estonsko mnoho důležitých dohod o volném obchodu (např. se Švédskem, Norskem, Evropskou Unií, Švýcarskem nebo s pobaltskými státy Litvou a Lotyšskem) a dohod o obchodní a ekonomické spolupráci (např. s Finskem, Polskem, Maďarskem, Českou republikou nebo s Čínou). Spolu s úspěšně pokračující ekonomickou transformací přispěly tyto dohody k jevu, který můžeme považovat za **druhý základní znak vývoje estonského zahraničního obchodu: objem vývozu i dovozu na začátku devadesátých let prudce stoupl a i v dalších letech dosahovaly jak exporty tak importy obrovských meziročních přírůstků.**

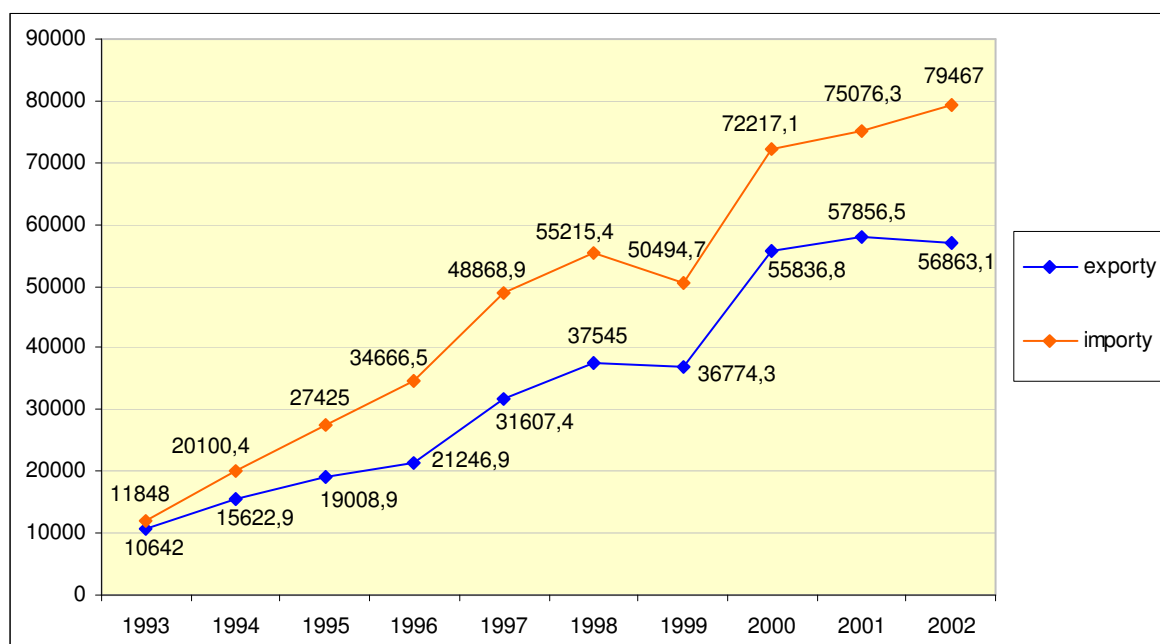
Tabulka 7.2.1.: Nominální růst estonského exportu a importu v letech 1993-2002

	1993-94	1994-95	1995-96	1996-97	1997-98	1998-99	1999-2000	2000-01	2001-02	1993-2002
Růst exportu	46,8%	21,7%	11,8%	48,8%	18,8%	-2,1%	51,8%	3,6%	-1,7%	534,3%
Růst importu	69,7%	36,4%	26,4%	41,0%	13,0%	-8,5%	43,0%	4,0%	5,8%	670,7%

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 7.1.2004), vlastní výpočty

Průměrný nominální růst exportu dosáhl v letech 1993 - 2002 22,2 %, ale byl v průběhu celého období dosti nestabilní. Nejdramatičtější změny v nárůstu exportu můžeme pozorovat v letech 1999 a 2002. V roce 1999 estonský zahraniční obchod významně ovlivnila ruská krize, která měla negativní dopad na celý pobaltský region. Velmi nízký růst exportu v roce 2001 a dokonce slabý pokles v roce následujícím způsobilo zpomalení hospodářského růstu ve Spojených státech a v Evropské unii. Zejména Finsko, Švédsko a Německo totiž patří k nejvýznamnějším estonským obchodním partnerům.

Graf 7.2.1. Exporty a importy v letech 1993 – 2002, v běžných cenách, v mil. EEK

zdroj: Eston. stat. úřad (www.stat.ee, 7.1.2004), data z roku 1993 pocházejí z Haavisto 1997, str. 58

Vývoj importu byl velice podobný, ale (jak je možno vidět z grafu 7.2.1.) objem dovozu rostl rychleji než objem vývozu (průměrný nominální růst dosahoval 25,6 %), takže se mezera mezi nimi v průběhu sledovaného období povážlivě rozevřela. To se samozřejmě jasně promítlo na obchodní bilanci.

7.2.2. Běžný účet platební bilance a obchodní bilance

Rok 1993 byl posledním, ve kterém mělo Estonsko přebytek běžného účtu platební bilance (viz tabulka 7.2.2). V roce 1994 dosáhl běžný účet deficitu 2145,6 milionu Estonských korun (což reprezentovalo 7,2 % HDP) a po krátké stabilizaci v roce 1995, kdy se poměr deficitu k HDP snížil na 4,4 %, začal schodek běžného účtu opět razantně růst a dosáhl vrcholu v roce 1997. Deficit v tomto roce činil 7810,2 milionů EEK, což představovalo 12,2 % HDP. V následujícím roce deficit poklesl a v roce 1999 (kdy díky ruské krizi objem dovozu i vývozu poklesl) klesl schodek pod 5 % HDP.

Tabulka 7.2.2. Saldo běžného účtu platební bilance, v běžných cenách, v mil. EEK

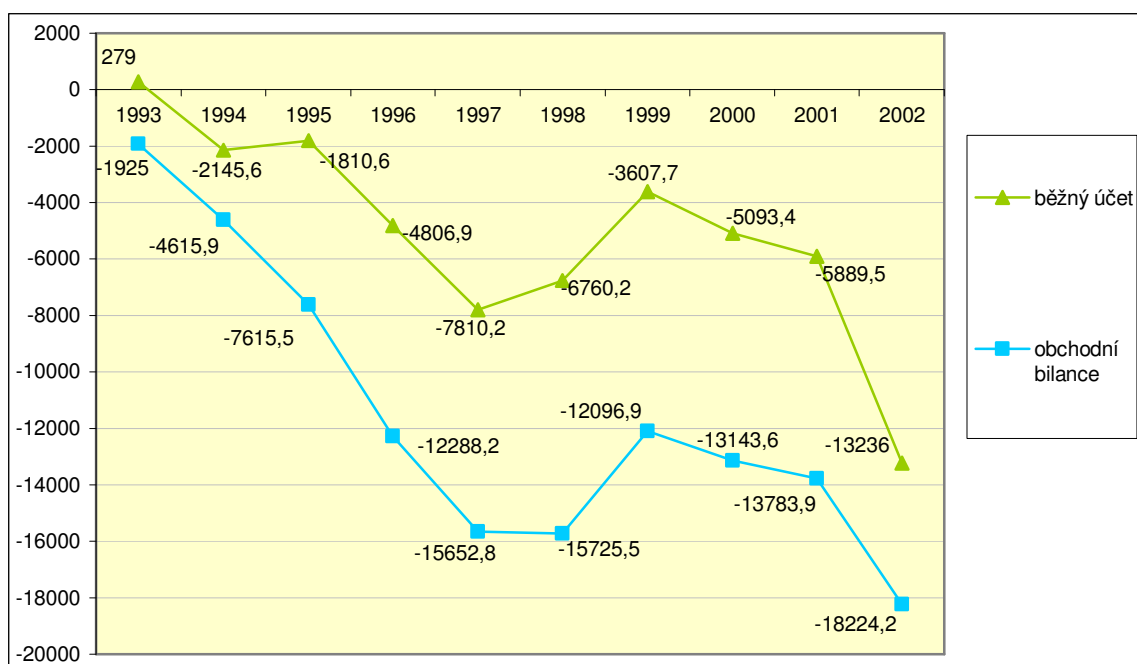
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
saldo BÚ	279	-2145,6	-1810,6	-4806,9	-7810,2	-6760,2	-3607,7	-5093,4	-5889,5	-13236
saldo BÚ / HDP (v %)	1.3	-7.2	-4.4	-9.2	-12.2	-9.2	-4.7	-5.8	-6.0	-12.3

zdroj: Eesti Pank (www.eestipank.info, 10.1.2004) – Annual indicators of Estonian economy

V letech 2000 a 2001 začal deficit běžného účtu opět růst. Dynamika růstu se výrazně urychlila v roce 2002, kdy se schodek více než zdvojnásobil ve srovnání s předchozím rokem a dosáhl 12,3 % HDP.

Obchodní bilance tvořila v celém období 1993 - 2002 podstatnou část běžného účtu platební bilance. Vývoj obchodní bilance i salda běžného účtu sledují stejný trend, dalo by se říct, že permanentně negativní obchodní bilance stlačovala i saldo běžného účtu do červených čísel. Obchodní bilance se celkem stejnoměrně zhoršovala v letech 1993 - 1996. V roce 1997 se deficit obchodní bilance zvětšil více a dosáhl 15652,8 milionů Estonských korun. Po krátkém zlepšení v roce 1998, začal schodek opět narůstat a v roce 2002 dosáhl maxima s 18224,2 miliony EEK, což představovalo 16,9 % HDP. Díky vysokému hospodářskému růstu byl však deficit z roku 1998 relativně mnohem větší: 24,4 % HDP.

Graf 7.2.2. Salda běžného účtu platební bilance a obchodní bilance, v běž. cenách, v mil. EEK

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 7.1.2004)

Problémy se schodky obchodní bilance a následně i běžného účtu jsou způsobeny zejména permanentně negativními obchodními bilancemi s některými zeměmi, zejména Ruskem, Čínou, Japonskem, Spojenými státy, Spojeným královstvím, Francií nebo Itálií. Jedná se hlavně o velké země, která jsou od Estonska vyjma Ruska často značně vzdáleny a které i z tohoto důvodu nemají příliš velký zájem o Estonský import a naopak se snaží najít odbyty pro svou obrovskou produkci. Estonsko by se mělo snažit nalézt nové exportní

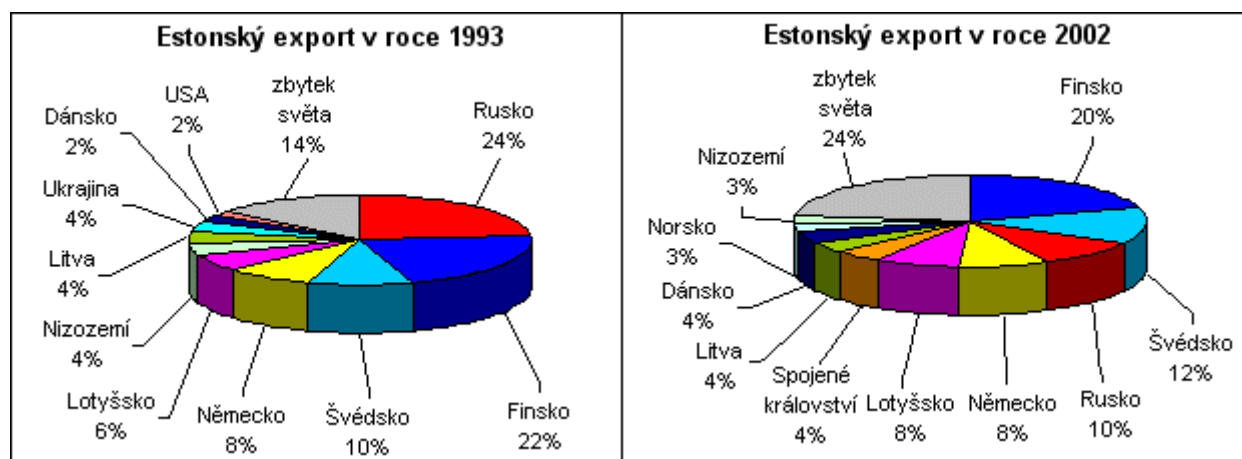
možnosti v těchto zemích. Podobné problémy s těmito zeměmi má mimochodem i Česká republika. Negativní obchodní bilance s Ruskem je způsobena zejména dovozem pohonných hmot a paliv. Estonsko by se v tomto případě mělo snažit snížit svoji energetickou intenzitu produkce, která patří k největším v Evropě.

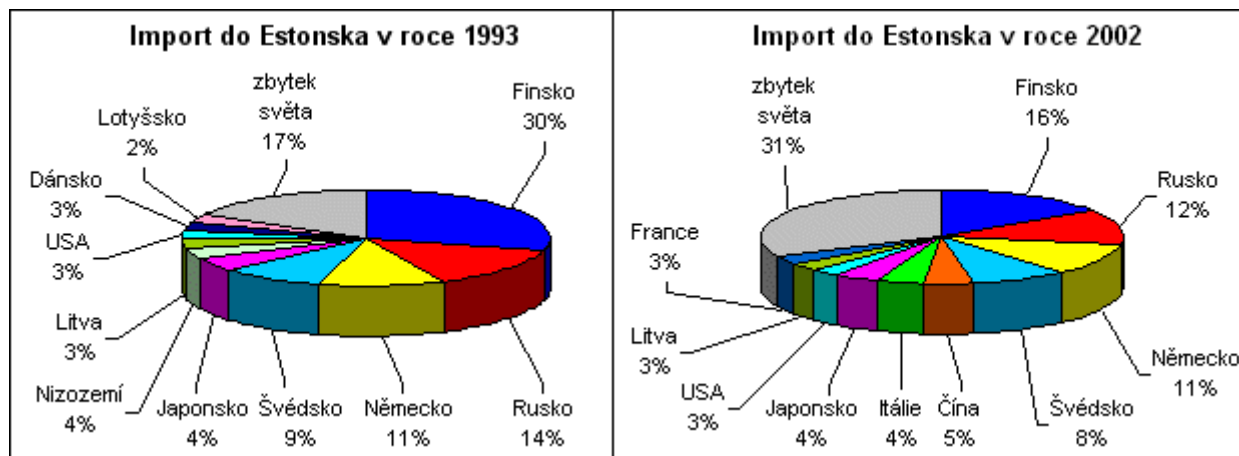
Druhou nejvýznamnější položkou běžného účtu je bilance služeb, která obrovský deficit obchodní bilance částečně kompenzuje. Přebytek bilance služeb je způsoben hlavně příjmy z turistického ruchu, zhruba 70 % pochází z útrat zahraničních turistů. Po zavedení bezvízového styku se Skandinávií v roce 1997 se počet turistů neustále zvyšuje, více jak 65 % pochází z blízkého Finska. Dalším klíčovým zdrojem přebytku bilance služeb je lukrativní tranzitní doprava. Přestože Estonsko nemá ropovody jako sousední Lotyšsko, jeho dráhy a přístavy zajišťují přepravu cca 20 % ruských exportů ropy na Západ. V porovnání s finskou konkurencí mohou estonské firmy nabídnout nižší cenu, znalost ruštiny a aktivní kontakty s Ruskem. Mnoho německých firem se tak rozhodlo využívat lodní dopravu a estonské přístavy než někdy problematický transport přes Polsko.

7.2.3. Teritoriální struktura estonského zahraničního obchodu

Teritoriální struktura estonského zahraničního obchodu prošla v 90. letech převratnými změnami. Na začátku poslední dekády minulého století bylo Estonsko plně závislé na Sovětském svazu (a zejména na Rusku). Sovětský svaz byl hlavním dovozcem a současně největším odbytištěm estonského exportu. Díky snaze Estonska koncentrovat se na obchod se zeměmi severní a západní Evropy ztratilo Rusko svou roli dominantního importéra velice rychle. Již v roce 1993 bylo nejvýznamnějším dovozcem Finsko (viz graf 7.2.3), o postavení nejvýznamnějšího exportního partnera přišlo (opět ve prospěch Finska) až ke konci 90. let.

Grafy 7.2.3. Hlavní obchodní partneři Estonska v letech 1993 a 2002

zdroj: Estonský statistický úřad (Eesti Statistikaamet)

Kromě strategického cíle stát se nezávislé na Rusku k hlavním důvodům reorientace estonského zahraničního obchodu patřily: cíl stát se členem Evropské unie, snaha obnovit tradiční obchodní kontakty z časů před sovětskou okupací dané geografickou polohou Estonska (vazby na Skandinávii a Německo) a v neposlední řadě také úsilí získat stabilnější a spolehlivější obchodní partnery (s lepší platební morálkou) než země bývalého Sovětského svazu.

Při zkoumání estonského zahraničního obchodu s hlavními hospodářskými sdruženími a skupinami zemí v roce 1993 dojdeme k překvapivému závěru – ani SNS⁵⁰ ani Evropská unie nebyly hlavními obchodními partnery Estonska. Bylo jím sdružení EFTA (European Free Trade Agreement), jehož členy byly západoevropské země nepatřící do EU - Finsko, Švédsko, Norsko, Švýcarsko, Rakousko, Island a Lichtenštejnsko. (Situace se samozřejmě změnila v roce 1995, kdy se Finsko, Švédsko a Rakousko připojily k Evropské unii). V roce 1993 dosahoval podíl sdružení EFTA na celkovém obratu estonského zahraničního obchodu 34,9 %. Podíl Společenství nezávislých států byl jen 25,8 % a Evropské Unie 20,7 %. Důležitost obchodu se zeměmi střední a východní Evropy (dále jen CEEC, tj. Central and Eastern European Countries) na začátku devadesátých let díky rozpadu RVHP značně poklesla. Podíl CEEC dosahoval v roce 1993 necelá dvě procenta celkového obratu. Tento trend se však v roce 1993 změnil a podíl zemí CEEC na celkovém obratu zahraničního obchodu Estonska začal opět mírně stoupat. Přestože ve sledovaných deseti letech objem

⁵⁰ Společenství nezávislých států – tj. Ruská federace, Ukrajina, Bělorusko, Arménie, Ázerbajdžán, Gruzie, Kazachstán, Kirgizstán, Moldávie, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán

obchodu se zeměmi CEEC dramaticky vzrost (téměř třináctkrát v běžných cenách), podíl CEEC na celkovém obratu zůstává relativně malý (okolo 3 %).

Zajímavý je také vývoj vzájemného ochodu České republiky s Estonskem. Po ztrátě velmi dobré pozice mezi dvaceti nejvýznamnějšími obchodními partnery Estonska na začátku devadesátých let, se obchod s Estonskem znovu oživil a dnes je Česká republika především důležitý dovozce. Na rozdíl od ostatních zemí CEEC si Česká republika téměř po celé období 1993 – 2002 udržela s Estonskem pozitivní obchodní bilanci (výjimku tvoří pouze roky 1997 a 1998 – měnová krize a následná recese v ČR).

Vztahy se Společenstvím nezávislých států byli především ovlivněny nepřátelskou obchodní politikou Ruské federace (zmrazování financí estonských podniků, podstatně vyšší cla uvalená na estonské dovozy, poplatky za tranzit, atd.). Spolupráce s ostatními zeměmi SNS se vyvíjela celkem příznivě. Rusko však po celou dobu 1993 - 2002 z celého SNS jednoznačně nejdůležitější zemí a patřilo mezi tři nejvýznamnější obchodní partnery Estonska. Po celou dobu se i přes špatné podmínky objem obchodu s Ruskem (a s celým SNS) zvyšoval. Podíl Ruska i celého SNS na celkovém obratu z estonského zahraničního obchodu přesto v devadesátých letech významně klesl.

Ochod s ostatními pobaltskými zeměmi – Litvou a Lotyšskem – se vyvíjel pro Estonsko velice příznivě. Litva a Lotyšsko jsou významnými odběrateli estonského zboží, obchodní bilance s oběma zeměmi byla v celém období 1993 – 2002 pozitivní a objem obchodu se rok od roku výrazně zvyšoval. Podíl Litvy a Lotyšska na celkovém obratu byl celkem stabilní okolo 8 %, jinými slovy téměř třikrát tak velký jako podíl všech zemí CEEC.

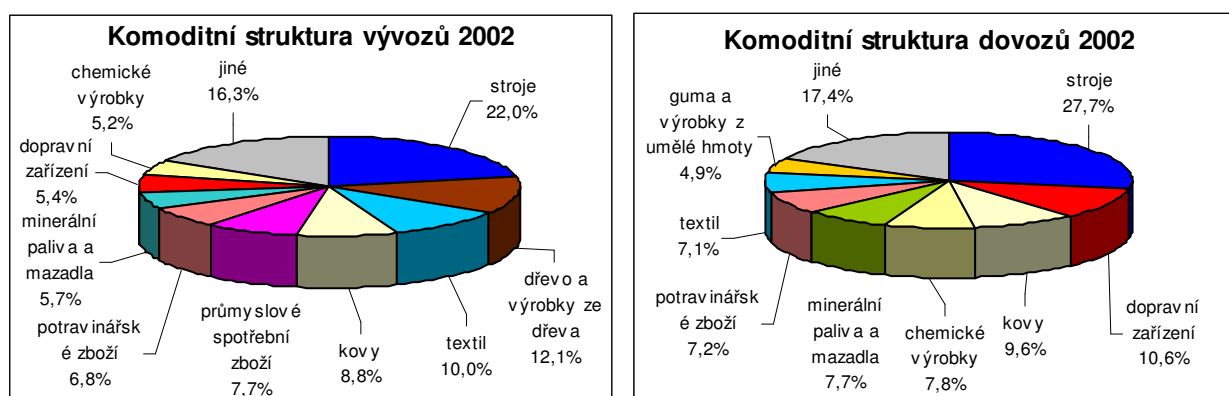
Vstupem Finska, Švédska a Rakouska do Evropské unie se Unie rázem stala nejdůležitějším obchodním partnerem Estonska. Podíl Evropské unie na obratu estonského zahraničního obchodu přesahoval v letech 1995 až 2002 55 %. Estonský vývoz směřoval v roce do Unie dokonce více než v 66 %. Osm členských zemí patnáctky se v uplynulých deseti letech drželo mezi dvaceti nejvýznamnějšími obchodními partnery Estonska. Estonsku se podařilo udržet si po celé sledované období s Evropskou unií kladnou obchodní bilanci. Vzhledem k rozšíření Evropské unie o pět ze sedmi zemí CEEC a všechny tři pobaltské republiky v tomto roce je nasnadě další upevnění dominantní pozice EU v zahraničním obchodě Estonska. Podíl Evropské unie může v roce 2004 snadno překročit 70 % na celkovém obratu estonského zahraničního obchodu.

7.2.4. Komoditní struktura estonského zahraničního obchodu

„Estonsku se podařilo vystoupit po žebříčku obchodu, posunutím se z re-exportu ruských surovin (např. ropy a kovů) ke zpracování vstupů EU k dalšímu exportu (např. textilní, oděvní a strojírenské produkty), využívající svou levnou, ale vysoce kvalifikovanou pracovní sílu“ (The World Bank 1999, str. 57). V roce 1993 byly hlavními vyváženými produkty textil (12,79 % z celkového exportu), stroje a dopravní zařízení (11,11 %), potravinářské zboží (11,08 %), kovy (převážně re-export z Ruska; 10,92 %) a zvířata a živočišné produkty (9,91 %).

Zbožová struktura estonských vývozu z roku 2002 vypadala značně odlišně. Největší podíl vývozu, zhruba 22 %, dosáhly stroje a dopravní zařízení, druhý největší podíl mělo dřevo a produkty ze dřeva (12,78 %). Dalšími významnými skupinami v estonském vývozu byly textil (9,97 %), kovy (8,84 %) a průmyslové spotřební zboží (7,71 %).

Graf 7.2.4. Komoditní struktura estonských dovozů a vývozů v roce 2002

zdroj: Internetová databáze Estonského statistického úřadu (www.stat.ee, 7.1.2004)

Komoditní struktura dovozů se v období 1993 – 2002 tolik nezměnila. Do Estonska se nejvíce dovážely stroje a dopravní zařízení, minerální paliva a mazadla (hlavně ropa z Ruska), textil, kovy, chemikálie a chemické výrobky a potravinářské zboží. Dovoz strojů, dopravního zařízení, kovů a chemických výrobků zaznamenal největší růst a jejich podíl na dovozu vzrostl (např. z 18,4 % na 27,6 % v případě strojů).

7.3. Shrnutí

Objem estonského zahraničního obchodu se od počátku 90. let několikanásobně zvýšil (v běžných cenách). Byly obnoveny tradiční obchodní kontakty se západoevropskými a severoevropskými státy (zejména s Finskem, Švédskem a Německem), a Estonsko se tak zbavilo ekonomické závislosti na bývalém Sovětském svazu.

Jedním z hlavních problémů estonského zahraničního obchodu je trvale negativní obchodní bilance. Vzhledem k tomu, že obchodní bilance tvoří v případě Estonska značnou část běžného účtu, dosahoval běžný účet platební bilance po celé sledované období s výjimkou roku 1993 (často značného) deficitu. Estonsko by se mělo snažit hledat nové exportní možnosti do zemí jako Rusko, Čína, Japonsko, USA, Francie nebo Itálie, kterými má po celé období velké schodky obchodní bilance.

Dohody o volném obchodu a ekonomické spolupráci, pokroky v makroekonomických a strukturálních reformách, zlepšení v celní správě, harmonizace s direktivami vnitřního trhu Evropské unie, ale především levná a kvalifikovaná pracovní síla přispěly k enormnímu růstu obchodu s Evropskou unií. Obchod s pobaltskými zeměmi – Litvou a Lotyšskem – se rozvíjel rovněž velice příznivě. Ruská federace je nepochybně velice důležitý obchodní partner a Estonsko by se mělo snažit urovnat vzájemné problémy a překážky v obchodu co nejrychleji. Obchod se zeměmi CEEC v celém období rostl, jeho význam měřený podílem na celkovém obratu estonského zahraničního obchodu však není příliš velký.

Komoditní struktura estonského zahraničního obchodu se, co se týče exportů, podstatně změnila. Estonsko se již dávno neprovádí pouhý re-export ruských surovin, nejvýznamnějším exportním zbožím se staly stroje, dřevo a výrobky ze dřeva a textil. Struktura vývozu se tolik nezměnila, pouze narostl podíl některých skupin výrobků, zejména strojů, kovů a chemikálií a chemických výrobků.

Za předpokladu, že Estonsko dokončí nezbytné reformy (např. v zemědělství) a vyřeší zbývající problémy jako energetickou náročnost produkce a závislost na ruských surovinách, není důvodu k pesimismu ohledně budoucnosti estonského zahraničního obchodu. Estonský vstup do Evropské unie bude mít bezesporu pozitivní dopad na Estonskou pověst a jeho vnímání okolním světem (a obchodními partnery). Členství v Unii také usnadní přístup estonského zboží na společný evropský trh. Takže lze očekávat upevnění dominantního postavení EU v teritoriální struktuře estonského zahraničního obchodu a další nárůst celkového objemu zahraničního obchodu.

8. Závěr

Rok 2004 se do estonské historie patrně zapíše zlatým písmem. Po necelých třinácti letech od znovuoobnovení samostatnosti bylo Estonsko koncem března přijato do NATO a 1. května se stalo členem Evropské unie. Naplnily se tak hlavní cíle estonské zahraniční politiky. Poprvé v historii mají obyvatelé nejmenší pobaltské země naději na dlouhodobou stabilitu, bezpečí a prosperitu.

Od roku 1991 se Estonsku rozhodně povedl významný kus práce. Z malé sovětské republiky zcela pod kontrolou Moskvy, odsouzené kvůli klesající porodnosti a masivní imigrační vlně Rusů a Ukrajinců k pomalému zániku, se během několika let stala dynamická otevřená tržní ekonomika.

Při zkoumání estonského zahraničního obchodu však objevíme první vážné problémy estonského hospodářského vývoje. Objem exportu sice rostl velice rychle, import však rostl ještě rychleji, což se velice negativně projevilo v deficitu běžného účtu platební bilance. Krize roku 1999 hrozivý deficit poněkud snížila, od roku 2000 však schodek znovu začal narůstat a v roce 2002 přesáhl 12 %. V roce 2002 také silně vzrostlo vnější zadlužení (dosáhlo zhruba 72 % HDP). Rostoucí vnější nerovnováha přiměla vládu a Eesti Pank zvolit restriktivní hospodářskou politiku. Dostupná data za rok 2003 však ukazují, že došlo k dalšímu zhoršení deficitu běžného účtu platební bilance i vnějšího zadlužení. Nerovnováha se prohloubila, přestože reálný růst HDP mírně poklesl, přírůstek peněžní zásoby se zpomalil a vláda realizovala přebytek rozpočtu přesahující 2,5 % HDP.

Tabulka 8.1. Poslední dostupné údaje z roku 2003, srovnání s rokem 2002

	reál. růst HDP	inflace (CPI)	míra nezaměstnanosti	deficit BÚ plat. bilance / HDP	přebytek stát. rozpočtu / HDP
2002	6,0 %	3,6 %	10,3 %	-12,2 %	1,1 %
2003	4,7 %	1,3 %	10,0 %	-13,7 %	2,6 %

zdroj: Eesti Pank (www.estipank.info, 22.5.2004)

Druhým významným problémem Estonska je vysoká míra nezaměstnanosti. Počet zaměstnaných se od roku 1993 výrazně propadl, ekonomicky neaktivních obyvatel naopak přibývá. Krize v roce 1999 nezaměstnanost výrazně zhoršila a teprve v roce 2002 se míra nezaměstnanosti dostala opět na úroveň roku 1998. Pohled na regionální rozložení nezaměstnanosti odhalí propastné rozdíly. Zatímco v Tallinnu nezaměstnanost téměř

neexistuje, míra nezaměstnanosti na severovýchodě území je téměř dvojnásobná než v ostatních regionech. Významným problémem je také vysoká nezaměstnanost mladistvých a narůstání počtu dlouhodobě nezaměstnaných.

Dalšími problémy Estonska jsou přetrvávající citlivost ekonomiky na vývoji v Rusku a velice negativní demografický vývoj. Přestože již Ruská federace není hlavním obchodním partnerem stále je však nesmírně důležitým dodavatelem ropy a plynu a ruský trh je nenahraditelným odbytištěm řady estonských výrobců. Oficiální vztahy s Ruskem jsou od počátku 90. let stále velice špatné, vyřešení sporů by mohlo přinést značný prospěch oběma stranám.

Nízký průměrný věk a nízká porodnost spolu s emigrací části rusky mluvících obyvatel počátkem 90. let způsobily značný pokles estonské populace. Porodnost zůstává stále na nízké úrovni a od roku 1995 dochází k průměrnému poklesu populace téměř o jedno procento za rok. Pokud by podobný prudký pokles pokračoval, snížil by se během 20 let počet obyvatel téměř o 200 tisíc. To by při současném stárnutí obyvatelstva mohlo vážně ohrozit fiskální rovnováhu a hospodářský růst.

Pokud se však Estonku podaří tyto problémy překonat, vypadá jeho budoucnost velice optimisticky. Estonsko je malá stabilní ekonomika, jeho country rating se neustále zlepšuje a zejména pro sousední Finsko, jednu z nejbohatších zemí Evropy, poskytuje ideální investiční příležitosti. Členství v EU a vyhlídka na blízké přistoupení do euro-zóny činí Estonsko pro zahraniční investory (nejen ze severských zemí) všeobecně velice přitažlivé.

Estonsko je „miláčkem“ WTO a IMF. Velice pozitivně bylo hodnoceno i v pravidelných zprávách Evropské komise. Obliba Estonska u těchto mezinárodních organizací ale nepramení jen z jeho dobrých hospodářských výsledků, nýbrž především z toho, že Estonsko bere doporučení (ať už Evropské Unie nebo IMF) velice vážně a snaží se o jejich realizaci. Příčiny případných výtek se snaží co nejrychleji odstranit.

Estonská ekonomika je otevřená a velice liberální a o ekonomických otázkách panuje překvapivý politický konsenzus. Přestože se od obnovení samostatnosti vlády často měnily, kurz hospodářské politiky se neměnil. Velká pozornost je věnována vzdělání a informačním technologiím, soukromé podnikání a soukromé vlastnictví se opět staly základními hodnotami, právo je dobře vymahatelné, daně jsou nízké a role státu v ekonomice je malá.

Bude-li příznivý hospodářský vývoj, jaký jsme mohli pozorovat v letech 1993 - 2002 i nadále pokračovat, můžeme očekávat, že se Estonsko v horizontu 30 až 40 let opět vyšvihne na úroveň sousedního Finska, na které se – nebýt tragédie druhé světové války – mohlo dnes pohybovat.

Literatura

Monografie:

- [1] Haavisto, T.: The Transition to a Market Economy, Transformation and Reform in the Baltic States, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1997.
- [2] Smith, D. J.: Estonia: Independence and European Integration, Routledge, London 2001.
- [3] Lugus, O., Hachley, George A.: Transforming the Estonian Economy, International Center For Economic Growth, Tallin 1995.
- [4] The World Bank: Estonia, Implementing the EU accession agenda, A World Bank Country Study, The World Bank, Washington D.C. 1999.
- [5] European Bank for Reconstruction and Development: Transition Report 2003, EBRD, London 2004.
- [6] European Bank for Reconstruction and Development: Transition Report 2001, EBRD, London 2002.
- [7] Dornbusch, R., Fischer, S.: Makroekonomie, SPN a Nadace Economics, Praha 1994
- [8] Revenda, Z., Mandel, M., Koderá, J., Musílek, P., Dvořák, P., Brada, J.: Penežní ekonomie a bankovníctví, Management Press, Praha 2002.

Internet:

- Commission of European Communities: Regular Report on Estonia's Progress Towards Accession, Brussels 2002, 2001, 2000, 1999, 1998, europa.eu.int/comm/enlargement/report_11_98
- Kuuk, K.: Fiscal Policy In Re-Independent Estonia, In: Kroon & Economy 4/2003, www.eestipank.info/pub/en/dokumentid/publikatsioonid/seeriad/kroon_majandus/2003_4/07-21kukk.pdf.
- Kaemfer, S.: Real and Nominal Convergence in the European Union, Brussels 2004, europa.eu.int/comm/economy_finance/events/2004/bx10404/doc10en.pdf.
- Lill, Bruno; Rämäken, Ville; Leivonen, Antti: Estonian Foreign Trade, Helsinki 2003, www.balticdata.info/estonia/macro_economics/estonia_macro_economics_foreign_trade_basic_information.htm.
- Eesti Statistikaamet (Statistical Office of Estonia), www.stat.ee
- Estonian Ministry of Social Affairs, <http://www.sm.ee/eng/pages/index.html>
 - Labour policy, National Development Plan 2000 – 2002, www.sm.ee/gopro30/Web/gpweb.nsf/pages/labourpolicy0001

- Eesti Pank, www.eestipank.info/frontpage/en/
 - Eesti Pank – Annual indicators of Estonian economy, www.eestipank.info/dynamic/itp2/itp_report_2a.jsp?reference=503&className=EPSTAT2&lang=en
 - Eesti Pank: Eesti Pank Annual Report 1996, www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/aastaruanne/_1996/eng/chap02.html
 - Eesti Pank Bulletin 2000, No. 9, www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/bulletan/bylletaan00/_9/memor/index.html
 - Kroon & Economy, www.eestipank.info/pub/en/dokumendid/publikatsioonid/seeriad/kroon_majandus/
- EUI (Economist Intelligence Unit) Country Data, dataservices.bvdep.com
- Ministry of Finance of the Republic of Estonia, www.fin.ee/?lang=en
- Statistics Lithuania, www.std.lt/web/main.php
- Estonica - Encyclopedia about Estonia, www.estonica.org
- The Economist, www.economist.com

Seznam použitých zkratek

BÚ	běžný účet
CEEC	země střední a východní Evropy
CPI	index spotřebitelských cen
DEM	německá marka
DPH	daň z přidané hodnoty
ECU	evropská měnová jednotka
EEK	estonská koruna
EFTA	Evropské sdružení volného obchodu
EMU	Evropská měnová unie
EU	Evropská unie
EUR	euro
HDP	hrubý domácí produkt
IME	Samosprávné Estonsko
IMF	Mezinárodní měnový fond
KSE	Komunistická strana estonská
MRP-AEG	Estonská skupina za zveřejnění tajných protokolů Molotov-Ribbentropova paktu
PPI	index cen výrobců
PPP	parita kupní síly
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SNS	Společenství nezávislých států
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
USD	americký dolar
WTO	Světová obchodní organizace